

---

# LAIŠKAS REDAKTORIUI

Bernardas Gailius



Sveiki, Redaktoriau,

Turiu prastų žinių. Arba aš išprotėjau, arba didžioji likusios žmonijos dalis, nors asmeniškai esu linkęs laikytis antrosios nuomonės. Gyvename Matricoje ir tik keletas Iliuminatų dar sugeba žvelgti į pasaulį blavia galva. Tai ne filmo siužetas, o faktas, kurį gegužės 1-osios, gegužės 8-osios, gegužės 9-osios ir gegužės trečiojo sekmadienio (Partizanų pagerbimo, kariuomenės ir visuomenės vienybės diena) proga pamėginsiu įrodyti.

Šiais laikais daug Nerimo ir Rūpesčio. Neramu dėl armėnų Turkijoje, žydų Europoje, tutsių Ruandoje, albanų Kosove, palestiniečių Gazoje, europiečių Irake, karo belaisvių Abu Graibe, o neseniai Lietuvos kino teatrus apskriejęs filmas „Vertėja“ (*The Interpreter*) ragina nerimauti dar ir dėl ku genties kažkur Afrikoje. Ir štai šioje Nerimo ir Rūpesčio persunktoje atmosferoje Vladimiras (nejučia išsprūsta Iljičius) Putinas su savo gerais draugais europiečiais ir teoriniais sąjungininkais, o faktiniais priešininkais amerikiečiais sėkmingai atšvęs neegzistuojančią gegužės 9-osios šventę ir tikriausiai pastatys akmeninę Jaltos suolelį, ant kurio sėdėdami Churchillis, Rooseveltas ir Stalinas per amžius šnekučiuosis ir ragins pasaulį judėti teisinga ašimi Jalta–Potsdamas–Niurnbergas. Ir patogiausiu šitaisys savo kėdėse Didžiosios Prancūzų Revoliucijos pagimdyti Vakarų Švietėjai, su palengvėjimu atsidusdami: nėra dviejų totalitarizmų ir dviejų genocidų, nes yra tik viena Nuomonė – Partijos nuomonė. Stebiesi? Sakai, stebuklas? Vadinasi, esi dar tik pradedantis Iliuminatas, kaip Keanu Reeves’as pirmojoje „Matricos“ dalyje. Stebuklų nebūna. Juk sakiau, kad gyvename Matricoje. Patikslinsiu – Sovietinėje Matricoje.

*Who controls the past controls the future. Who controls the present controls the past.* George’as Orwellas, „1984“. Jis buvo Iliuminatas ir žinojo, kaip veikia Matrica. Sakai, praeitis objektyvi ir todėl nepakeičiama? Nepakeičiamų nėra. Akivaizdu, kad pasirinkus tinkamas priemones, galima padaryti taip, kad Hitleris būtų blogas, o Stalinas geras; Jalta – pavyzdys, o Miunchenas – gėda; prancūzų partizanai – herojai, o lietuvių – nusikaltėliai. Tik nesakyki, kad stebiesi. Nežinojai, kad Lietuvos partizanai yra nusikaltėliai? Aš Tau *otvečiaju*, kaip mūsų kieme sakydavo. Vienos apygardos (nesakysiu kokios, kad neišgašdinčiau) teismas tiesiai šviesiai patvirtino, pareikšdamas, kad tūlas partizanas *saugumo darbuotojų nutarimu buvo areštuotas kaip nusikaltėlis ir [...] nuteistas už buvimą gaujoje ir dalyvavimą vykdant teroristinius aktus [...] teismo nuosprendžiu atlikus tyrimą baudžiamojoje byloje.*

Žinau, pasakysi, kad tai jau kažkur girdėjai, kad tai praeitis, kurios negalima nuolat pristatinėti kaip naujienos. Be to, pridursi, kad juk iš principo Lietuva savo partizanus vertina teigiamai, atkuria jiems teises, aprenkia uniforma, duoda pensijas, o kai kuriems net ordinus, todėl esu neteisis taip sureikšmindamas pavienius nesusipratimus. *Quatsch*. Kaip tik iš principo Lietuva ir vertina partizanus kaip nusikaltėlius. Kaip ir daugelis žmonių, Tu painioji taisyklę su išimtimi ir neteisingai interpretuoji Asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atkūrimo įstatymą. Pažy-

mėjimas – išimties simbolis, todėl jei reikia pažymėjimo apie nekaltumą, vadinasi, taisyklė yra kaltė, kuri preziumuojama vadovaujantis sovietų sprendimais. Kaip tik tai ir reiškia, kad partizanai yra nusikaltėliai, *nuteisti už buvimą gaujoje ir dalyvavimą vykdant teroristinius aktus*. O štai tie su uniformomis ir ordinais yra išimtys, socialistinio teisingumo klaidų aukos, blizgučiai, kuriuos Matrica mums pažeria tam, kad jos sukurtą iliuziją atrodytų tikroviškesnė. Kad tuo įtikinčiau, pasakysiu dar daugiau. Lietuva šiandien daro viską, kad panašūs nusikaltimai ateityje nebesikartotų, ir vykdo nuoseklią banditizmo prevenciją.

Kad „neutraliai“ ir net tiesioginiai partizanų priešai šiandien gyvena geriau, supranta ir maži vaikai. Apie tai neverta nė kalbėti. Todėl Tavo subtiliam ir išlavintam protui pasiūlysiu kitą paradoksą. Ar susimąstei kada nors apie tai, kad šiandien geriau yra būti žuvusiu partizanų negu išgyvenusiu? Kritusieji kovoje praktiškai be kliūčių gauna karių savanorių statusus, laipsnius ir apdovanojimus, nes jie nebuvo sovietų teisti, duomenų apie jų asmeninius nusikaltimus nėra, jiems galioja nekaltumo prezumpcija ir nereikia reabilituotis. *Sad, but true*, kaip kadaise dainavo *Metalica*. Nejučia prisimenu vieną žinomą generolo George'o Pattono Jr. frazę. Spėjama, kad tai ištrauka iš jo garsios kalbos 3-iajai JAV armijai, pasakytos 1944-aisiais Anglijoje, prieš pat Normandijos operaciją. Yra keletas citatos (kaip, beje, ir pačios kalbos) variantų, bet man labiausiai patinka šis: *Don't be a fool and die for your country. Let the other son-of-a-bitch die for his*. Pattonas žinojo, ką šneka. Jis kalbėjo kariams, kurių svarbiausias tikslas buvo likti gyviems ir nužudyti kuo daugiau priešų. Todėl visa kalba yra tvirta ir aiški, kupina panašių frazių ir tokių posakių, kaip *those lousy Hun cocksuckers* ir *shoot them in the guts*. Lietuvos politinė ir teisinė kalba daug įmantresnė, tačiau pagrindinė jos mintis ne mažiau tvirta ir aiški: geras partizanas – miręs partizanas. Taip paskatinti galima tik savižudžius teroristus, todėl akivaizdu, kad tai atgrasymas.

Tačiau Tu vis tiek mąstai kaip pradedantis Iliuminatas. Dabar, išdėstęs savo argumentus, baigiu Tave įtikinti, kad Lietuvos politika partizanų atžvilgiu yra absurdiška, nelogiška, o ilgalaikėje perspektyvoje galbūt net pražūtinga. Nieko panašaus. Lietuvos politika ne tik labai logiška, ji vienintelė galima. Tu klysti dėl to, kad pašalini iš savo samprotavimų grandinės Matricą. Jeigu nėra dviejų totalitarizmų ir dviejų genocidų, o Stalinas geras, tai aišku, kad Lietuvos partizanai yra nusikaltėliai ir būtina užtikrinti, kad jų nusikaltimai nebesikartotų. Pasaulis gyvena pagal Matricos, o ne Iliuminatų logiką.

Ir tik būk geras, nesakyk garsiai savo vaikiškai naivių minčių apie tai, kad sovietų nebėra, jų imperija žlugo, o aš esu užstrigęs savo tyrinėjimuose ir persekiojamas praeities šmėklų. Matrica gali veikti tik tada, kai visi mano, kad jos nėra ir niekada nebuvo.

*That's all.*<sup>1</sup> Linksmų švenčių!

*A. Butkus*

2005 04 27  
Vilnius

<sup>1</sup> Šia išraiškinga fraze savo kalbą 3-iajai JAV armijai baigė generolas George'as Pattonas Jr.

## DIENORAŠTIS

Paulius Subačius

**Balandžio 4 d.**, pirmadienis. Dar prieš savaitgalį laikas sutankėjo. Iš tiesų viskas kaip per artimųjų laidotuves – nori susikaupti, patylėti, tačiau apnikę klausimai ir reikalai. Vakar po tiesioginio eterio Lietuvos televizijoje iki nakties kalbėjomės, ar galima išvengti šabloniškų frazių („Jonas Paulius II mylėjo Lietuvą“). O šiandien po pietų į Vatikaną išlydime kardinolą. Jis slepia susirūpinimą autoironiškai girdamas savo beviltiškai nutrintą lagaminą. Skrydis vėluoja, televizijos turi apšiai laiko interviu, tačiau klausimai išsenka per kelias minutes. Operatoriai šiek tiek nusivylę, nes oro uosto vadovas neleidžia filmuoti pačiame lėktuve. Gal dėl to, kad Eminencijos bilietas – ekonominės klasės.

**Balandžio 7 d.**, ketvirtadienis. Iš televizijos laidų atrodė, kad Vatikaną supa grūstis ir šurmulyš. Todėl suglumina Šv. Petro bazilikoje tvyranti ramybė. Žmonių srovė, blykštės, TV kameros atrodo kažkur toli, tarsi už stiklo sienos, o čia, priešais – tik Šventojo Tėvo karstas, keturi šveicarai gvardiečiai ir pulkelis klūpančių kardinolų. Krūpteliu pajutęs ant peties tvarkytojo ranką: per ilgai stoviu.

**Balandžio 8 d.**, penktadienis. Romos centro gatvės tuščios kaip iššluotos – piligrimai plūsta vienomis, kortezai nukreipti kitomis. Lietuvos hierarchų automobilis leidamasis nuo Gianicolo įsuka į delegacijų srovę paskui Rusijos premjero palydą. Šv. Petro aikštėj žvalgausi į begalinę žmonių įvairovę. Šiek tiek pasipūtę jauni amerikiečiai. Be galo ori kilminga italė aukštu juodu kyku. Patikliai besišypsantis vietnamietis. Suglumusi lenkaitė kokuviškių tautiniais rūbais. Nuostabiausia, kad per pamaldas ši be galo skirtinga publika pasirodo esanti vieninga Dievo tauta. Turiu susigėsti dėl slystelėjusios mintelės, kad vienas kitas čia yra iš politinio reikalo ar tarnybinės pareigos – ant dulkinų akmenų taip nebesuklaupia nė Žemaičių Kalvarijoje. Dangumi greitai neša pilkus debesis, ir ant pakyls susipina trys: Lotynų, Rytų ir vėjo liturgijos. Iš toliau kardinolai panašūs į boružes pajūry – staigūs gūšiai jaukia pelerinų ir pijusių purpurą. Į galvą lenda banali retorika: ar atsilaikys blaškoma kaimenė, likusi be vyriausiojo ganytojo. Bet gal tokios frazės tiks žurnalistams,

kurie ketino skambinti išsyk po pamaldų? Už nugaros skanduoja *sanctus subitum*, o priešais – toks vienišas ir mažas karstas. Mintyse dėkoju kard. Ratzingeriui už pamokslą pabaigą – mano dūšiai labai reikėjo tų žodžių apie Joną Paulių prie Tėvo namų lango.

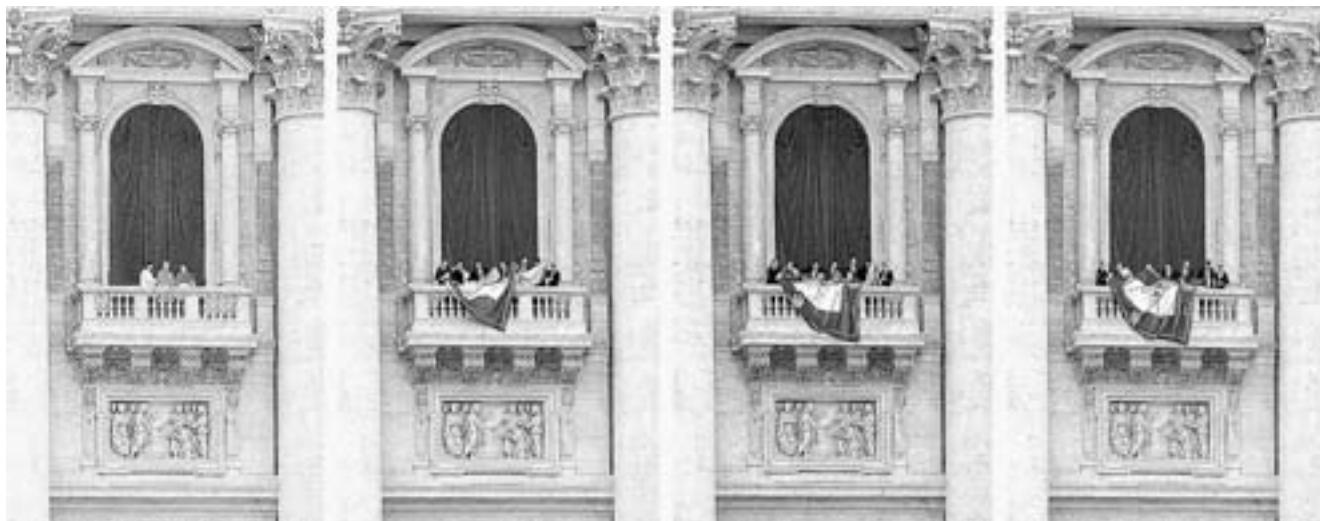
Kai karstą pakelia paskutiniam atsisveikinimui prie bazilikos durų, plojimai iš pradžių nustelbia chorą, o kelioms akimirkoms – net ir didįjį Šv. Petro varpą. Aplinkui daugiau verkiančių vyrų nei moterų: suspaudęs rankose nutrintą brevijorių ašaroja JAV senatorius Domenici, afrikietis kunigas, ištįsęs paauglys koledžo uni-forma.

Vakarinėms Mišioms į Šv. Kazimiero kolegiją pakvies-ti lietuviai piligrimai – suplukę po sunkios kelionės ir bemiegės nakties prieš laidotuves, jie po kelių valandų važiuos atgal. Agapės picą ir vyną dalija Eminencija, visi ilgai gieda ir vakaroja. Vienas elektrėniškis sako – į Šv. Petro aikštę nepakliuvau, bet su Lietuvos kardinolu pasikalbėjau.

**Balandžio 9 d.**, šeštadienis. Borgezių parke drungna pavasarinė liūtis ir visi jos sodrūs kvapai. Norisi eiti, eiti žvyruotais takais. Bet reikia valdytis – juk dar kosčiu. Batai sunkiai džiūsta slampinėjant po Moderniojo meno galeriją. Asmeninis atradimas – Guilio Sartorio. Žiūriu į mėsas su briliantais ir svarstau, kodėl mūsų menotyrininkai nerašė, iš ko Šarūnas Sauka perėmė savo paveikslų estetiką. Net figūrų pozos panašios. O gal aš neskaičiau?

**Balandžio 14 d.**, ketvirtadienis. Vakar kelioms dienoms grįžau į Vilnių ir po paskaitos bėgu į universiteto buhalteriją pažymos apie pajamas – laikas deklaracijoms jau baigiasi. Paslaugi moteriškė tvarkydama popierius klausinėja, ką išrinks nauju popiežiumi. Mano atsakymą – „niekas kol kas nežino“ – atremia sąmoksliška šypsena: „taigi skaitėm Da Vincio kodą“. Ją labai nuvilia prisipažinimas, kad aš neskaičiau.

**Balandžio 19 d.**, antradienis. Kelias ryto valandas trinuosi Amsterdamo oro uoste ir dairausi, kaip vidurdienį bus galima sužinoti, kokie dūmai pasirodė virš Siksto koplyčios. Radijukas nepagauna jokios angliš-



kos stoties. Monitorių daugybė, tačiau visi transliuoja tik KLM reklamą. Pastoviniuju prie bevielio interneto kortelių prekystalio ir nusprendžiu, kad pigiau bus paskambinti į Lietuvą – neišrinko...

Romoje vėl pasitinka švytintis kun. Petro veidas. Jis neskaičiuoja, kiek kartų dirbdamas kolegijoje sukore kelią iki Fumicino; per šias svečių kupinas savaites, manding, po dusyk kasdien. Padėjęs lagaminą dar pasvarstau, ar persirengti, nes iki „vakarinių dūmų“ apščiau laiko. Tiek to, einu į metro. Ottaviano gatvė pilna žmonių, bet į Šv. Petro pusę minia traukia neskubriai. Trys Motinos Teresės seserys stabteli prie vitrinos. Pasiekus Vatikano sienos kampa greta einantys paugliai ima kažką šūkčioti į mobiliuosius ir pasileidžia bėgte gatvės viduriu. Visi aplinkui paskubina žingsnį. Gal bėgčiau ir aš, tačiau kažkaip nesitiki, dar nėra nė šešių, o skelbta, kad konklavos posėdis baigsis apie septynias.

Peržengęs kolonadą pamatau nenusakomos spalvos dūmus. Ekране. Priešpriešinėje vakarėjančio dangaus šviesoje ant Siksto koplyčios stogo plika akimi sunku įžiūrėti net patį kaminėlį. Aikštė beveik pilna, bet žmonės nesusigrūdę, lengvai pravinguriuju arčiau bazilikos. Plojimai čia prasiveržia, čia vėl nutyla. Visi abejodami žvalgosi vieni į kitus. Išsitraukiu ausinuką, tačiau BBC komentatorius sako: „laukiame“. Net nepradedu transliuoti žinių. Šešias mušantis laikrodis sustiprina žmonių pasimetimą – gal jau skirstytis?

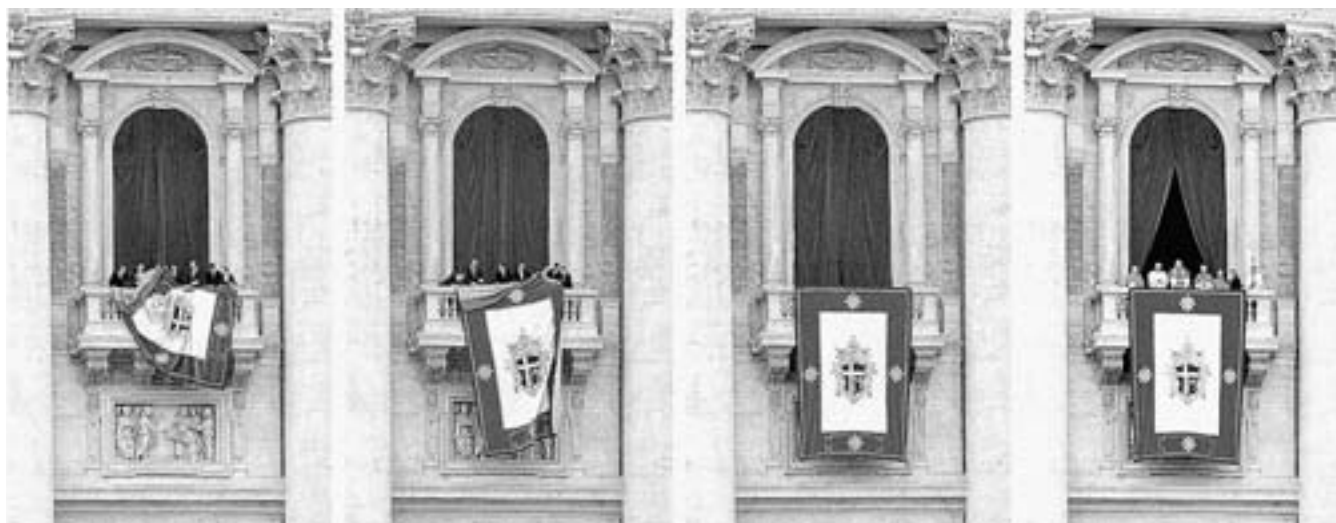
Klaidžioju akimis po bazilikos fasadą ir staiga žvilgsnis pagauna, kaip lėtai lėtai ima siūbuoti didysis varpas. Šerdžiai dar neatsimušus, per aikštę nuvilnija plojimų griausmas: *habemus*, tikrai *habemus*. Paskui pasipila ryškios spalvos: daug raudonų kardinolų – į šoninius Palaiminimų salės balkonų, dryžuota šveicarų gvar-

diečių rikiuotė – į aikštės vidurį. Greta glėbesčiuojasi ispanakalbės sesutės, ir man labai norisi tuojau sutikus pasveikinti kokį nors pažįstamą žmogų. Dievas atsiunčia kard. Silvestrinio sekretorių, kuris pernai lydėjo savo šefą į šv. Kazimiero jubiliejinių metų iškilmes Vilniuje.

Jonas gana greitai išnyra pro Vatikano radijo duris – apie kard. Ratzingerį medžiagos apščiau, nereikėjo triūsti iki vidurnakčio. Visa susirinkusiųjų ketveriukė entuziastingai palaikome mintį traukti į vokišką užėgą. Alui putojant akyse tebestovi sutrikęs Benedikto XVI veidas per pirmąjį pontifikato sveikinimą. Kažkuriu metu Sigita pasakys: „Jis sumišęs tarsi studentų nemėgiamas profesorius“. Ne, kaip profesorius, kurį studentai atitraukė nuo nebaigto rašyti sakinio.

**Balandžio 23 d.**, šeštadienis. Sesers Aldonos „agitacija“ buvo vaisinga – Eminencija atidėjo reikalus ir vėžina vilniškius svečius į Subiaką, seniausią benediktinų vienuolyną. *La vita bella* – čia ir apie priešpiečių *cappuccino*, ir apie kalnų orą, virpantį nuo pirmų tikrai karštų saulės spindulių.

Šventovė kaip kregždžių lizdas ant šlaito pakibusi ten, kur grotoje trejus metus vienišavo šv. Benediktas. Dviejų žingsnių pločio vienuolių darže jau išdygusios salotos. Senosiose freskose krikštijamas Kristus – nuogut nuogutėlis, šventieji žmogiškai užkandžiauja, o Dangun paimtą Dievo Motiną Sūnus laiko jaukiai apkabinęs per pečius. Eminencija paklebena užsklęstus vartelius link kapinių ir atsidūsta minėdamas studijų bei darbo Vatikane metus, kai čia dažnai atvažiuodavo kolektyvų ir turėjo raktus nuo visų durų. Tuos laikus prisimena ir senyvas broliukas žemiau slėnyje, didžiajame Šv. Scholastikos vienuolyne – jo šypsena tokia pat



Vatikanas. Šv. Petro aikštė. 2005 m. balandžio 19 d. Pauliaus Subačiaus nuotr.

plati, kaip mums atvertos durys. Eminencija rodo savo buvusio kambario langą ir prisipažįsta, kad ravėjo gėlynus nelabai skirdamas piktžoles nuo gerųjų daigų.

Dairantis po benediktiniškų antpilų krautuvėlę, įžengia pats abatas Mauro. Drauge su juo vienuolyno kapinaitėse giedame „Viešpaties angelą“ prie Eminencijos dvasios tėvo kapo. Danutė uosto suvešėjusius rozmarino krūmelius, ir abatas nulaužia didžiausią šaką sakydamas: „pamerkite, išleis šakneles, prigis“. Mūsų būrelis mišrus, tad t. Mauro, užuot pakvietęs pietų savo valdose, rodo kelią į vietinį restoranėlį. Vingiuojame paupiu pro kažkokių sandėlius atokiai nuo turistinės magistralės. Automobiliui siauromis vėžėmis ropščiantis į skardį aptariame, kad Eminencijai teks gerti vien vandenį, jei norime laimingai grįžti atgal.

Prie stalo abatas porina, kad šią balandžio 1-ąją jų vienuolyne lankėsi kard. Ratzingeris. Ir net turėjo pasiėmęs pižamą, ketino likti antrai dienai, tačiau sulaukęs nerimastingų žinių iš Romos išvyko greičiau. Nuo Pontifiko pamaldumo šv. Benediktui ir prieškonklavinio pamokslo apie reliatyvizmo diktatūrą kažkaip peršokame prie mūsų kaimynų. T. Mauro girdėjęs, kad Condoleezai Rice lankantis Rusijoje, jai buvo rodomi tam tyčia išleisti laikraščiai su kritika Putinui, kad Aleksijus II lankstosi pasaulietinei valdžiai. O burnoje tirpsta naminiai makaronai su tokiu sodriu baravykų padažu, kad net politiniai obertonai nesuardo palaimingo sotumo jausmo.

**Balandžio 25 d.**, pirmadienis. Su Sigute žengiame pro Vatikano slaptą archyvo duris apsiginklavę Eminencijos laiškais šios įstaigos vadovui kard. Tauranui. Kas gi mus iki jo prileis? – jaunas pasaulietis *dottore*, išrašantis leidimus, nepatikliai varto laiškus ir priekaiš-

tauja, kad juose netiksliai nurodytas mūsų tyrimų objektas. Pagaliau Sigutė neiškentusi sako: „Ne mums mokyti kardinolą, kaip rašyti rekomendacijas“.

Čia dirba Sigutės archyvistikos dėstytojas t. Tomislavas, liesas ir, kaip visi tikri knygų žmonės, droviai besišypsas pranciškonas konventualas. Jis pagelbsti ieškant Antano Baranausko nominacijos bylos signatūrų ir, kol aplankus atneš iš saugyklos, pakviečia mudu kavos. Pasakoja, kad netrukus važiuos į gimtąją Kroatiją, kur turi atgautos žemės, bet nežino, kokia jos būklė ir ką su ja daryti. Paskui klausia, kaip pas mus vertina „tą dar vieną nepriklausomybę, na tą, karo metų“. Ne iš karto susigaudau, kad jis turi galvoje Brazaičio vyriausybę. Padrės žinios apie Birželio sukilimą – lyg tolimas aidas, tačiau mus vienija patirties paralelės: sovietų draugai ir lietuvius, ir kroatų už nepriklausomybės kovas tituluoja fašistais.

**Balandžio 30 d.**, šeštadienis. Iš archyvo žingsniuojau į Trastevere. Parymojus prie keturiomis kalbomis surašytų rankraščių traukia neskubriai paklaidžioti siauriausiomis Romos gatvelėmis. Prie Šv. Cecilijos bažnyčios – minia, vienas kitas su šampanu rankose. Matyt, vestuvės. Tik iš arčiau suvoki, kad visi stoja į eilę, kuri vingiuoja nuo bažnyčios durų į priešingą aikštės pusę. Pakeliu akis į iškaba – *Nuove Edizione Romane*. Prisigrūsti ir sužinoti, kokia knyga pristatoma, pristingu jėgų.

O ryt geriau išvis nekišiu nosies į miesto centrą – jau esu matęs, kaip agresyviai italų raudonieji mini Gegužės 1-ąją. Ir dabar beveik savaitę prie pat Laterano bazilikos montavo didžiausią pakylą. Pirmadienį dar pasiimsiu iš archyvo CD su dokumentų kopijomis ir paliksiu gedinčią bei švenčiančią Romą. ❧

# JUOZAS GIRNIUS APIE LAISVĘ IR TAUTIŠKUMĄ

Kęstutis Skrupskelis

Juoza Girnių galėtume vadinti laisvės filosofu. Įvairia-lytė laisvės problema yra ta ašis, apie kurią sukasi jo filosofiniai svarstymai. Laisvė yra centrinė jo daktarinės disertacijos „Laisvė ir būtis“ (1953) apie vokiečių egzistencialistą filosofą Karlą Jaspersą tema. Laisvė – būtina žmogiškos egzistencijos sąlyga ir veikale „Tauta ir tautinė ištikimybė“ (1961), skatinančiame išeiviją nepasiduoti nutautinančiai aplinkai, ir pagrindiniame filosofiniame veikale „Žmogus be Dievo“ (1964), ir ateitininkams skirtame „Ideale ir laike“ (1966). Štai kelios laisvės tematiką pabrėžiančios vietos:

O kuris gi rūpestis aktualesnis mūsų laikui, kaip išsaugoti laisvę? [...] Bet gresia laisvei ne tik tiranijos. Ir pačiuose demokratiniuose kraštuose laisvei gresia tasai bemintijimas, kuris vadinamas „viešosios opinijos“ vardu. Apie kokią gi laisvę galima kalbėti tame žmoguje, kuris patiki savų pažiūrų formavimą kitiems?<sup>1</sup>

Tik faktiškai būti žmogui dar nereiškia iš tiesų žmogiškai egzistuoti. Žmogiškajai savo egzistencijai žmogus išbunda tik su sąmone, kuri jame aktualizuoja laisvo apsisprendimo galimybę. Kol žmoguje pilnai neišbudusi ar jau iš dalies išblėsusi jo savimonė (savęs samonė), tol jis tik potencialiai gali būti laikomas subjektu. Todėl nelaikome tikrais, t. y. už save atsakingais, subjektais nei kūdikio, nei psichiškai sukrikusio ligonio.<sup>2</sup>

Nėra vertybių be laisvės, ir nėra laisvės be vertybių. Be laisvės visa būtų tik faktai, nes, kas būtų tiesiog duota, nebūtų žmogiškoji vertybė. [...] *Kaip vertybės suponuoja laisvę, taip laisvė implikuoja vertybes.* Be vertybių nebūtų šio vardo vertos laisvės, nes laisvė sutaptų su gamtos spontaniškumu. [...] Vertybės suteikia laisvei šviesą, prasmę ir turinį. [...]

<sup>1</sup> Girnius, J., *Laisvė ir Būtis: Karl Jasperso egzistencinė metafizika*, Brooklyn: Aidai, 1953, p. 3.

<sup>2</sup> Girnius, J., *Tauta ir tautinė ištikimybė*, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1961, p. 89–90.

Laisvė yra kūrybinės iniciatyvos ir asmeninio apsisprendimo versmė.<sup>3</sup>

*Rūpintis savo žmogiškąja gelme yra lygu rūpintis savo žmogiškąja kokybe.* [...] Tik tada platus humanistinis interesas iš tikro gilina žmogaus dvasią, kai jį gaivina pasaulėžiūrinis rūpestis. Negalima būti šviesiu žmogumi, nesuvokiant savo padėties ir paskirties pasaulyje. [...] Niekas negali būti visiškai abejingas pasaulėžiūriniam rūpesčiui, nes pasaulėžiūriniai klausimai liečia pačią žmogiškojo gyvenimo visumą. Negalime šių klausimų pavesti kitiems taip pat, kaip negalime kitiems pavesti už mus numirti. *Į žmogiškojo gyvenimo prasmės klausimą kiekvienas turi pats atsakyti.* [...] Pasaulėžiūrinis rūpestis yra įrašytas žmogaus būtin tuo pačiu, kad žmogus yra laisve apdovanota būtybė, turinti pati spręsti, ką vertina ir kuo savo gyvenime vadovaujasi.<sup>4</sup>

Pasak Girniaus, kasdienėje kalboje paplitusias žmogiškosios vertės metaforas – gelmę, šviesumą – galima pakeisti filosofine tikrojo subjekto sąvoka. Tokie turi laisvai pasisavintas pasaulėžiūras, būtent, pripažįsta laisvai pasirinktas vertybes ir pagal jas gyvena. Tikrais subjektais gimstame tik potencialiai. Kiekvieno mūsų gyvenimo uždavinys yra šią galimybę aktualizuoti, būtent, tapti tikroju subjektu, arba, kitais žodžiais, ne vien būti, bet žmogiškai egzistuoti. Įdomu, kad pats žodis *būti*, bent mano ausiai, labiau siejasi su pasyvumu, o *egzistuoti* – su veikimu. Tikrais subjektais tampame atitinkamos veiklos dėka, savarankiškai formuodami savo pasaulėžiūras. O turėti pasaulėžiūrą – tai reiškia pripažinti atitinkamas vertybes kaip vertybes ir pagal jas gyventi. Todėl, pagal Girnių, be laisvai pasirinktos pasaulėžiūros žmogus tik būna. Tikroju subjektu jis dar nėra.

Girnius rašo: negalime pasaulėžiūrinių klausimų

<sup>3</sup> Girnius, J., *Žmogus be Dievo*, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1964, p. 299, 300.

<sup>4</sup> Girnius, J., *Idealas ir laikas: Žvilgis į dabarties ateitininkiją ir lietuviškąją išeiviją*, Chicago: Ateitis, 1966, p. 101, 112, 114–115.

pavesti kitiems, kaip negalime pavesti kitiems už mus numirti. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad žodis *negalėjimas* čia vartojamas skirtingomis prasmėmis: pirmu atveju kalbama apie neleistinumą, antru – apie galimybės nebuvimą. Negalima už kitus numirti, tačiau galima pasaulėžiūrą, be atitinkamos patirties ir savarankiško svarstymo, iš gyvenamosios aplinkos sugerti. Iš tiesų dauguma savo pasaulėžiūrinį identitetą igyjame ne per svartymus, o per savotišką osmozę. Tačiau Girniui neapsvarstyta pasaulėžiūra nebūtų tikra. Tokie, nors ir išpažindami kai kurias pasaulėžiūrinio pobūdžio tiesas, kaip tikri subjektai neegzistuoja. Todėl pasaulėžiūrinį klausimų pavesti kitiems negalime taip pat, kaip negalime kitų vietoje numirti. Pasirodo, mirtis panaši į savarankiškos pasaulėžiūros susidarymo atsisakymą, nes abiem atvejais pranyksta žmogiškosios egzistencijos galimybė. Palyginimas su mirtimi rodo, kad Girniui vertybėmis neišsiskleidusi laisvė nėra to vardo verta. Už laisvę kaip galimybę jam svarbesni laisvės ugdomi pasaulėžiūriniai vaisiai. Nemanau, kad Girnių galima priskirti prie tokių, kuriems svarbiau ieškoti, o ne rasti.

„Laisvė“ – daugiaprasmiškas žodis. Juo ženkliname ir ginkluotą kovą prieš okupantus – norima kraštui laisvės, ir stovišką susitaikymą su likimu – esu laisvas, nes neleidžiu aplinkai skverbtis vidun. Aiškumo dėlei, girnišką laisvę, kaip kiekvieno pašaukimą savarankiškai formuoti pasaulėžiūrą, vadinsiu savivalda, autonomija. Girniui savivalda yra kertinė, visas kitas įprasminanti laisvė. Jo nuomone, pavyzdžiui, politinė laisvė – tai laisvė savo mintis reikšti be draudimų; ji be savivaldos būtų bevertė. Nors ir iš šalies nesuvaržytas, kalbėjimas be savivaldos būtų „gamtos spontaniškumo“, o ne žmogiškos egzistencijos vaisius.

Nemanau, kad pagal Girnių laisvai sukurta pasaulėžiūra būtinai turi išsiskirti savo originalumu, naujoviškumu. Kartais manoma, kad kas savita, turi būti anksčiau niekur negirdėta. Nemanau, kad tokia Girniaus mintis. Jam pasaulėžiūra turi būti paties subjekto svarstymų, patirties, vertinimų, skonio, apsisprendimų vaisius. Bet pasaulėžiūros turinys gali būti bendras didesniai žmonių būriui. Iš tiesų pakankamai abstrakčiame lygmenyje pasaulėžiūrinį galimybių nėra daug ir tikrai naujos pasaulėžiūros susiformuoja retai.

Autonomijos, savivaldos sąvoką Girnius skolinasi iš egzistencialistinės filosofijos, kuri kaip tikinčio kataliko svarstymuose negali nesukelti įtampos. Egzistencialistai filosofai dažnai pabrėžė subjekto subjektyvumą – žmogus tėra laisvas tada, kai renkasi be jokių varžymų, o katalikiška tradicija pirmiausia iškelia objektyvias, nuo žmogaus nepriklausomas žinojimo ir veikimo normas. Maža to, katalikai pabrėžia Bažnyčios autoritetinumą tikėjimo bei moralės klausimais. Bažnyčia save

suvokia kaip hierarchinę bendruomenę, kurioje tiesos skleidžiasi iš viršaus į apačią. Todėl daug kas tvirtina, kad katalikai kaip tik pasaulėžiūros formavimą patiki kitiems – ar tai nebus pagrindinis protestantų reformacijos mestas kaltinimas? Ir tada klausiamo, ar pabrėždamas savivaldą Girnius lieka katalikybės ribose? Ar katalikas gali žmogų suprasti kaip tikrąjį subjektą? Įtampą pastebi pats Girnius, kartu nurodydamas ir įtampos bent jau sušvelninimo priemones. Cituoju: „Klausimas yra išvengti ne apskritai subjekto, o to subjektyvizmo, kuris imasi subjektą padaryti pačiu objekto kūrėju“. Tačiau jeigu „iš pačios būties turi ateiti tie nurodymai, kurie turi tapti žmogui įstatymais ir taisyklėmis“<sup>5</sup>, tai kaip pasaulėžiūros srityje žmogus lieka pavaldus tik sau pačiam?

Girnius išeitį – vidurio kelią tarp subjektyvizmo ir visiško subjekto atsisakymo – randa Jasperso filosofijoje, pasisavindamas žinojimo ir tikėjimo distinkciją. Žinojimas – kalbama pirmoje vietoje apie mokslus –



Juozas Girnius su žmona Ona namie Bostone. 1982.  
Nuotrauka iš Julijos Janusevičienės archyvo

yra priverstinis, nes remiasi objektų autoritetinumu. Objektai mums kelia reikalavimus, prie kurių prisideriname. Žinojimą valdo ne subjekto nuotaikos bei troškimai, o objektai, perdėm abejingi žmogiškai veiklai. Kartu – taip Girnius supranta Jaspersą – žinojimas nėra vertybinis ir vien žinojimu negyvenama. Todėl, pavyzdžiui, žinojimo ribose be jokios širdgėlos galime teigti arba neigti Dievo buvimą, nes žinojimo ribose abi galimybės tėra faktai.

Tačiau tikėjimo erdvėje padėtis visai kita, nes tikėjimas atspindi žmogaus vertybinę orientaciją. Tikėji-

<sup>5</sup> Girnius, J., *Laisvė ir būtis*, p. 303.

mu gyvename. Cituoju: „Čia ir yra jaspersinės tikėjimo sampratos branduolys: suteikia mano tikėjimui egzistencinę tiesą ne tai, *ka* aš tikiu, bet tai, *kaip* aš tikiu, t. y. kaip aš nelygstamai savo tikėjimu gyvenu“<sup>6</sup>. Kadangi gyvename vertybėmis, girnišką tikėjimo esmę galime suformuluoti taip: tikėjimas – tai kokios nors vertybės pripažinimas vertybe. O tikėjimas remiasi savivalda – net ir žinodami galime apsispręsti, kokio objekto nelaikyti vertybe. Šitaip suprastas tikėjimas visada atsiremia į laisvę.

Reikia prisiminti, kad Girniaus svarstymų kontekste negalime tikėjimo tapatinti su religingumu. Pasak Girniaus, ir autentiškas krikščionis, ir autentiškas laicistas tiki, būtent laisvai pripažįsta tam tikras vertybes kaip vertybes. Antra vertus, abiejų krypčių atstovai vien savo priklausomumo paskelbimu tikrais subjektais netampa. Autentiškumą lemia ne tai, ką tikima, bet kaip tikima, kaip pasaulėžiūros įgytos ir kaip pagal deklaruojamas vertybes gyvenama. Manau, pagal Girnių, klaidinga manyti, kad vien laicistinių pažiūrų deklaravimas liudija savivaldą, o vien katalikiškų – savivaldos stoka. Abi pusės negali didžiulius savivaldos monopoliu.

Ką visa tai turi bendra su tautiškumu? Manau, kad mokslinių tiesų – egzistencinių, asmeniškų, gyvenimiškų – atskyrimas nuo tikėjimo valdo Girniaus galvoseną ne vien religijos, bet ir tautiškumo srityje. Šiuo keliu jis pereina iš žinojimo į gyvenimą, o tautiškumas priklauso gyvenimui. Anot Girniaus, patriotizmas – tai savos tautos pripažinimas vertybe, o tai yra savivaldos išraiška. Todėl, lyginant patriotizmą su kosmopolitizmu, Girniaus pažiūra veda prie įdomios išvados.

Individo priklausymas kuriai nors tautai atspindi ne jo savivaldą, o „gamtos spontaniškumą“. Iš pradžių tautiškumas yra eilinis antropologinis faktas. Ne savo valia gimstame savo tautoje. Ne savo apsisprendimo dėka pasisaviname gimtosios tautos kultūrą – pati savaimė ji į mus skverbiasi ir mus formuoja. Tauta pirmiausia yra duotybė – mus apsprendžiantis, ribojantis faktas. Kaip tokia, pasak Girniaus, ji nėra vertybė, nes pirminis tautinis identitetas nepriklauso nuo savivaldos.

Tačiau žmonės auga, bręsta, jų savimone plečiasi. Kaip tik bręsdami susiduriame su reikalu gimtąją tautą pripažinti kaip vertybę, apsispręsti, ar tapti patriotais, ar ne. Apsisprendimo eigą valdome mes patys. Taigi laisvai apsisprendžiame, ar būsime, ar nebūsime patriotai.

Girniui patriotizmas gyvuoja ne žinojimo, o tikėjimo erdvėje. Reikia pastebėti, kad jaspersinis tikėjimas nesiremia izoliuotu valios veiksmu. Nebūna, kad vienu momentu netiki, o paskui tiki. Tikėjimas gimsta patirtyje, o patirtis – tai savotiškas srautas, kurį iš dalies valdome ir kreipiame. Panašiai, manau, tampame patriotais: ne izoliuotu valios veiksmu, o susisiejančių bei

iš dalies valdomų išgyvenimų eigoje. Jaspersinį tikėjimą ženklina dar dvi savybės, svarbios girniškai tautiškumo sampratai teisingai suprasti. Pasak Jasperso, tikėjimas visada yra pliuralistinis, nes tikime asmeniškai, ir todėl įvairiai. O būdamas pliuralistinis, tikėjimas yra komunikatyvus. Pagal Jaspersą lygiavertiškumas yra komunikacijos sąlyga, o kiekvienas į asmens savivaldą atremtas tikėjimas yra lygiavertis. Todėl kiekvienas, gyvendamas sava tiesa, prieš save mato kitą ir jį gerbia, nes tas kitas taip pat pagal savo tiesą gyvena, susidurdamas su pirmuoju kaip su kitu ir siekdamas su juo susikalbėti. Cituoju: „kaip tasai tikėjimas, kuris reiškia ekskliuzyvinę pretenziją į savo galiojamumą visiems, yra fanatizmo šaknis, taip laisvas tikėjimas, kuris žino kiekvienos loginės išraiškos istoriškumą, yra komunikacijos versmė. Kas tiki turįs galutinę tiesą, tas iš anksto paneigia egzistencinę lygybę, kuri yra pati pagrindinė komunikacijos sąlyga. [...] Pagaliau, tasai, kuris jau turi tiesą, ir pats nejaučia reikalo ieškoti kitų žmonių. Priešingai laisvas tikėjimas. [...] Todėl jis [laisvas tikėjimas] ir yra iš esmės komunikatyvus: visam jis atviras ir niekam uždaras“<sup>7</sup>.

Pasak Girniaus, tautos yra vertybės todėl, kad jokia viena kultūra negali išsemti visų žmogiško egzistavimo galimybių. Tautų turi būti daug, o svajonės apie vieningą, tautomis nesuskirstytą žmoniją – tai jau žmonijos skurdinimas. Girnius čia atmeta pažiūrą, kad tik kosmopolitinis idealas nurodo visuotinos ir pastovios taikos sąlygą. Cituoju: „ne tautų išnykimas ar pasaulinių imperijų kūrimas, o laisvų tautų darni bendruomenė yra kelias į taiką ir visuotinį broliškumą, kurių ilgisi kosmopolitizmo idealistiniai atstovai“<sup>8</sup>.

Patriotas visada prieš save randa kitą, lygiavertį, gerbtiną, nes tas kitas savąjį patriotizmą taip pat remia savivalda. Ir kitam patriotizmas yra jo laisvės išraiška. Tautų santykiuose ši pagarba pasireiškia atvirumu kitų tautų kultūroms. Subrendusi tauta yra komunikatyvi. Ji ir kitoms duoda savos kultūros, ir iš kitų tautų savinasi. Girniui atvirumas kitoms kultūroms yra pagrindinis subrendusios kultūros bruožas. Šie Girniaus teiginiai, manau, atspindi jaspersinio tikėjimo komunikatyvumą.

Romanas Plečkaitis veikale apie toleranciją skiria pakantą nuo tolerancijos. Pakanta – tai iškentimas pažiūrų bei veiksmų, kuriuos neigiamai vertiname. O tolerancija – tai „kitoniškų negu mūsų pažiūrų asmenų autonomijos pripažinimas ir gerbimas“<sup>9</sup>. Kadangi Girnius savo tautiškumo sampratą grindžia kiekvieno savivalda, girniškas patriotas gali pasiekti tolerancijos lygmenį. Visur jis prieš save mato kitą, gyvenantį sava asmeniškai tiesa, kurį jis gerbia, nes tas kitas

<sup>6</sup> *Ibid.*, p. 17.

<sup>7</sup> *Ibid.*, p. 20–21.

<sup>8</sup> Girnius, J., *Tauta ir tautinė ištikimybė*, p. 108–109.



yra lygiavertis. Girniškas patriotas supranta savos tiesos asmeniškumą, istoriškumą. Tačiau kosmopolito padėtis priešinga, nes jis skelbiasi turįs absoliučią tiesą. Kosmopolitai nesusiduria su lygiaverčiais kitais, nes visus kitus – būtent patriotus – vertina neigiamai. Todėl kosmopolitui tegalima pakanta. Tolerancijos galimybės jam nėra, kaip nėra ir komunikacijos galimybės. Patriotams jis gali aiškinti jų klaidas ir kaip misionierius stengtis juos atvesti į tikrą tikėjimą, bet jis negali su patriotais kaip su lygiaverčiais kalbėtis, kartu gaudamas ir duodamas. Įdomu būtų pažiūrėti, ar mūsų į kosmopolitizmą linkusių liberalų tonas ir nebus labiau pamokslaujantis, manipuliacinis? Ar mūsų liberalai kartais nebus uždaresni?

Girnius dažnai skųsdavosi, jog išeivio gyvenimas neleido jam atsidėti grynajai filosofijai. Jo veikalas „Tauta ir tautinė ištikimybė“ priklauso ne grynosios, o taikomosios filosofijos žanrui. Tai visuomeninė daktika, nors ir į filosofiją atremta. Šiame tekste kaip

tik ir norėjau pabrėžti Girniaus tautinės didaktikos filosofinį stuburkaulį. Manau, kad šiuo metu tai aktualu, nes nuodėmių ieškantys, – bet giliau skaityti nemėgstantys, – mūsų liberalai tiek Girnių, tiek visą lietuviškos katalikiškos minties tradiciją sukarikatūrina. Nei Šalkauskis, nei Maceina, nei Girnius nebuvo neriboto nacionalizmo šalininkai. Lietuvoje neribotas nacionalizmas skelbtas tautininkų – būsimųjų išeivijos liberalų – gretose. O katalikiška tradicija aiškiai skyrė patriotizmą nuo nacionalizmo, pastarąjį skelbdama, Juozo Brazaičio žodžiais, esant „lepra“ apkrėstu. Todėl man tiktų baigti vienu Šalkauskio sakiniu, kurį savo veikale apie tautą cituoja Girnius: „Sekdamas VI. Solovjovu nurodo Šalkauskis, iš moralės prievolės mylėti artimą, kaip save patį, patrijotui plaukia moralinė prievolė *mylėti kiekvieną kitą tautą, kaip savąją*. [...] visų jų [tautų] moralinės lygybės pripažinimu, įpareigojančiu visoms joms pageidauti tikrojo gėrio, kaip ir savajai“<sup>10</sup>.



<sup>9</sup> Plečkaitis, R., *Tolerancija*, Vilnius: Pradai, 1998, p. 51.

<sup>10</sup> Girnius, J., *op. cit.*, p. 121.





V. Барановский, Г. Поташенко

# СТАРОВЕРИЕ БАЛТИИ И ПОЛЬШИ

краткий исторический и биографический словарь

Словарное издание, посвященное одной из традиционных религий Балтии и Польши – староверию и охватывающее большой период (от второй половины XVII в. до наших дней), предпринимается в этих странах впервые. Словарь содержит свыше 500 статей различного характера и более 150 иллюстраций.

Преимущественное внимание уделено истории Церкви, староверческих общин федосеевского и поморского направления и высшим органам управления Древлеправославной Поморской Церкви. Значительную часть словаря составляют биографические справки и статьи о деятелях староверия. Издание рассчитано как на специалистов, так и на широкий круг читателей.

[www.aidai.lt](http://www.aidai.lt)

# Politinis žemės drebėjimas

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Gegužės 30 ir birželio 1 d. įvyko politinis žemės drebėjimas. Dvi Europos Sąjungos narės steigėjos – Prancūzija ir Olandija – referendumuose atmetė naująją ES Konstituciją. Prancūzijoje 55%, Olandijoje beveik 62% rinkėjų balsavo prieš konstituciją, abiejose šalyse dalyvavo per 60% rinkėjų. Nors balsuota dėl Konstitucijos, gyventojų daugumai tai buvo proga įvertinti pačią ES, tiksliau, dabartinę ir būsimą jos politiką. Buvo pasakytas aiškus „NE“ ambicingiems ES vadovų planams ją stiprinti ir plėsti. Taigi palaidotas projektas, prasidėjęs devinto dešimtmečio viduryje ir įgijęs pagreitį 1992 m. Maastrichto sutartimi, nutarusia įvesti bendrą valiutą. Krizė nebus greitai įveikta, nes Europos vadovai gana arogantiškai manė, kad piliečiai klusniai pritaris jų planams, tad ir neparengė jokio plano B, būtent – ką daryti, jei Konstitucija nesulauks pritarimo.

Kita vertus, olandų ir prancūzų nutarimas atmesti Konstituciją nereiškia ES pabaigos. Sąjunga veiks toliau pagal jau pasirašytas sutartis ir galiojančias normas. Jau girdėti balsų, raginančių kitais būdais priimti ir įgyvendinti kai kurias Konstitucijos dalis. Atseit būtų galima sukurti Europos Tarybos prezidento postą, nustatyti jo pareigas ir kadencijos trukmę, taip pat ES užsienio reikalų ministro pareigybę net be naujos sutarties. Kai kurių kitų Konstitucijos dalių, pavyzdžiui, balsų suskirstymo Taryboje, įgyvendinimas reikalautų sutarties pasirašymo. Bet kiti priešinasi tiems siūlymams – esą Konstitucija buvo atmeta, ir nevalia mėginti apeiti rinkėjų valios, nes tai būtų dar kitas politinio elito pasipūtimo pavyzdys, prieš kurį sukilo balsuotojai.

Prancūzija ir Olandija gerokai skiriasi ne vien dydžiu ir gyventojų skaičiumi. Prancūzija nepritaria ūkio liberalizavimui bei amerikietiškam kapitalizmui ir save laiko socialinės gerovės valstybės tvirtove. Olandija palaiko, net skatina liberalias ūkio reformas. Prancūzijos santykiai su JAV įtempti, Olandijos geri, jos vyriausybė pritarė JAV karui Irake. Bet gana panašios priežastys skatina abiejų šalių rinkėjų nepasitenkinimą dabartiniu ES kursu. Antai daugelis nuogaštuoja dėl ES plėtros ir jos pasekmių. Manoma, kad nauji nariai iš ES senbuvėjų atima darbo vietas. Savo pigia darbo jėga ir mažais mokesčiais jie pritraukia investicijas, o jų piliečiai vyksta į Vakarų Europą dirbti nelegaliai arba už labai mažus atlyginimus. Nemažai žmonių bijo, kad padėtis dar labiau pablogės, jei Turkija taps ES nare.

ES kritikuojama iš kairės ir dešinės. Prancūzijoje kairieji aiškina, kad Briuselis skatina Europos ir jos kultūros amerikonėjimą, kelia pavojų tradicinei socialinės gerovės valstybei, palaiko kapitalizmo skatinamą globalizaciją, nepaiso darbininkų ir tarnautojų interesų. Dešinieji nelieka skolingi. Jie tvirtina, kad ES, siekdama sukurti vieningą supervalstybę, griauja jų šalių nacionalinį suverenumą bei pakerta tautinės tapatybės šaknis, nesustabdydama imigracijos iš trečiojo pasaulio. Abiejose šalyse dabartinės valdžios labai nepopuliaros. Vos penktadalis olandų pritaria savo vyriausybės darbui, Prancūzijos prezidentas Jacques'as Chiracas daugeliui įgriso, tad dalis balsuotojų naudojasi referendumu išreikšti nepasitenkinimą.

Kiekviena šalis turėjo savų priežasčių. Olandai mano, kad ES nelygiai

traktuoja savo narius, didesnėms šalims suteikia lengvatų ir privilegijų. Olandija smarkiai susiveržė diržą ir sumažino išlaidas, kad šalies deficitas neviršytų trijų nuošimčių nacionalinių pajamų, kaip reikalauja ES taisyklės. Bet Vokietija ir Prancūzija kelerius metus viršijo deficito normą ir nesulaukė numatytų bausmių. Italija neseniai pranešė, kad skelbė neteisingus biudžeto duomenis. Skaičiuojant vienam gyventojui, Olandija daugiau įmoka į ES biudžetą negu bet kuri kita šalis, nors ji toli gražu nėra turtingiausia ES. Daugelis olandų klausia kodėl.



Bet yra dvi gilesnės priežastys – vadinamasis demokratinis deficitas bei pasitikėjimo Europos ateitimi krizė. Kai kurie apžvalgininkai pavadino referendumus „demokratiška intifada“. Apibūdinimas tikslus, nes įvyko sukilimas prieš Europos elitą, beveik vienbalsiai palaikiusį naująją Konstituciją. Pagrindinių politinių partijų, įtakingiausių laikraščių bei intelektualų raginimai pritarti Konstitucijai nesulaukė platesnio atgarsio. Konstitucijos priešininkai kaip tik pabrėžė, kad jie atstovauja eiliniams piliečiams, padeda jiems priešintis elito norui primesti savo valią.

Politikai ir atsakingi ES pareigūnai vis labiau atitolsta nuo paprastų gyventojų. Daugelis europiečių skundžiasi, kad jų balsas negirdimas Briuselyje, kad svarbiausi sprendimai daromi jų neatsiklausus. Tam vis labiau priešinamasi. Antai nacionalistinio „Sąjūdžio Prancūzijai“ vadovas Philippe'as

de Villiers'as pasakė, kad leisti 18 technokratų valdyti 450 milijonų žmonių yra totalistinė praėjusio amžiaus idėja. Pati Konstitucija – geras elito neįautrumo pavyzdys. Ji buvo parengta be didesnio eilinių piliečių įnašo, nebuvo itin stengiamasi supažindinti žmones su pagrindinėmis Konstitucijos nuostatomis ir privalumais, išaiškinti jos reikšmę. Pats Konstitucijos tekstas – šimtai puslapių, kupinų neįkandamo teisinio žargono ir smulkmenų, – buvo skirtas ne eiliniams piliečiams, o teisininkams ir biurokratams. Viltasi, kad atskirų šalių parlamentai klusniai ratifikuos Konstituciją be didesnių svarstymų.

Kai kurie politikai pradeda pripažinti atotrūkį tarp politikų ir rinkėjų. Rinkimų išvakarėse Olandijos ūkio ministras Janas Brinkhorstas pažymėjo, kad per tris savaites negalima pašalinti dvidešimties metų diskusijų stokos. Bet kiti dar neatsikratė įsitikinimo, kad turi teisę ir pareigą priimti svarbiausius sprendimus, o eiliniai gyventojai turi jiems pritarti. Šią aroganciją atskleidė dabartinis Europos Tarybos prezidentas, Liuksemburgo premjeras Jeanas Claude'as Junckeris. Po pirmojo referendumo jis sakė, kad Konstituciją atmetusios šalys turės rengti naujus referendumus, kol bus gautas „teisingas“ atsakymas. Tokia mąstysena buvo anksčiau. Po Nicos sutarties atmetimo Airijoje buvo surengtas antras referendumas, kaip ir Danijoje po Maastrichto sutarties. Kinta laikai, ir vis mažiau manančiųjų, kad jiems privalu pritarti politikų valiai.

Žmonės jaučia, kad sunku veikti ES politiką. Europos Parlamento deputatai renkami, bet jie neturi lemiamo vaidmens, nustatant ES politiką. Europos Parlamento kuklią įtaką rodo tai, kad į jį renkami ne itin įtakingi vietos arba itin garbingi, bet pasenę politikai, ir kad rinkimuose dalyvauja mažai žmonių. Europos Komisijos nariai nėra renkami, bet jų įtaka didelė ir auga. Parlamentas ir Komisija stengiasi reguliuoti vis daugiau gyvenimo

sričių, tuo pažeisdami vieną kertinių ES principų, vadinamąjį subsidiarumo principą, pagal kurį visų pirma žemiausiai valdžios grandžiai turėtų būti suteikta proga spręsti kurią nors problemą. Principų gerbimas leistų vietos gyventojams nutarti, kaip tvarkyti savo gyvenimą. Bet Briuselis lemia vis daugiau klausimų, ar tai būtų darbo dienos ilgumas, ar kiek riebalų gali būti maiste, ar kaip kovoti su lytiniu priekabiavimu ir t. t. Toks smulkus reguliavimas, politikų ir biurokratų abejingumas padėjo sukurti sąlygas „demokratinei intifadai“.

Kupini ambicingų planų plėsti ES, didinti Europos įtaką pasaulyje, ją gal net paversti atsvara JAV, politikai nepastebėjo, kad dalis Vakarų Europos išgyvena savotišką krizę, netenka patikėjimo žemyno ateitimi, daugiau dėmesio skiria saviems ar vietiniams interesams. Europos konjunktūra plačiausia prasme nėra palanki naujovėms. Didėja žmonių nuogaštavimai dėl ūkio negalavimų, sudėtingos demografinės padėties, socialinių garantijų išlaikymo. Jau kurią laiką Europos ūkis trepsi vietoje, kol JAV, Australija ir Azijos šalys veržiasi pirmyn. Per 13 iš paskutiniųjų 14 metų JAV ūkis augo daugiau negu Europos, ką ir kalbėti apie Pietryčių Azijos „tigrus“ ir Kiniją. Daugelyje šalių nedarbo lygis siekia dešimt nuošimčių, mažinamos socialinės pašalpos. Rūpindamiesi ateitimi, žmonės taupo pinigus, perka mažiau prekių, toliau pakirsdami ūkio augimą. Gimstamumas krenta, pensininkų daugėja, socialinės apsaugos kaštai ir toliau auga.

Tokios pesimistinės nuotaikos nėra visuotinės. Rytų ir Vidurio Europos bei Skandinavijos šalių ūkiai auga, jų gyventojai optimistiškiau nusiteikę. Vis dėlto nuotaikos prieš 10–15 metų buvo kitokios. Berlyno siena buvo ką tik griuvusi, Šaltasis karas baigėsi pergale, Vokietijos ūkio modelis atrodė įmanoma – ir ES plėtra, ir bendros valiutos kūrimas. Šis bendras optimizmas padėjo įveikti tada kylan-

čias abejones dėl ambicingų ES planų. Ne tik danai skeptiškai vertino Maastrichto sutartį. Referendume prancūzai vos jai pritarė, 51% balsuodami už, 49% prieš.

Referendumų rezultatai turės neigiamų pasekmių. Smuks jau ir taip gana kuklus ES veiksmingumas. Bus sunkiau susitarti dėl naujo 2007–2013 m. biudžeto, nes ir anksčiau Olandija, Vokietija ir kitos daugiau įmokančios šalys priešinosi planams metines išlaidas padidinti iki 1,14% bendro ES vidaus produkto. Paaštrės nesutarimai dėl naujų narių priėmimo, ypač dėl Turkijos. Derybos turėtų prasidėti šį rudenį kaip sutarta, bet jų eiga nenuspėjama. Euro vertė jau smuko, net pradėta kalbėti, kas darytina, jei euras visiškai žlugtų.

Euroskeptiškos nuotaikos nėra naujas reiškinys. Žmonės seniai nuogaštauja dėl suverenumo netekimo, tautinės tapatybės pakirtimo, nemylimų imigrantų, ar tai būtų portugalai, ar graikai, ar turkai. Kol ES užtikrindavo taiką, saugumą ir gerovę, žmonės nusiramindavo. Dabar gero gyvenimo garantas nebėra tvirtas. Daugelis europiečių, ypač mažiau pasiturintys, būgštauja, kad padėtis pablogės, jei jau ir taip ribotos ES lėšos pradės plaukti į vis didėjančių naujų narių ratą. Auga įsitikinimas, kad naujos šalys siekia narystės ne dėl to, kad pritaria pamatinėms ES vertybėms, bet dėl to, kad jų gyventojai laukia dotacijų, pašalpų, greito kelio į gerą gyvenimą. Toks galvojimas atsiduoda savanaudiškumu, bet jį grindžiančios baimės greit neišnyks. Ir žmonės neklausys politikų, raginančių juos rodyti didesnę didžiadvasiškumą, kol politikai gyvena gerai ir iš aukšto žiūri į savo rinkėjus.

Dabartinė ES krizė nebus lengvai išspręsta, nes į paviršių iškilo seniai rusenančios problemos. Ironiška, kad tai vyksta kaip tik tuo metu, kai ES vaidmuo tarptautinėje politikoje smarkiai padidėjo, o ES tautų sugyvenimo ir pakantumo modelis sulaukė didesnio pritarimo. ❧



Šv. Jono bažnyčia. 1993 m. rugsėjo 5 d. ELTA

## PAPLOKIME MOKYTOJUI

Antanas Gailius

Gyvenimas dažnai apsuka ratą ir kažin kodėl grįžta į vietas, kuriose jau yra buvęs – tik visai kitaip ir visai kita proga. Štai ir dabar susirinkome ten, kur jau buvome susirinkę – tąkart pasveikinti Jono Pauliaus II, šįkart – su juo atsisveikinti.

Tikrai nemanau, kad galėčiau ar privalėčiau kuo nors papildyti tuos žodžius, kurių šiomis dienomis pilnas eteris ir spauda ir kuriais vertinama į Tėvo namus iškeliausiojo reikšmė pasauliui ir Lietuvai. Nieko nauja ir įmantraus nebegalėčiau pridurti, todėl pasakysiu tik tiek, kad man jis buvo Gerąją Naujieną skelbęs didis Ganytojas, didis Mokytojas. Man, ko gera, būtų labiau patikę, jei į šią Bažnyčią būtume susirinkę ne kalbėti, o atsiklaupyti ir pasimelsti. Bet galbūt reikia ir kalbėti, galbūt kalbėjimas apie velionį yra viena gedėjimo atmainų. O kad kalbame apie Mokytoją, tai norėčiau priminti, ko jis mus mokė. Ne apskritai, ne bet kur, bet čia, šioje Bažnyčioje, 1993 m. rugsėjo penktąją, sekmadienį. Jis jau tada žinojo tai, ką mes tik per vargus pamaži išvelgiame – ar net ir dabar dar nenorime ar neįstengiamo išvelgti. Štai kelios, bent man labai įsidėmėtinos, jo tuometinės kalbos vietos:

Praeityje – ilga ir skausminga istorija. Todėl jaučiame nenumaldomą būtinybę žvelgti į ateitį. Kad šių be galo ilgų dešimtmečių patirtis mus praturtintų, *istorinė atmintis negali būti ištrinta.*

Pagal teisinės valstybės principus kurtose „demokratijose“ buvo ir dar šiandien galima pastebėti toleruojamus ryškius prieštaravimus tarp formalaus laisvės, žmogaus teisių pripažinimo ir gausių neteisėsių bei socialinės diskriminacijos. Iš tiesų čia turime omenyje socialinius modelius, kur laisvės principas ne visada eina kartu su moraline atsakomybe.

---

ANTANAS GAILIUS (g. 1951) – poetas, vertėjas, literatas. Čia spausdinama kalba sakyta Šv. Jono bažnyčioje 2005 m. balandžio 6 d.

---

Demokratinėms santvarkoms gresiantis pavojus – tapti tam tikra sistema taisyklių, nepakankamai išsąknyjusių vertybėse, kurių negalima atsisakyti, nes jos įdiegtos į pačią žmogaus esmę. Jos turi būti kiekvieno sambūvio pagrindas, ir jokia dauguma negali jų atmesti, nesukėlusi žmogui ir visuomenei pragaištingų pasekmių.

Dabarties įvykiai verčia mus teisėtai galvoti, jog gyvename *epochinę pasaulio istorijos lūžio akimirka*. Šiame sunkiame kelyje į ateitį, kurios šiandien niekas negali nuspėti ar nubrėžti jos ribų, tikrai lemiamą reikšmę turi intelektualų vaidmuo. [...]

Naujame kultūros klimato, kurį dar reikia sukurti, esama *atviros plačios erdvės tikėjimo pokalbiui su kultūra*. Jis neapsiribos vien tik religinėmis temomis, bet taip pat palies artimai susijusias didžiausias etikos ir antropologijos temas.

Atnaujintas Bažnyčios ryšys su kultūros pasauliu, kur būtų atsižvelgta į skirtumus ir tarpusavio supratimą, regis, yra būtinas ir skubus. Šis bendradarbiavimas padėtų suvokti painingą mūsų dabartį ir numatyti reikiamą kryptį ateičiai.

Visi šie dalykai, man regisi, mums šiandien tokie aktualūs, lyg Jonas Paulius II juos būtų pasakęs ne prieš daugiau nei vienuolika metų, o vakar. Jeigu tikrai norime jį pagerbti, turėtume į jo raginimus išsiklausyti. Galbūt, šiandien suimti jaudulio ir nerimo, galėtume išgirsti ir anuomet jo paskutinį raginimą: „*Nebijokite, Bičiuliai, atverti durų Kristui!* Jis pažįsta žmogaus širdį ir moka atsakyti į skaudžiausius jo nerimo klausimus“.

O baigdamas norėčiau atsikratyti slogulio, lydėjusio mane, įeinant į šią Bažnyčią, nuo pat ano rugsėjo. Tokio ledinio šalčio, koku ši Bažnyčia dvelkė aną sekmadienį, kai Popiežius laimindamas mus visus, žengė štai šiuo centriniu taku, tikrai nedaug kartų esu pajutęs. Tąsyk neplojome, pasitikdami Jį. Gal bent šiandien atsisveikindami paplokime Jam. ❧

# TESTAMENTINIAI JONO PAULIAUS II ŽODŽIAI LIETUVOS INTELIGENTIJAI

Algirdas Jurevičius

Praradę artimą žmogų visada stengiamės išlaikyti gyvą jo atminimą. Dažnai mintyse šmėsteli paskutinis susitikimas, paskutiniai pokalbiai ir žodžiai... Su pakiliu liūdesiu išgyvenome gedulo savaitę, palydėdami į amžinybę visam pasauliui brangų žmogų – popiežių Joną Paulių II. Jis buvo ne tik iškilus krikščionių ganytojas, bet taip pat ieškančiųjų bičiulis ir netikinčiųjų kelrodis į Dievą. Jono Pauliaus II pontifikato metu Lietuvos padangėje įvyko daug svarbių politinių, visuomeninių bei religinių pokyčių. Bene vienas iš šilčiausių prisiminimų – popiežiaus apsilankymas Lietuvoje 1993 m. Vizito metu popiežius turėjo daug susitikimų su gausiomis žmonių miniomis, tačiau pažvelkime į popiežiaus išsakytus žodžius Lietuvos inteligentijai (1993 m. rugsėjo 5 d.) Vilniaus universiteto Šv. Jono bažnyčioje. Be abejo, popiežiaus kalba inteligentams buvo nepaprastai atsakingas žingsnis. Juk per visą sovietmetį inteligentija buvo įvairiai slopinama ir alinama, jai buvo brukama pseudomokslinė pasaulėžiūra, o drąsesni intelektualiniai ieškojimai tapdavo ideologiškai įtartini.

Kreipimosi pradžioje popiežius įvertino svarbų *Alma mater Vilnensis* vaidmenį Lietuvos mokslui ir kultūrai, priminė universiteto įsteigimą, kurio pradžia akstiną davė Bažnyčiai, siųsdama į Lietuvą mokslui pasišventusius Jėzaus draugijos narius. Tiesa, buvo laikas, kai tarp universiteto sienų skambėjo kitokio turinio paskaitos ir pranešimai, nukreipti į ateistinių jaunuomenės auklėjimą. Nors pats ateizmas – gan miglotas reiškiny (jei nėra Dievo – kam tada prieš jį kovoti? Jei yra – tada nėra prasmės kovoti), tačiau jis buvo susukęs daug kam galvą ir ėmė kenkti žmogui: „Ateizmas užgavo ir patį žmogų, nes trypė jo orumo pagrindą ir tvirtą laidą“<sup>1</sup>. Nenuostabu, kad popiežius, pats dažnai apibūdinamas kaip *personalistas*, paminėjo šį faktą, nepamiršdamas įvardyti ir kitų, prieš žmogaus orumą nukreiptų reiškinių, pavyzdžiui, materializmas, konfliktinis požiūris į visuomenę, „mesijinis“ vienos partijos vaidmuo ir kiti. Kodėl popiežius mini

tai, ko mes patys veikiau neminėtume, nes esame prarę gėrėtis šlovinga Lietuvos praeitimi ir jos didvyrių žygdarbiais? Juk kalbėdami apie sovietmetį, dažnai su pasigėrėjimu pasakojame apie persekiojimus ir tuos, kurie mus skriaudė. Net patys nepastebime, kad esame linkę nutylėti tai, kokią įtaką mūsų mąstymui ir mentalitetui padarė sisteminis smegenų „plovimas“ komunistinės ideologijos kubile. Švelniai prieidamas prie šios mūsų silpnybės, popiežius priminė, kad „istorinė atmintis negali būti ištrinta“<sup>2</sup>; ji turi būti aiškiai įvardyta ir apdorota, kad taptų nauju potencialu ateičiai. Pabrąšinimui Jonas Paulius II priminė, kad buvo ir kitų ideologijų, pamynusių žmogaus garbę ir orumą, todėl marksistai šia negatyvia prasme tikrai nėra „originalūs“.

Ištrūkė iš totalitarizmo tvenkinio pasinėrėme į demokratijos okeaną, kuriame tariamai nėra nei ribų, nei sienų, o aplinkui tyvuliuoja neišmatuojami laisvės vandenys... Atrodė, kad atgauta laisvė išvadavo mus iš bet kokių apribojimų ir įstatymų, tačiau pastebėjome, kad mūsų gyvenimas ėmė vystytis „žirklių“ principu: vieni staigiai turtėja, o kiti laipsniškai grimzta į skurdą. Neteisingas galimybių ir gėrybių paskirstymas sukuria socialinę diskriminaciją, kurią paminėjo ir popiežius, dar pridurdamas, jog taip atsitinka tada, kai „laisvės principas ne visada eina kartu su moraline atsakomybe“<sup>3</sup>. Demokratija iš tiesų yra puiki valstybės valdymo forma, tačiau ji tik tada gerai veikia, kai visuomenė yra morali. Be vertybių ji išsigimsta ir mažumų apsaugos labai aukoja daugumos nuomonę. Galėtume stabtelėti ir pafantazuoti, kas gi atsitiktų, jei demokratinės visuomenės dauguma nuspręstų panaikinti kurį nors Dievo įsakymą (pvz., nesvetimauk) ar kurią nors moralinę vertybę argumentuodama, kad to ir taip mažai kas laikosi? Tokiu keliu pasukusi „demokratija“ tikrai taptų bestuburiu ir įvairiausių mažumų konvulsijų tampomu monstru. Vertybių negalima atsisakyti, nes jos įdiegtos į pačią žmogaus esmę, todėl

<sup>1</sup> Jonas Paulius II, Kalba inteligentijai Vilniaus universiteto šv. Jono bažnyčioje (Vilnius, 1993 09 05), Nr. 2.

<sup>2</sup> *Ibid.*

<sup>3</sup> *Ibid.*, Nr. 3.

jokia „dauguma“ negali jų atmesti, nesukėlusį žmogui ir visuomenei pragaištingų pasekmių. Čia popiežius prakalbo apie imanentiškos kultūros pagimdytą *ligotą demokratiją*. Kultūros imanentiškumas reiškiasi kurtumu bei aklumu transcendencijai ir atvirumo paneigimu. Apie tai rašė jau šv. Augustinas „Dievo valstybėje“, Kaino ir Abelio figūromis parodydamas *civitas terrena* ir *civitas Dei* prieštarą, t. y. prieštarą tarp tikėjimo ir netikėjimo; žemiškoji valstybė virsta uždara sistema, nepripažįstančia jokių aukštesnių siekių ir pavydulingai žiūrinti į tuos, kurių laimės idealas skiriasi nuo jos narių siekių<sup>4</sup>. Kultūra privalo būti atvira naujai kūrybai, besiveržiančiai transcendencijos link, kitaip ji vartaliosis savo „sultyse“ ir neugdys sveikos demokratijos trokštančio žmogaus. Puikiausias imanentiškos ir vartotojiškos kultūros pavyzdys – jau tradicija tapusios provincijos mokytojų organizuojamos mokinių kelionės į „Akropolį“. Kartais atrodo, kad vartotojiškumas nukonkuravo muziejus, koncertus, teatrus, kultūrą, nors, beje, didžiuliai prekybos centrai – savotiška kultūros išraiška, bet – imanentiškos.

Pradėjęs kalbą apie žmogų ir visuomenės modelį, popiežius atsisuka į mokslą, kurio užduotis – pralaužti uždaramą ir įsiveržti į transcendenciją tiek, kiek leidžia kiekvieno mokslo metodas ir galimybės. Juk tyrinėjimuose kiekvienas mokslas jaučia savo ribas, nes yra klausimų, į kuriuos mokslas neranda atsakymų. Čia popiežius kreipiasi labai aiškiai: „Jūs, kultūros ir mokslo žmonės, labiau nei kiti esate atsakingi, kad protui nebūtų užtveriamas kelias, vedas link paslapties“<sup>5</sup>. Juk kiekvienas maštantis žmogus privalo žinoti, kad jis pats nėra tiesa, nes tiesos matas yra kitas, esantis už žmogaus suvokimo ribų. Tai įmanoma pasiekti mokslu vadovaujantis ne vien pragmatiškumą išreiškiančiais skaičiais, bet įjungiant ir žmoniškumą. Popiežius tai vadina „maštyti“ širdimi. Taip maštymas sukuria proto veiklai dvasinį klimatą, pasižymintį nuolankumu<sup>6</sup>.

Komunistinė ideologija smukdė tikrojo mokslo autoritetą, nes humanitariniai ir netgi empiriniai mokslai buvo pajungti pražūtingos ideologijos skelbimui. Perfrazuodami apaštalą Paulių, galėtume tarti, jog mokslas buvo pajungtas tuščioms pastangoms, – ne savo noru, bet pavergė-

jo valia (pagal *Rom 8, 20*). Atgimimo metu – epochinę pasaulio istorijos lūžio akimirka – vyko soteriologinė drama, išlaisvinusi intelektualią mintį iš ideologijos gniaužtų. Popiežius priminė, kad tokiu momentu *lemiamą reikšmę turi intelektualų vaidmuo*, nes kitaip, išgalėjęs populizmui, skepticizmui ir pavojingam pragmatizmui, laisvės vaisiai bus kartūs<sup>7</sup>. Atgimimo istorinis lūžis atvertė naują Lietuvos gyvenimo puslapį, kurį dar reikia užpildyti turiniu.

Kai Bažnyčia kalbasi su mokslo ir kultūros pasaulio žmonėmis, vis primenamas esą neišspręstas ginčas tarp tikėjimo ir mokslo, kuris nuo Apšvietos laikų buvo akivaizdus, o sovietmečiu dirbtinai eskaluojamas. Tikėjimas nesiekia nukonkuruoti mokslą arba jį užgožti, nes „Tikrasis tikėjimas protą pripažįsta ir jį vertina, jį ugdo ir skatina“<sup>8</sup>. Tad visai nenuostabu, kad daug garsių mokslininkų yra giliai tikintys žmonės. Jau vien tai, kad popiežius galėjo kalbėti universiteto širdyje – Šv. Jono bažnyčioje, liudija, kad siekiama tikėjimo ir mokslo, Bažnyčios ir kultūros dialogo.

Puikiai pažindamas mokslo, kultūros ir meno pasaulį, Jonas Paulius II troško, kad būtent inteligentija taptų gyvybės kultūros nešėja ir puoselėtoja nerimo ir sumaišties pilnoje visuomenėje. Nuo pat savo pradžios



Šv. Jono bažnyčia. 1993 m. rugsėjo 5 d. ELTA

<sup>4</sup> Plg. *De civ. Dei* 15, 4, 18.

<sup>5</sup> Jonas Paulius II, *op. cit.*, Nr. 5.

<sup>6</sup> Plg. *Ibid.*

<sup>7</sup> Plg. *Ibid.*, Nr. 6.

<sup>8</sup> *Ibid.*

krikščioniškasis tikėjimas priėmė tos kultūros pavida-  
lą, kuriame buvo apreikštas, o skelbiamas toliau kito-  
se kultūrose – įsikultūrinio. Evangelijos įsikultūrinimo  
procesas neribojamas Evangelijos skelbiamos konkre-  
čios kultūros elementų kalba. Pati krikščionybė tampa  
kultūros įkvėpėja ir palaikytoja<sup>9</sup>. Reikėtų sukurti kli-  
mata, kuriame būtų daug erdvės tikėjimo pokalbiui su  
kultūra. Visuomenė pavargusi nuo įkyriai brukamos  
vienadienės kultūros ir trokšta gilesnio kultūros sąryšio  
su esminiais dalykais. Ypač akivaizdus bei prasmingas  
Bažnyčios ir kultūros dialogas vyko Jono Pauliaus II  
laidotuvių dienomis: Lietuvos televizija ir radijas su-  
koncentravo visą savo dėmesį į gilių, prasmingų bei  
jautrių laidų kūrimą, kuris dažnai vyko improvizuo-  
tai netgi tiesioginiame eteryje ir buvo išties sėkmingas!  
Buvo žmonių, kurie per visą savo gyvenimą tiek negavo  
objektyvios informacijos apie krikščionybę ir Bažnyčios  
gyvenimą, kaip per tą savaitę, nors kasdien žiūri tele-  
viziją... Argi tai nėra gilaus Jonas Pauliaus II troškimo,  
kad *kultūra ir tikėjimas priklausytų vienas kitam*, išsi-  
pildymo ženklas?

Įdėmiai įsiklausius į Jono Pauliaus II kalbą Lietuvos  
inteligentijai, tenka pripažinti, kad ne į visas jo pasta-  
bas reagavome, kai kuriuos raginimus tiesiog ignoravo-  
me ar pamiršome. Užuoat vieningai kūrę demokratišką  
ir laisvą Lietuvą, pasidalijome į „elitą“ ir „runkelius“ –  
riba tarp šių grupių lieka labai miglota. Dorovinis tau-  
tos veidas per tuos metus stipriai subjuro, todėl imta

kalbėti apie moralinių vertybių krizę. Tokia jau žmo-  
gaus prigimtis, kad mokomės ne iš svetimų, bet tik iš  
savų klaidų...

Bet ar negalime to pakeisti? Dabartinis popiežius Be-  
nediktas XVI primena, kad nesame „atsitiktinis ir be-  
prasmis evoliucijos produktas. Kiekvienas iš mūsų yra  
Dievo minties vaisius. Kiekvienas yra trokštamas, my-  
limas, reikalingas“<sup>10</sup>. Juk nesame kieno nors „apspręs-  
ti“ nevykėliai, bet minties laisvę turintys individai, vis  
dar ieškantys savo vietos po saule, tačiau, deja, tvir-  
tai įsitikinę, kad ji mums turėtų šviesti skaisčiau negu  
kitiems. Žlugus „Šiaurės Atėnų“ vizijai, visiškai pasi-  
metėme ir pakrikome. Kai kas savo „Atėnų“ ieško kla-  
jodamas užsienyje ir nežada tolesnės savo ateities sie-  
ti su Lietuva. Nereikia dėl to kaltinti kitų, pavyzdžiui,  
iškovotos laisvės, pasiektos, kad ir ligotos, demokrati-  
jos. Įsijungę į globalų integracijos procesą negalime už-  
sisklęsti, galvoti vien tik apie save, likti imanentiški ir  
iš kitų vis tikėtis tik ką nors *gauti*; nejaugi norime iš-  
likti amžiniais labdaros gavėjais, gal pamastykime, ką  
galime duoti?

Baigdamas kreipimasi į Lietuvos inteligentiją, Jonas  
Paulius II padrašina atsiverti Transcendencijai, kuri  
sugriautų visas kliūtis ir visiškai išlaisvintų žmogų:  
„Nebijokite, bičiuliai, atverti durų Kristui! Jis pažįsta  
žmogaus širdį ir moka atsakyti į skaudžiausius jo neri-  
mo klausimus. Jis kviečia mus kartu darbuotis ir kurti  
tikrai laisvą, vieningą žmoniją“<sup>11</sup>. ❧

<sup>9</sup> Plg. *Lexikon der Pastoral*, Bd. 1, Freiburg in Breisgau, 2002, S. 766.

<sup>10</sup> Pop. Benedikto XVI pamokslas per jo inauguracijos šv. Mišias

Šv. Petro aikštėje balandžio 24 d.

<sup>11</sup> Jonas Paulius II, *op. cit.*, Nr. 8.

INSCRIPTIONES  
ECCLESIA RVM  
VILNENSIVM  
IN SKRYPCJE  
Z WILEŃSKICH  
KOŚCIOŁÓW  
VILNIAUS  
BAŹNYČIŲ  
ĮRAŠAI T. I



Knyga, kurios pirmoji dalis dabar įteikiama skaitytojui, atsirado įgyvendinus bendrą Lenkijos ir Lietuvos klasikinės filologijos specialistų mokalinį projektą: jo siekta surašyti ir paskelbti iki naujojo rūkstančio pradžios Vilniaus bažnyčiose išlikusius gamius ir originalius epigrafinius paminklus. Pirmajame tome aptariami įrašai, esantys delimityje Vilniaus sakralinių pastatų: Vilniaus Arkikatedroje, šv. Petro ir Povilo, šv. Kazimiero, šv. Mykolo, Pranciškonų Švenčiausiosios Mergelės Marijos Dievo Motinos Ėmimo į Dangų, Visų Šventųjų, Vielpaties Jėzaus (Trinitorių), šv. Rapolo, Šventojo Kryžiaus ir šv. Stepono bažnyčiose.

Tikimės, kad šia publikacija galės naudotis ne tik specialistai, Vilniaus senovės ir nūdienos, Lenkijos ir Lietuvos istorijos tyrinėtojai; turime vilties, kad ji sudomins ir platesnį skaitytojų ratą, ypač turistus, o gal ir vilniečius, kurie dėl kitakalbės (daugiausia lotyniško) įrašų teksto, paprastai sudarančio kalbinį barjerą, kartais abejingai praeina pro dažnai nepakartojamo favesio kupinus epigrafinius liudijimus.

www.aidai.lt



# JONO PAULIAUS II ŽINIA

Nerija Putinaitė

Katalikų Bažnyčios popiežius Jonas Paulius II neabejotinai yra vienas XX a. žmonių, palikęs išskirtinę žinią į XXI a. įžengusiai žmonijai. Šiandien veikiausiai dar pernelyg sunku suvokti visą šios žinios svorį ir prasmę. Ypatinę žinią jis paliko ir Lietuvai, į ją atvykęs 1993 m. rugsėjo pradžioje.

Išskirtinė yra popiežiaus kalba, pasakyta Lietuvos inteligentijai rugsėjo 5 d. Šv. Jono bažnyčioje. Tai buvo tarsi ateizaciją išgyvenusios kultūros simbolinis susitikimas su krikščionyste ir gyvai skelbiama evangelija. Pats Jonas Paulius II galimybę kalbėti inteligentams suvokė kaip ženklą, rodantį, kad keičiasi Lietuvos dvasinė situacija. Paminėjęs Vilniaus universiteto bažnyčiai sovietmečiu tekusį vaidmenį ir funkcijas, užsiminęs apie vyravusį įtarumą ir priešišumą Bažnyčiai, jis nurodė: „Dėl to mano šiandieninis pokalbis su jumis yra itin reikšmingas. Jis atverčia naują jūsų šalies gyvenimo puslapį“. Anuometinei inteligentijai, kaip ir ateizuotai Lietuvos visuomenės daliai, šis pasakymas galėjo atrodyti pernelyg pretenzingas, kaip religinės asmenybės susireikšminimo apraiška. Tačiau iš tiesų Jonas Paulius II konstatavo gryną faktą. Kad ir kokie kritiški ar abejingi inteligentai buvo katalikybės ir krikščionybės apskritai atžvilgiu, jie labai gausiu būriu susirinko į bažnyčią, buvimą ten laikydami garbe. Nepaslaptis, kad pateko toli gražu ne visi norėjusieji. Vadinasi, vien inteligentijos gausus dalyvavimas renginyje jau buvo ženklas apie išskirtinę šio įvykio reikšmę.

Daug sunkiau kalbėti apie šių ir vėlesnių įvykių pasekmes, apie žinios, kurią atnešė popiežius Jonas Paulius II, realų poveikį mūsų kultūrai, visuomenėje kylančioms ateities perspektyvoms. Vertinant popiežiaus ilgametę veiklą, dėmesys dažniausiai koncentruojamas būtent į šio pobūdžio pasekmių tyrimą. Žinia, kurią nešė Jonas Paulius II, anuometinė posovietinė Lietuvos visuomenė akivaizdžiai nebuvo pasiruošusi išgirsti. Pirmiausia dėl dar gyvos sovietmečiu suformuotos partitės, galiausiai – dėl tos žinios, išsakinjusios absoliučioje tiesoje, pobūdžio. Tai, kad žinia buvo atnešta, buvo ne mažiau svarbu už žodžius, kuriais ji buvo išsakoma. Ši perspektyva įgalina tinkamai vertinti Jono Pauliaus II gyvenimo ir veikimo nuopelnus. Šis aspektas buvo svarbiausias jam lankantis Lietuvoje ir sakant istori-

nę kalbą Lietuvos inteligentams, kurie pirmiausia susirinko išgirsti žodžių.

## ĮVEIKTI IMANENCIJĄ

Į Šv. Jono bažnyčią susirinko sovietmetį išgyvenusį ir jo suformuota inteligentija, kuri, nepaisant žmonės ir mintis niveliuojančio režimo, nebuvo vienalytė. Tarp inteligentų buvo dalis tų, kurie sovietmečiu aktyviai propagavo ateizmą, nemažai buvo nusivylusiųjų visomis ideologijomis, virtusių giliais skeptikais. Be abejo, susitikti su popiežiumi atėjo ir dalis tikinčiųjų. Popiežiaus kalboje būta žinios kiekvienam.

Jonas Paulius II, neabejotinai aiškiai suvokdamas pokomunistinės inteligentijos situaciją, pasakė kalbą, pirmiausia apeliuojančią į žmogaus protą. Į posovietinį inteligentą kreipėsi kaip į žmogų, kurį sovietinė ideologija vertė tenkintis daline tiesa, kalbėti Ezopo kalba, sustoti egzistencinių ieškojimų pusiaukelėje. Į žmogų, kurio kultūrinė ir pilietinė atmintis buvo trinama, kurio religiniams siekiams užkertamas kelias. Popiežius drąsino peržengti primestas proto ir širdies ieškojimų užtvaras, kultūrinei ir intelektinei veiklai kelti galutinius tikslus, proto siekiuose eiti iki galo. Popiežius ragino peržengti imanentiškos, nuo krikščionybės atkirtos kultūros ribas ir išdrįsti esamos kultūros kontekste siekti atsakymų į didžiuosius klausimus. Jis tarsi rodė, kaip galima tiesti tiltą nuo ideologizuotos kultūros palikimo visaverčio žmogaus link.

Į pereinamojo laikotarpio rūpesčius ir nerimą panirusiam inteligentui, susirūpinusiam savos šalies statyba, jos perspektyvomis, galėjo visai ne į temą atrodyti popiežiaus keltos problemos. Užtuot identifikavęs porežiminės visuomenės problemas ir sutelkęs didžiausią dėmesį į jas, jis kalba apie „epochinę pasaulio istorijos lūžio akimirka“, apie formaliai suprastos vakarietiškosios demokratijos problemas, apie žmoniją kamuojančią badą ir skurdą, užsimena ir apie ekologines žemės problemas. Šioje kalboje posovietinio pasaulio problemos praranda savo išskirtinumą, įstatomos į pasaulinę perspektyvą, kurioje joms suteikiamas daug bendresnis pavidalas. Viso pasaulio esamybę ir egzistenciją jis apibrėžia kaip tokią, kurioje „pinasi šviesa ir tamsa“, o

kaip pagrindinę blogybių priežastį nurodo kultūros imanentiškumą krikščionybės atžvilgiu. Popiežiaus kalboje Lietuvos kultūros ir visuomenės problemos, susietos su pasauliniu kontekstu, įgavo istorinę ir žmogiškąją prasmę. Ragindamas peržengti kultūros uždaramą, Jonas Paulius II Lietuvos inteligentams pirmiausia nurodė šią išorinę perspektyvą, kurią būtų pajėgūs priimti inteligentai, kuriems krikščionybės buvimas ar Kristaus skelbimas geriausiu atveju galėjo būti vien tolytini dalykai.

Popiežiaus kalba ano meto Lietuvos kultūrinio gyvenimo kontekste išsiskiria asmeniškumu. Jis tarsi kalba kiekvienam inteligentui, apeliuodamas į jo asmeninę patirtį ir kviesdamas jį naujiems darbams ir naujai laisvei. Jis nesikreipė į inteligentus kaip į grupę ar minią, turinčią atlikti posovietinėje visuomenėje ypatingą misiją. Jis pirmiausia ragina šią misiją pradėti nuo savęs pačių, čia ir dabar pradėti kelionę į naują žmogiškumą ir naują visuomenę. Kita vertus, popiežius nurodė, jog būtent posovietiniams inteligentams tenka pirmoji atsakomybė už tiesos paieškas visuomenėje, už jos ateitį. Tai ypatingas uždavinys, kurio negali atlikti jokia kita visuomenės grupė.

Jono Pauliaus II žodžiai pirmiausia nurodė tiesos paieškų kelią, kuriuo gali eiti bet kokių įsitikinimų, religinės priklausomybės ir bet kuriai tautai priklausantis žmogus. Pagrindinis kalbos motyvas buvo tiesos ieškojimas, proto nuoseklumo ir išsamumo kelias. Dievo atradimas ir tikėjimas čia nurodomi kaip dalykai, kurių link nuveda šis kelias. Žinoma, jei juo einama nesibijant netikėtumų ir visapusiškai kliaujantis tiesa. Būtent logiško mąstymo, nuoseklumo, pasaulyje kylančių problemų ir jų sprendimo būtinybės žinią galėjo išgirsti kiekvienas klausėsis šios kalbos. Šie kalbos turiniai iš tiesų nebuvo jokia naujiena. Tai iš principo negali būti jokia naujiena mąstančiam žmogui. Veikiausiai todėl nemažai anuomet susitikime su Jonu Pauliumi II dalyvavusių inteligentų buvo nusivylę. Popiežius kalbėjęs elementarius dalykus ir nepasakęs nieko nauja. Tačiau nepasitenkinimo tikroji priežastis buvo neišgirsta kita žinia, kurią popiežius skelbė pačiu savo buvimu anuo metu toje vietoje, drauge su iškiliausiais Lietuvos inteligentais.

## TARP SUSVETIMĖJIMO IR VILTIES

Popiežius Jonas Paulius II buvo politinis veikėjas, Katalikų Bažnyčios dvasinis vadovas ir intelektualas. Visose šiose veikimo ir egzistavimo perspektyvose jis žengė labai aiškiai identifikuojamus žingsnius. Tačiau jo asmenyje visos šios veiklos kryptys plaukė iš vieno šaltinio. Sovietinę realybę išgyvenusiam ir iš jos iki galo dar neišsivadavusiam žmogui intelektualo, tikinčiojo ir valstybės vadovo dermė viename asmenyje ga-

lėjo būti sunkiai suvokiamas dalykas. Tokios tapatybės regimas paradoksas neišvengiamai skatino į Joną Paulių II žvelgti vienpusiškai, jo sakomus žodžius tarsi skaidant į gabalus pagal tai, kuri asmenybės pusė už jų numanoma. Vienus galima linkti priskirti Jonui Pauliui II kaip Vatikano galvai, kitus – kaip tikinčiajam, trečius – kaip intelektualui.

Būdinga, kad „Kultūros barai“ anuomet paskelbė kupiūruotą popiežiaus pasakytos kalbos versiją. Į išspausdintas „mintis“ nepateko Jono Pauliaus II svarstymai apie Katalikų Bažnyčios vietą pasaulyje, būtinybę ekumeniškai bendrauti. Mintyse neišsitemko ir vėliau ne kartą kartotas popiežiaus raginimas nebijoti atverti duris Kristui, pasitikėti Juo kaip gebančiu atsakyti į didžiausius žmogaus nerimo klausimus. Iš tiesų tai buvo žodžiai, skirti inteligentui, kuris yra tikintis ar ieškantis tikėjimo. Šio „cenzūros“ fakto ir anuomet, ir šią dieną negalime paaiškinti kitaip kaip šių tiesų regimą neaktualumą inteligentams, kaip svetimkūnį greta to, ką jie buvo pasirengę išgirsti ir kas jiems atrodė esant svarbu ir priimtina.

Palikimas, kurį išgyvenome anuomet, intelektualų pasaulyje veikiausiai nėra visai dingęs ir šiandien. Tai yra gebėjimas į asmenybę žvelgti kaip į daugiavėdę, nemėginant joje aptikti integruojančio tiesos taško. Jono Pauliaus II išsakytos tiesos buvo suvokiamos ne kaip vienos siekiamos tiesos atspindžiai, o kaip skirtingų ideologinių vaidmenų, kuriems tam tikrą postą ar poziciją užimantis žmogus tarsi yra pasmerktas, skleidimas. Turbūt mažai kas ginčytųsi, kad anuomet Šv. Jono bažnyčioje susirinkusiųjų dauguma Lietuvos inteligentų Jono Pauliaus II žodžius priėmė nuoširdžiai ir atvirai, kaip asmens liudijimą apie savo gyvenimą. Vyrovės santykis neabejotinai buvo įtarumas ar skepticizmas, kuriuo sovietinis inteligentas buvo linkęs lydėti kiekvieną į tiesą pretenduojantį pareiškimą.

Sovietmečio pagimdyta galvojimo imanencija sukūrė dvilypę inteligento ir bet kurio galvojimo poziciją. Viena vertus, ateizuotas protas skatino bet kurios tiesos šaltinio ieškoti žmoguje, jį nepaprastai išaukštinant ir deklaratyviai paverčiant viso pasaulio valdovu. Kita vertus, sovietinio režimo sąlygos reikalavo visiško prisitaikymo prie esamų ideologinių reikalavimų, atimdami iš proto ir inteligentų pasaulį ir gyvenimą keičiančios laisvės perspektyvą. Sovietinis inteligentas buvo pasmerktas gyventi įtampoje tarp žmogaus-pasaulio valdovo vizijos ir labai ribotos kasdienybės. Šioje įtampoje negalėjo išlikti nenuslopintas žmogiškai nuoširdus atvirumas pasaulio atžvilgiu, nes iš ten ateinančios tiesos ir naujovės tegalėjo būti priimtoms kaip prievarta giliausioje vidujybėje nugramzdintoms laisvės vizijoms. Šia prasme Jono Pauliaus II žodžiai daugeliu atvejų galėjo būti priimti ir kaip vienas prievartinės tiesos atvejų.

Joną Paulių II sunkiai galėjo išgirsti ir anuometiniai

inteligentai, stipriai veikiami Atgimimo idėjų ir išsiilge pokyčių. Jie laisvę buvo linkę vertinti daug labiau nei bet kuri asmeniškai susaistanti išipareigojimą ir suvaržymą. Jonas Paulius II nešė visai kitą žinią, raginančią išeiti iš šio individualios bei egocentriškos laisvės svaigulio ir atsigręžti į pasauliui ir drauge kiekvienam žmogui kylančias problemas. Toks raginimas individo ir valstybės laisvės siekiu persiėmusiai visuomenei galėjo atrodyti net kaip akibrokštas. Tai buvo raginimas į valstybės problemas žvelgti per žmogaus ir jo kaip įvairiapusės asmenybės poreikių prizmę. Ši asmenybės ir jos integruotumo žinia, kurią liudijo pats Jonas Paulius II savo, kaip popiežiaus, intelektualo, valstybės vadovo ir žmogaus, žodžiais, anuomet vargu ar galėjo būti aiškiai išgirsta. Sovietmetis buvo užprogramavęs susvetimėjusį santykį su pasauliu, betarpiška kasdienybė, kitu žmogumi ir savo žmogiškumu. Popiežiaus žinia, kuri rėmėsi tokio žmogiškumo galimybės skelbimu, neišvengiamai liko anapus šios antžmogiškos imanencijos.

Jonui Pauliui II mirus, Šv. Jono bažnyčioje buvo surengtas iškilmingas minėjimas jo garbei, tarsi tiesiogiai atliepiantis ankstesnį popiežiaus ir Lietuvos inteligentijos susitikimą. Šis renginys buvo tarsi atsakas: inteligentai kalbėjo apie popiežių, jo reikšmę Lietuvai ir pasauliui. Renginyje turėjo progą pasisakyti ir šios apžvalgos autorė, jo metu išgyvenusi gana nevienareikšmius jausmus. Tikintis žmogus ir gilus krikščionis vien atsitiktinio dalyvio iniciatyva buvo pagerbtas malda. Jonas Paulius II buvo išlydėtas mėginant susieti tarsi išoriškai skirtingas jo asmenybės puses: politiką, intelektualą ir žmogų – pagrindinio dėmesio nesutelkiant į krikščionio misiją, kurią jis buvo priėmęs ir kurią vykdė iki gyvenimo galo. Tad, regis, ir šiandien tie patys kaip anuomet pasakyti popiežiaus žodžiai skambėtų nemažiau aktualiai.

## SENOŠ PROBLEMOS, NAUJI IŠŠŪKIAI

Akivaizdu, kad mūsų visuomenė nėra tokia pat kaip prieš dvylika metų. Iš andainykštės inteligentijos kilę intelektualai neretai programiškai kelia kultūrinės ir proto imanencijos įveikos tikslus. Neabejotina, kad žmonės šiandien yra daug drąsesni užduodami klausimus ir mėginami į juos atsakyti. Šiandien išdrįstame kalbėti ir diskutuoti apie dalykus, kurie prieš dvylika metų atrodė nepajudinami.

Kita vertus, Lietuvoje vystantis mokslui ir plėtojantis kultūrai krikščioniška pozicija, kelianti moralinius reikalavimus mokslo tiesai, kultūros veikimui ar žmogaus galutiniam pasirinkimams, pasirodo kaip kultūros svetimkūnis, sudarantis daug nepatogumų nusamenintam tiesos progresui. Šiandienis kultūros ir mokslo gyvenimas rodo, jog ne iki galo įsiklausėme į

popiežiaus žinią, kad kultūroje, moksle ir žmogaus gyvenime tiesa yra kelias, o ne galutinai atrastas, nustatytas ir įtvirtintas dalykas. Kad tiesa nėra kurios nors grupės ar žmogaus nuosavybė.

Mūsų kultūra, užuot atvirai žengusi į didelės asmeninės drąsos, proto pastangų ir egzistencinio suinteresuotumo reikalaujantį tiesos kelią, ir šiandien labai daug jėgų išieškoja atrastoms, saugioms ir tarsi laiko patikrintoms tiesoms įtvirtinti. Mes iki šiol nesame atgavę gyvos istorinės atminties ir nesame pasirengę visomis jėgomis kurti ateities pilietiškumą. Negalime nepripažinti, kad kaip ir prieš dvylika metų yra aktualūs Jono Pauliaus II mums asmeniškai skirti ir šiandien tarsi testamentas bylojantys žodžiai: „Jūs, kultūros ir mokslo žmonės, labiau nei kiti esate atsakingi, kad protui nebūtų užveriamas kelias, vedantis link paslapties“.

Kita vertus, negalime nepastebėti, kad šiandien esama ir naujo šių žodžių aktualumo. Gyvename demokratinėje visuomenėje ir esame linkę primiršti pavojus, kuriuos Jonas Paulius II prieš dvylika metų pavadino formaliaja demokratija. Šiandien mums jau tenka įsiklausyti į grėsmes, kurias neša demokratija be žmogiškojo turinio, nesuvokianti savų ribų.

Be to, popiežius mums valdymu ir mirtimi pateikė kitą pamoką. Sava egzistencija jis, kaip ne kartą pastaraisiais mėnesiais minėta, patvirtino žinią, kurią išsakydavo kalbose, taip pat ir pasakijoje Šv. Jonų bažnyčioje. Galbūt skamba labai aštriai, tačiau prie demokratijos pripratusiems pasauliečiams Jono Pauliaus II ilgametis valdymas ir aktyvi veikla buvo tapusi savotiška laisvės našta. Kaip politikas jis visai netilpo į demokratinei politikai įprastus rėmus. Juo labiau tai galioja nuo nepriklausomybės pradžios į nuolatinę politinių srovių kaitą panirusiai Lietuvos visuomenei.

Aktyvių politinių transformacijų laikotarpį nuo totalitarizmo į demokratiją išgyvenantis pilietis yra pratęsęs prie trijų, keturių, daugiausia – penkių metų sąlyginio politinio stabilumo ir tęstinumo laikotarpių. Jis nuolat turi labai žemišką viltį, kad „iškentęs“ keturis valdžios kadencijos metus ją galės pakeisti kita. Posovietinėje visuomenėje, kurioje gerovė nėra pasiekusi patenkiamo lygio, yra užprogramuotas nepasitikėjimas valdžia ir noras ją keisti. Iš tokios valdžios nelaukiama nuoseklumo ir vilčių pateisinimo. Kasdien norėtume gyventi vis naujoje realybėje, nes vakarykštė pernelyg sunki, bado akis savo trūkumais ir labai džiaugiamės galėdami iš jos ištrūkti. Mūsų politinė kultūra, mąstymas ir matymas yra orientuoti į ateitį ir į dabartį vien tiek, kiek ši dabartis yra kitos, naujesnės ateities šauklys. Visa mūsų kultūra ir kasdienybė tarsi neapsikenčia praeityje ir praeities paženklintoje dabartyje. Tai yra tikroji politinės ir kultūrinės imanencijos situacija, kurioje šiandien gyvuojame.

Jono Pauliaus II gyvenimas ir ilgametis valdymas

mums paliko žinią apie taip suprantamos demokratijos imanencijos peržengimą. Jo mirties dieną dvidešimt šešis metus į praeitį nusitęsusi valdymo „kadencija“ re-gėjosi kaip ištisa epocha, kurios pradžia vargiai galima išvelgti. „Nedemokratiškas“ buvo jo veiklos tęstinumas ir nuoseklumas, labai demokratiška – jo pozicija ir san-tykis su žmonėmis. Ilgametis valdymas, vien kurio truk-mė mus gąsdina totalitarizmo galimybe, atskleidžia poli-tinių struktūrų silpnumą. Jis parodo, jog demokratija pati savaime nėra jokia vertybė, o monarchija – blogis, kad blogio negali sustabdyti jokios politinės struktū-ros, jei jam nepasipriešina žmogaus laisvė ir valia. Il-gus metus vadovaudamas nedemokratinėi struktūrai, jis mums paliko didžiausią demokratijos pamoką.

### „VISŲ POPIEŽIUS“?

Čia būtų netaktiška ir neteisinga nutylėti mano liu-teronišką konfesinę priklausomybę ir jos skatinamą santykį su popiežiumi Jonu Pauliumi II. Liuteroniš-kosios reformacijos vienas pradinių etapų buvo Mar-tino Liuterio konfliktas su Romos popiežiumi. Nuo tų ir gal kiek vėlesnių laikų liuteroniškoji tradicija yra išlaikiusi popiežiaus kaip neturinčio betarpiško ryšio su tikinčiais, jiems kylančiomis problemomis ir gy-venamojo pasaulio negandomis. Tokiam popiežiaus įvaizdžiui priešpriešinama liuteriška vyskupystė, atsi-gręžusi į žmogų, pasaulį, betarpiška ir nesidangstan-ti nuo problemų scholastinių išvedžiojimų uždanga. Jonas Paulius II greta jo raginimų ekumeniškai ben-drauti pirmiausia sugriovė šį įvaizdį. Jis elgėsi kaip Bažnyčios vyskupas, kurio viena pagrindinių veiklų – lankyti parapijas, bendrauti su jų kunigais ir tikinčiais. Visame pasaulyje pasklidusios katalikų tikinčių-jų bendruomenės Joną Paulių II skatino daug keliauti ir drauge tapti globalaus ir įvairialypio šiuolaikinio pa-saulio vienytoju.

Tiesa, šis vienijimo darbas neretai klaidingai supran-tamas. Popiežiui mirus rengiant įvairaus pobūdžio mi-nėjimus neretai mėginama pabrėžti Joną Paulių II bu-vus „visų popiežiumi“. Ši gaida skambėjo ir minėtame iškilmingame Lietuvos intelektualų minėjime Šv. Jono bažnyčioje. Tačiau manyti, kad Jonas Paulius II buvęs visų popiežiumi reiškia į antrą planą nustumti jo kaip kataliko krikščionio apaštališką veikimą ir net savotišką katalikišką pragmatiką. Rūpindamasis pirmiausia savo tikinčiais ir katalikiškais parapijomis, jis ne-

galėjo nekreipti dėmesio į pasaulyje esamas negeroves, keliančias fizines ar dvasines grėsmes jo tikintiesiems. Pirmiausia religinė netolerancija, žmogaus laisvę nu-vertinantys politiniai režimai ir žmogaus orumui ken-kiantis žmogaus santykis su savimi ir kitais žmonėmis. Skatindamas įveikti šias blygybes, jis elgėsi kaip globa-laus masto dvasinis vadovas ir politinis veikėjas, išlik-damas Romos Katalikų Bažnyčios popiežiumi.

Apie Joną Paulių II kalbėti kaip apie „visų popiežių“ reiškia nesuvokti tikrosios jo skelbimo ir veikimo pras-mės. Jono Pauliaus II veikla atskleidė ne tiek tai, kad politika šiuolaikiniame pasaulyje yra peržengusi vienos valstybės ribas ir tapusi globalia politika. Ji parodė, kad katalikybė šiuolaikiniame pasaulyje yra tapusi globa-liu reiškiniu. Transnacionalinis ir transkontinentinis valdymas šiandien pirmiausia susijęs su mintimi apie milžiniškas ekonomines korporacijas, prie kurių politi-kos privalo taikytis valstybių vyriausybės ir valstybių sąjungos. Popiežiaus veikimas atskleidė pasaulyje gy-vuojantį visai kito pobūdžio globalumą, neparemtą aiškia ekonomine ar politine galia, tačiau tokį, su kuriuo priverstos skaitytis galybės. Ši politinė žinia veikiau-siai yra netikėčiausias dalykas, kurį Jonas Paulius II paliko naujam šimtmečiui ir daliai žmonijos, nerimau-jančiai dėl globalizacijos nešamų blygybių.

Sunku spręsti apie kitas krikščioniškas konfesijas ir nekrikščioniškas religijas, kurių aukščiausi vadovai susirinko pagerbti jo laidotuvių dieną. Liuteronams Jono Pauliaus II vyskupiškas veikimas yra dalykas, negalėjęs nekelti simpatijų. Jo veikimas suteikė tikrąją prasmę skelbiamam ekumenizmui. Minimoje kalboje inteligentams popiežius apie ekumeninį judėjimą kal-ba kaip apie „laiko ženklą“, kaip tarpreliginį dialogą, įvairių tikybių žmones kviečiantį bendradarbiauti žmo-nijos labui. Jo išsakytas ekumenizmo tikslas yra religi-nė taika, suteikianti laisvę tikėjimui. Vien šios trum-pos pastabos atskleidė, kad ekumenizmas čia nereiškia savos konfesinės priklausomybės atsisakymo vardan niveluotos religinės praktikos ritualų, kaip tai nere-tai šiandien suprantama. Čia numatoma perspektyva bendradarbiavimo žmonių, stovinčių ant stipraus sa-vojo tikėjimo pagrindo. Rūpindamasis savo tikinčiais, Jonas Paulius II nemažai nuveikė apskritai tikė-jimo labui. Telioka pridurti, kad nebūdamas liuteronų vyskupas, Jonas Paulius II elgėsi kaip tikras vyskupas, asmeniškai rūpinęsis savais tikinčiais ir atskleidęs silpnųjų vienybės jėgą. ☒

# Lietuvos mokslas...

TOMAS DAUGIRDAS

Pastaruoju metu Lietuvoje vienas kitą lenkia renginiai, skirti esamai mokslo ir studijų būklei aptarti. Kalbama apie problemas ir apie neatidėliojamą būtinybę įgyvendinti reformą. Apie studijų kokybę kalba šalies politikai, atsakingų institucijų biurokratai, dėl vis blogėjančios specialistų situacijos signalus į visas puses siunčia verslininkai. Regis, iš tiesų mokslas ir studijos iš antro plano žengia į aktualesios problematikos priešakį. Vis dėlto šiame bendrame bruzdesyje iš tiesų nematyti bendros krypties ir idėjos. Mokslo administratoriams mėginant prisiderinti prie naujų ES dokumentų, mokslininkai į jų ketinimus ir numatomus veiksmus žiūri su dideliu nepasitikėjimu, pasirengę visomis įmanomomis priemonėmis juos sabotuoti. Pašaliniam stebėtoju, kurį gausūs aptarimai ir laikraščių straipsniai įtikino esama bloga būkle, jos pagerinimo perspektyvos tampa visai neaiškios.

Pastaruoju metu įvairiose diskusijose tiesiogiai ir netiesiogiai buvo klausama, kas kaltas, kad trypčiojame vietoje, negalėdami pajudėti į priekį, gerindami mokslo tyrimų būklę ir studijų kokybę. Ne kartą buvo įvardyti ir „kaltieji“. Universitetų administracija, besipriešinanti permainingoms, mokslo biurokratai, mėginantys mokslo įstaiogoms primesti vienpusį gyvenimo modelį, mokslininkai, nenorį atsižvelgti į naujuosius visuomenės poreikius, galiausiai – Lietuvos atsilikimas ir lėšų normaliam mokslo ir studijų gyvenimui bei raidai stoka. Kiekviena šiame lauke veikianti grupė šiandien išskiria savus kaltuosius ir teisiuosius. Tačiau dėl šios teisumo ir kaltumo sampynos iš tiesų labiausiai kaltas yra pats mokslas, jo tradicija ir specifika. Jis sunkiai

paklūsta naujoms tendencijoms ir linkęs kelti savus reikalavimus.

Naujo tūkstantmečio pradžioje buvo priimta ambicinga Lisabonos strategija iki 2010 m. paversti Europą konkurencingiausią pasaulio šalimi. Viena iš priemonių – mokslas. Šiandien tenka šiuos užmojus švelninti. Vis dėlto ir iki šiol laikomasi pagrindinės Lisabonos strategijos minties, kad mokslas turi kurti ekonominę ir socialinę esamos ir būsimos Europos gerovę. Šiai strategijai ES piliečiai terūpi vien kaip „žmogiškieji ištekliai“, kuriuos būtina kuo geriau išplėtoti, kad jie derėtų prie nuolat kintančio ekonominio landšafto. Lietuvos mokslininkams šis mokslo suverslinimo tikslas, plėtojant vien tas mokslo šakas, kurios gali būti ekonomiškai ar socialiai naudingos, savaime gali kelti nemažai įtarimų. Į didesnę verslumą, kuriam pajungiami visi visuomenės ištekliai, mes galime žvelgti kaip į dar vieną ideologiją. Tiesa, priešingai nei neseniai patirtai sovietinei ideologijai, jai pirmiausia rūpi ne žmogaus dvasinių aspiracijų perkeitimas, o jam kylančių idėjų ir tikslų nukreipimas reikiama kryptimi. Lietuvoje esame išgyvenę situaciją, kai mokslas yra paverčiamas ideologijos įrankiu, kai mokslas tiesa ir laisvė tampa politikos priemone. Tad naujose ES strategijose mūsų mokslininkai nesunkiai išvelgs naujas ideologines grėsmes mokslo ar, tiksliau, tiesos paieškų laisvei.

Šiuolaikiniame pasaulyje politinė galia remiasi pirmiausia verslumu. Galingos tarpžemyninės korporacijos konkrečios šalies politiniam gyvenimui turi ne mažesnės įtakos nei joje gyvenančių piliečių balsai. Šiame kontekste „konkurencinga“ Europa iš tiesų reiškia „politiškai galingą“ Europą. Mokslo pasiekimai, sėkmingai susieti su verslo praktika, ir jų duodamas efektas šiandien neabejotinai suvokiama kaip galingas tarptautinės politikos sėkmės garantas. Į ES įstojusi Lietuva neišvengiamai tampa tarptautinio politinio veiksmo dalimi ir turi priimti jo žaidimo taisykles.

Tačiau akivaizdu, kad pati ES ne labai pasirengusi tokiems pokyčiams. Priėmus Lisabonos strategiją, procesai Europoje nevyko taip sklandžiai, kaip norėtusi politikams. Labai sunkiai esama mokslo potencialą sekasi „diegti“ ar taikyti verslo praktikoje. Tampa vis aiškiau, kad iškelti ambicingi tikslai sunkiai dera su europine mokslo samprata, turinčia ilgaamžę tradiciją. Europa yra šiuolaikinio mokslo lopšys, kuriame išaugo mokslo metodologija ir mokslų principai. Europoje daug labiau buvo vertinama tiesos paieškų laisvė, o ne siekis atradimus kuo geriau panaudoti. Mokslo verslumo lygoje pirmaujančios JAV ir Japonija iš tiesų kiekviena savaip išigudrino panaudoti europinius mokslo pasiekimus. Geriausi Europos mokslininkai iki šiol yra perkami kitų šalių. Tai didelis europinio mokslo

įvertinimas, tačiau menka paguoda ES verslumo reitingų planuotojams.

Mokslo situacija tampa vis panašesnė į sporto, kai komandos laimėjimas ima priklausyti nuo klubo savininko finansinių išteklių ir gebėjimo persivilioti geriausiuo-



sius. Europinio mokslo „suverslinimo“ programos šioje situacijoje yra panašios į vertimąsi per galvą, mėginant judėti dviem skirtingomis kryptimis – neapleisti fundamentinio mokslo, rūpintis humanistika ir kultūros tyrimais, kita vertus, juos panaudoti ekonominei regiono gerovei. Vis dėlto ES plėtra atvėrė Europai naują perspektyvą. ES šalys senbuvės, negalėdamos susigrąžinti buvusių savų mokslininkų, gali mėginti nupirkti naujųjų šalių proto išteklius, pasiūlydamos jiems geras mokslinio mobilumo ir įvertinimo sąlygas. Vienintelė priežastis, dėl kurios tai dar nevyksta masiškai, veikiausiai yra kol kas uždaros šalių senbuvų akademinės ir mokslo struktūros, dažniausiai formuojamos nacionaliniu ir pilietiniu pagrindu. Kita vertus, lengvai galima pastebėti, kad polisaboniniai dokumentai didžiausią dėmesį kreipia į tai, kad būtų užtikrintas Europos mokslininkų mobilumas ir steigiami ar stiprinami stambūs mokslo centrai. Nesunku spėti, kurių šalių mokslininkų mobilumas gali būti produktyviausias ir kurių mokslininkų potencialu bus už ES pinigus stiprinami jau egzistuojantys mokslo centrai.

Akivaizdu, kad turime keletą mokslo „centriukų“, tačiau nė vieno tokio, kuris galėtų vadintis tarptautiniu mokslo centru. Tad kažin ar Lietuva bus tas kraštas, į kurį tekės perspektyvių mokslininkų srautai iš kitų šalių. Įvyks veikiau priešingas dalykas. Ne paslaptis, kad įkandin geriausių mokslininkų anksčiau ar vėliau ima judėti ir įdomiausių studentų srautai, persitvarko mokslo infrastruktūra. Jau šiandien į Lietuvą stažuotis atvykstančių mokslininkų yra dešimteriopai mažiau nei trumpesniam ar ilgesniam laikui išvykstančių lietuvių. Tiesa, girdime ne vieną sveikintą faktą, kai lietuviai mokslininkai po penkių ar daugiau užsieniuose praleistų metų grįžta į Lietuvą ir mėgina čia įsitvirtinti. Tačiau veikiau turėtume ne džiaugtis šių piliečių patriotizmu, o klausyti, ar ilgai taip tęsis. Pa-

tvirtinus naujausius ES dokumentus ir suteikus visas socialines garantijas mobiliai gyvenantiems mokslininkams, savus tyrėjus veikiausiai matysime vien grįžusius atostogų.

Šiame kontekste tenka klausyti, kas turima galvoje, kai Lietuvoje kalbama apie „mokslo ir studijų reformą“, ir ar esama supratimo apie Lietuvos mokslui keliamus iššūkius. Kalbant apie „reformą“ pirmiausia turima galvoje, kad mokslas ir studijos Lietuvoje nėra pačios geriausios būklės ir mėginama ją pagerinti. Taip pat tarsi užsimenama, kad mokslas ir studijos nepajėgia nusibrėžti savo veiklai būtinų kryptių. Kita vertus, vienintelis Lietuvoje iki šiol pastebėtas kelrodis yra glaudi mokslo ir verslo ar studijų ir verslo sąsaja. Tad reforma krypta į bendriausius tikslus, kurie keliami ES. Kita vertus, kalbose apie reformą pernelyg mažai dėmesio kreipiamas į Lietuvos mokslo padėties Europoje specifiką. ES mokslininkus į Europą iš kitų šalių ar į kuriamus mokslo centrus mėginama persivilioti jiems sudarant kuo geresnes sąlygas veiklai. Ne vien finansines, bet ir socialines bei moralines. Lietuvoje į mokslininką dažniausiai žvelgiama kaip į mokslinį rekrutą, represuotina ar kitaip išnaudotina žmogiškąją priemonę, kuri geriausiai turėtų atsiskleisti sudarant jam kuo sunkesnes veiklos sąlygas.

Europinėje Lisabonos strategijoje ir vėlesniuose dokumentuose, kuriuose kalbama apie ekonominę konkurencingumą, nemažas dėmesys kreipiamas ir į universalesnius žmogaus tikslus, atsižvelgiama į mokslininko teisę rinktis ir siekiama sudaryti kuo palankesnes sąlygas, kad ši laisvė atitiktų bendrą interesą. ES vis svarbiau gerinti mokslinę infrastruktūrą, kurti sąlygas, įgalinančias žmones kurti, atrasti naujas idėjas ir jas realizuoti. Net jei šie žmonės yra labai tolimi dominuojančioms mokslinio tyrimo kryptims. Mokslui čia suteikiama ne vien instrumento funkcija. Jis skelbiamas sąlyga dvasinei ir fizinei žmogaus visovei. Kalbant apie Europos konkurencingumą, mėgi-

nama atrasti pusiausvyrą tarp politinių tikslų ir žmogaus moralinių, dvasinių ir fizinių interesų.

Europinės idėjos, kuriose savaime sunkiai išlaikoma pusiausvyrą tarp Europos intereso ir europiečio intereso, Lietuvoje atsispindi dar vienpusiškiau. Čia mokslą ketinama reformuoti tarsi ne žmonėms, o kažin kokiai anoniminei, ne žmonių, o beveidžių interesų sudaromai Lietuvos valstybei. Išnaudotojiškai reikalaujama kuo geresnio ir efektyvesnio mokslo iš jį gaminti pajėgiančių mokslininkų. Mažai rūpinamasi, kaip sukurti palankesnes sąlygas, kad geriausi Lietuvos mokslininkai pajustų mokslinės veiklos laisvę ir išvelgtų perspektyvą gyventi ir kurti Lietuvoje.

Tai, kad, kalbant apie mokslo reformą, žmogiškasis faktorius užmirštas, reiškiasi įvairiomis plotmėmis. Mokslo biurokratai pateikia apibendrintas nužmogintas reformos vizijas, verslininkai žmones pirmiausia mato kaip kvalifikuotas darbo jėgos neišnaudotą potencialą, mokslo įstaigų administratoriai – savo kuo geriau įdarbintinus pavaldinius. Kalbose apie reformą ir jos projektuose vyrauja nepasitikėjimas mokslininku ir žmogumi apskritai, jo gebėjimu spręsti, kurti idėjas ir jas įgyvendinti. Čia vyrauja siekis griežtai valdyti mokslo visuomenę kuo geresnio planuojamo rezultato labui.

Neabejotina, kad mokslo ir studijų reforma Lietuvoje yra būtina. Nemažai keliamų jos tikslų yra neginčijami. Tačiau juose pasimeta žmogaus laisvė ir atsakomybė, brėžiančios ribas laukui, kuriame gali atsirasti naujos mokslinės idėjos, reikšmingos žmogiškai ir visuomeniškai, vykti normaliai naujų idėjų kaita. Reforma, neatsižvelgus į šiuos veiksnius, tenuves į primestus mokslinius projektus vykdančių žmonių būrį ar į masinę Lietuvos mokslininkų emigraciją. Lietuvos mokslui gresia fizinis ir dvasinis išnykimas, kažkur kitur, Europoje ar pasaulyje, randantis ir stiprėjant mokslinės laisvės ir nevaržomos idėjų kaitos erdvėms. ☒

# DEMONŲ GRIMASOS LIETUVIŲ PAGONYBĖJE

Darius Baronas

*Your shoot your shame  
Our shoot our fame*

XVII a. vidurio Anglijos sukilėlių šūkis, mestas rojalistams.  
Šiais laikais, pasikeitus istorinėms sąlygoms,  
peradresuojamas lietuvių neopagonims

Šių dienų lietuvių tautos būklei galima rasti nemažai graudulį keliančių analogijų praeityje. Ksenofobija, nepakantumas, pyktis aplinkiniam pasauliui atsirado ne šiandien ir ne vakar. Lėkštas žavėjimasis pagonybe, neapykanta arba tiesiog abejingumas krikščionybei yra atspindys iškreiptos istorinės sąmonės, kuria džiaugiasi pats save į ka(m)pa įsivareš kvailys. Šiai sąmonės būklei taip pat būdingi gausūs prietarai ir stereotipai apie Antikos ir Viduramžių pasaulio santykį, apie žydų, lenkų, vokiečių ar net rusų vaidmenį Lietuvos istorijoje. Klaidingų įsitikinimų sąrašą galima tęsti toliau, tačiau suprantant, kad vienu ypu visų jų nepaklosi, neišvengiamai tenka apsiriboti.

2004 m. teko prabilti apie pagoniškos Lietuvos bergždumą šiandienos Lietuvai<sup>1</sup>. Straipsnis veikiausiai ir būtų likęs vidiniu katalikų reikalu, jeigu jo nebūtų paskelbę *www.bernardinai.lt*. Pasirodo, šis internetinis dienraštis pasiekia ne tik dramblio kaulo bokštuose gyvenančius intelektualus ar šiaip „padorius“ skaitytojus, bet ir tas chtoniškųjų sluoksnių būtybes, kurioms kartūs tiesos žodžiai sukelia isterišką atmetimo reakciją ir diskusiją iš principo padaro neįmanomą. Mano žmogiškasis silpnumas, kurį pralaužė nevienkartinė „reklama“ apie nuostabius komentarus, leido patirti nematomų oponentų reakciją, atmintyje iššaukiančią Hieronimo Boscho ar Šarūno Saukos tapytas baidykles su mėsomis. Toks patyrimas pasirodė labai vertingas, tiesiog įkvepiantis. Jis nepaliko abejonių, koks neabejotinai naudingas darbas yra karčios tiesos pylimas į saldaus melo jūrą, kurioje pliuškenasi įvairaus plau-

<sup>1</sup> Baronas, D., „Pagoniškos Lietuvos bergždumas šiandienos Lietuvai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2004, Nr. 9–10, p. 461–464.

<sup>2</sup> *Adami gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, (Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum)*, Hannoverae, 1846, p. 35.

ko baltofilai. O juk prieš sėdant rašyti kirbėjo mintis, kad anas straipsnis gal jau bus pavėlavęs kokį dešimtmetį. Juk po Nepriklausomybės atgavimo Lietuvos istorijos dirvonuose iškilo tikrai puikių darbų, daug kas įdomaus išvilktą į dienos šviesą. Juk ne taip seniai per Lietuvą nusirito Baroko kultūros pažinimui skirtos bangos, ne taip seniai eita Vienuolynų keliu. Negalima nesigėrėti Lietuvos menotyrininkų nepaprastai aukšto lygio tyrimais, skirtais LDK meno istorijai. Bet pasirodo, kad net tokie fundamentalūs dalykai nepajėgūs atšviežinti, nuskaidrinti ir apvalyti lietuvių istorinės sąmonės. Prieškarinio nacionalizmo nepageidautinų apraiškų balastas, užmaišytas sovietinio materializmo raugu, virto neperlaužiamu betonu, kurio joks dinamitas nepajėgus išjudinti. Kad ir kaip būtų keista, bet dar kartą praradus iliuzijas dėl sovietinės tautiškomis spalvomis nusidažiusios masės atsinaujinimo, tik auga ramybės kraitis – palikime mirusiesiems laidoti savo mirusius. Ir vis dėlto nerašyti negaliu. Ir ne todėl, kad bandyčiau įtikinti ar sutriuškinti savo šešėlinius oponentus. Bet matydamas jų hiperaktyvumą, jų įvairiais būdais skleidžiamus prietarus, jaučiu pareigą paruošti *antidotum contra dotum*. Ir jeigu nors vienai svyruojančiai nendrei toks priešnuodis padės atsilaikyti prieš pagonių pučiamą miglą, būsiu visiškai patenkintas.

Protėvių tradicijų priešpriešinimas krikščionybei ir jų susiejimas su pagonybe yra ne kas kita kaip eilinis pagonių triukas. Tegul šiuolaikiniai pagonys paklausia savęs ir bent jau sau atsako, kokio tikėjimo laikėsi jų tikrieji tėvai ir seneliai? Nejaugi šiandienos pagonių „stumbrai“ nebuvo krikštyti, nejaugi jų tėvai ir seneliai nelinkėjo savo atžaloms Kristaus palaimos? Žinoma, žilo plauko sulaukusių žynių atžalos jau nenuplautos krikšto vandeniui, bet net ir tarp jų pasitaiko pasigėrėjimą keliančių atsivertimų, kurie įtikinamai liudija tai, kad Dievas trokšta visų žmonių išganymo. Tokie atsivertimai – tikri šių dienų stebuklai. Prisiminkime, kad Adomas Brėmenietis dar XI a. įspėjo, jog ne taip retai tuščiai ieškoma stebuklingų ženklų šventuosiuose, pamirštant, jog pats didžiausias stebuklas – tai sielos atitraukimas nuo nuodėmės<sup>2</sup>. Tokių stebuklų pasitaiko ir

mūsų laikais, tik niekas apie juos netrimituoja aikštėse ar visagalėje žiniasklaidoje. Tokie žmonės grįžta ne tik prie Dievo, jie grįžta ir prie gražiausių savo (jei ne tėvų) senelių ir prosenelių tradicijų. Tuo tarpu senesnieji ir turbūt nemaža dalis jaunesniųjų pagonių yra aiškūs Bažnyčios dezertyrai, tie, kurie palūžo, tie, kurie nuėjo lengviausiu savo iliuzijų ir užgaidų tenkinimo keliu. Paprasti nevykėliai, keliantys gailestį. Jie galėtų susilaukti ir užuojautos, aišku, jeigu jiems jos reikėtų. Tačiau išoriškai jie atrodo pasitikintys savo jėgomis, narsūs ir ryžtingi. Jiems nereikia savo tėvų ir senelių, nes jie išsižadėjo jų tikėjimo. Jie užmezgė tariamą giminystės saitą su tariamais savo protėviais, „senovės lietuviais“. Na ir kas, kad negali net išivaizduoti genealoginio medžio, kuris bent per nago juodymą priartintų prie pagonišku „šaknų“. Kur kas vertingiau turėti iliuziją.

XIX–XX a. pasiekusi liaudies kultūra yra ne kas kita kaip XVII–XVIII a. katalikiško kaimo palikimas. Apie ankstesnių laikų „liaudies kultūrą“ kalbėti yra ganėtinai keblu. Vienas iš tokių trukdžių yra tam tikruose rašto darbininkų sluoksniuose gajus noras viską ankstinti, nukelti į priešistorinius laikus. Dėl tokios tendencijos ir palyginti neseniai atsiradę daiktai gali atrodyti labai seni. Juk lietuviai niekada, – kad ir kaip būtų gaila! – nepasižymėjo ilga istorine atmintimi, tad juo greičiau naujovę apraukdavo užmaršties skraistė, juo greičiau ji imdavo atrodyti kaip mitinės praeities reliktas. Neabejoju, kad mūsų etnologai puikiai išmano bičiulystės, talkos ar kaimynystės papročius. Vis dėlto laikyti juos itin gilius, „pagoniškos“ praeities reliktu, manyčiau, galima tik su labai didelėmis išlygomis ir pritempimais. Už šių gražių papročių puoselėjimą turime būti dėkingi Katalikų Bažnyčiai. Ji atliko pas mus nepakankamai įvertintą visuomenės integravimo vaidmenį, kuris neišivaizduojamas artimo meilės nepakėlus iki moralinio įstatymo lygio. Matomas šios integracijos pavyzdys – tai XVI–XVII a. aplink naujai statomas bažnyčias besikuriantys miesteliai, tampantys artimiausios aplinkos traukos ir integracijos taškais. Išvalgos į to meto liaudies religingumą rodo, kaip noriai mūsų protėviai priimdavo Evangelijos tiesas, be jokio pasipriešinimo ar rezistencijos. Ne pagonybės laikymasis ar jos slapstymas, bet kunigų ir vienuolių trūkumas buvo problema, kuri, tiesa, XVII–XVIII a. pakankamai sėkmingai spręsta. Krikščionybei neprieštarujančių liaudies papročių palaikymas, net, sakyčiau, jų parėmimas savo autoritetu buvo neabejotinas Katalikų Bažnyčios nuopelnas kilninant liaudies kultūrą, kurią mes geriausiai pažįstame iš XIX–XX a.

Turbūt nuo aušrininkų prasidėjo siauro lietuviškumo paieškos, kurio galutinį rezultatą turime šiandien – subarbarėjęs lietuvis iš savo geto apkasų šaukiantis „tik aš esu tikras lietuvis!“; „tik aš myliu Lietuvą!“; „tik aš

esu tikras istorijos mylėtojas!“ Katalikai blogai! Krikščionybė blogai! Žydai blogai! Atgal prie „savo“ šaknų į mitinę praeitį.

Vien tikėjimo praradimas negali paaiškinti protėvių tradicijų susiejimo su „grynąja“ pagonybe. Vien priešškumas krikščionybei negali paaiškinti paties išivaizduojamų protėvių patrauklumo fenomeno. Ši fenome-



Vyšehrado kodekso iliustracija. 1086. Praha, Nacionalinė biblioteka

na bent iš dalies gali paaiškinti mitas apie prigimtinį lietuvių būdo gerumą. Neturėtume pernelyg nustepti sužinoję, kad šio mito propaguotojai buvo mokslininkai. Ši kartą nekalbėsiu apie Marijos Gimbutienės indėlį į baltų įvaizdžio mitologizavimą. O trumpai ir kiek atsitiktinai, pavyzdžio dėlei užsiminsiu apie rimto lietuvių mokslininko antropologo Jurgio Žilinsko veiklą „Lietuvių protėviai“<sup>3</sup>. Lenkiu galvą prieš šio mokslininko indėlį į fizinės antropomorfologijos tyrimus, jaučiu pagarbą jo sugebėjimui nustatyti rasinius žmogaus bruožus ar fizinį žmogaus tipą. Juk tikrai nuostabus dalykas – sugebėjimas išvilgti skirtumą tarp brachikefalo ir dolichocefalo. Be jokios abejonės, tai gryojo mokslo perlai. Bet tuo pačiu metu šalia mokslinių perlų tūno įaustos tokios mintys apie lietuvių būdą, kurios atrodo įtartinos dėl tariamo jų kilmės aiškumo. Pasirodo, kone prigimtinėmis savybėmis galime laikyti lietuviams būdingą sielos kilnumą ir tėvynės meilę, ištikimybę šeimai ir vadui, darbštumą ir savigarbą, ir net polinkį prie menų ir filosofijos. Susidaro vaizdas, kad šiomis savybėmis lietuviai toli pralenkia kaimynines tautas... Žinoma, ir lietuviai turi kai kurių neigiamų

<sup>3</sup> Žilinskas, J., *Lietuvių protėviai*, Kaunas, 1937 (po ranka turiu naują, maždaug 1990 m. leidimą).



ypatumų, dėl kurių labiausiai kalti klastingi kaimynai, o pats senovės lietuvis, gyvenęs savo nekaltybės būsenoje, iškyla kone kaip rojaus vaikas, nepažįstantis nuodėmės purvo<sup>4</sup>.

Objektyvi mokslo istorijos šviesa gali būti puikus instrumentas, išryškinantis ne pačias geriausias lietuvių mokslo puses. Ką ir kalbėti apie diletantus, jeigu net ir didžiai garbingi mokslininkai sau leisdavo (ar tebeleidžia?) rašyti panašias fantazijas. Paprasta, ne kabinetinė patirtis neleidžia patikėti panašiais prasiimanymais. Neseniai teko matyti lietuvių kaimus Nevėžio slėnyje, ir jie atrodo prasčiau negu Vilnijos lenkų kaimai. Kas kaltas, kad dvaro sodyboje gyvenantys išvietinti lietuviai klajokliai negali lango išstiklinti ar kiemo prasišluoti? Kieno bloga įtaka galima paaiškinti paprasčiausią veltėdžiavimą, ištvirkavimą ir besaikį girtuokliavimą? Krikščionybės išgijimas atvėrė ne pačias gražiausias lietuvių savybes.

Šių dienų Lietuvoje išplitęs banditizmas, vagystės, prieveitavimai ir paleistuvavimas, ką ir kalbėti apie klaninę sistemą, gyvai primena pagonišką Lietuvą. Žinoma, šių blogybių mastai anuomet tikriausiai buvo mažesni (mažai gyventojų, prastos susisiekiimo ir komunikacijos priemonės, ribotas žudymo ir svaiginimosi priemonių pasirinkimas). Vis dėlto jau IX–XI a. Rytų Pabaltijys buvo gana kraupus kraštas, kuriame gyveno gentys, žudančios svetimšalius dėl to, kad jie svetimšaliai, ir kurių tarpusavio karai pasižymėjo kraują stingdančiu žiaurumu. Tiesa, Adomas Brėmenietis užsimeina apie prūsus kaip humaniškesnius žmones<sup>5</sup>, tačiau tokia charakteristika – tik tipiška krikščionio rašytojo literatūrinė priemonė, kuria siekta stiprinti krikščionių moralę, t. y. nepasirodykit prastesni negu pagonys! Tas pats, manyčiau, galioja ir Petro Dusburgiečio pasakiai apie gailėstinguosius prūsus, šelpiančius alkanus kaimynus<sup>6</sup>. Dažnas šių dienų rašytojas panašius apibūdinimus ištraukia iš konteksto ir juos pritaiko baltams apskritai, taip gaudamas norimą rezultatą. Pamirštama, kad kitų baltų genčių charakteristika anaipol optimistiškai nenuteikia<sup>7</sup>. Pačių Sembos prūsų paprotį gelbėti audros jūroje ištiktus pirklus galima paaiškinti paprasčiausiu pragmatizmu: jiems tiesiog apsimokėjo palaikyti normalius santykius su pirkliais, nenubaidyti jų tiesiog juos nužudant ir išgrobstant prekes pasitaikius progai. Grynas išskaičiavimas, o ne tariamai

aukšta prūsų moralė juos vertė taip elgtis.

Galutinės iliuzijos dėl prūsų moralumo turėtų išgaruoti paskaičius šv. Adalberto Vaitiekaus kankinystės aprašymą. Šis misionierius buvo didis šventasis, kuris nepabūgo skelbti Evangelijos prūsams, kurių „dievas buvo pilvas ir godumas sujungtas su mirtimi“<sup>8</sup>. Šv. Adalbertui ir keliems jo palydovams pasiekus prūsų žemes teko sueiti į tiesioginį kontaktą su pagonimis. Pastarieji į Evangelijos žodžius atsiliepė šunišku urzgimu ir lazdų beldimu į žemę. Tarp jų buvo ir tokių, kurie dėvėjo šunų kaukes<sup>9</sup>. Na, ką gi galima pasakyti apie tokius veikėjus? Nusiėmus istoriko akinius ir išjungus etnologo diktofoną, aišku, kad tai buvo šunsnukiai savo noru. Štai jie ir nužudė šv. Adalbertą Vaitiekų, mikliai ietimi perverdami jo širdį. Tikras moralinis dugnas buvo pasiektas tada, kai prūsai lavonui kirviu nukirto galvą ir ją pamovę ant ieties savo piktadarystę palydėjo linksma daina. Jie taip pat nepraleido progos pasipelnyti iš savo juodo darbo – lenkų karaliui Boleslovui teko išpirkti kankinio palaikus už tiek aukso kiek jie svėrė. Šv. Adalberto Vaitiekaus mirtis buvo amžiaus žmogžudystė, nuskambėjusi per visą Europą. Taip prūsai išgarsėjo. Ir šiais laikais istorinėje literatūroje jie dažniausiai minimi šia proga<sup>10</sup>.

Dažnam prūsų gerbėjui pasakojimas apie jų šunystes gali atrodyti eilinė krikščionių autorių apgaulė. Tokiam tautiečiui patarčiau atsiversti veikalus tų istorikų, kurie yra visiškai nesusiję su baltų moralumo byla ir kurie turi laimės nepažinti baltofilinių fantazijų<sup>11</sup>. Be to, meluoti nemokanti žemė šiuolaikiniams archeologams leido aptikti (Hedeby, Danijoje<sup>12</sup>) kultiniams reikalams naudotas šunų kaukes – radinys, kuris atitinkamiems Viduramžių rašytiniams šaltiniams suteikia papildomo svarumo.

Galima manyti, kad prūsai su šunų kaukėmis nebuvo visiškai egzotiški padarai, nes jie tęsė seną tradiciją. Užuominų apie kinokefalus (šungalvius) galime aptikti taip pat ir tuose rašytiniuose šaltiniuose, kurie susiję su misionieriumi šv. Ansgaru (†865) ir jo mokiniu Rimbentu. Pastarasis, numanydamas, kad savo misijų metu jam gali tekti susidurti su kinokefalais, teiravosi Korvė (Corbie) vienuolyno abato Ratramno, kaip reikia juos traktuoti: ar tai žmogiškos būtybės, ar jau ne?, ar juos galima krikštyti, ar ne? Rimbentas buvo girdėjęs, kad kinokefalai gyvena kaimeliuose, kultivuoja žemės

<sup>4</sup> Plg. *Ibid.*, p. 109–122, 135.

<sup>5</sup> *Adami gesta*, p. 191.

<sup>6</sup> *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 1: Petri de Dusburg Cronica terre Prussiae, Leipzig, 1861, p. 54–55.

<sup>7</sup> Plg., pvz., *Adami gesta*, p. 190 (apie kuršius).

<sup>8</sup> *Pomniki Dziejowe Polski*, wydał A. Bielowski, t. 1: Jana Kanaparza Żywot Ś. Wojciecha, Warszawa, 1960, s. 180.

<sup>9</sup> *Ibid.*, s. 213: *Circumstant subito celicolam virum agmine capita canum...*

<sup>10</sup> Prieš keletą metų Lenkijos istoriografija praturtėjo fundamentaliais

veikalais, skirtais šv. Adalberto-Vaitiekaus gyvenimui ir kultui. Susidomėjusiems šia problematika galima rekomenduoti Labuda, G., *Święty Wojciech: biskup-męczennik, patron Polski, Czech i Więger*, Wrocław, 2000.

<sup>11</sup> P vz., Wood, I., *The Missionary Life: Saints and the Evangelization of Europe 400–1050*, Great Britain, 2001, p. 250–253.

<sup>12</sup> Hägg, I., *Die Textilfunde aus dem Hafften von Haithabu*, Ausgrabungen in Haithabu 20, Neumünster, 1984, S. 69–72 (cituoju pagal I. Wood, *op. cit.*, p. 267).

ūkį ir dėvi drabužius. Gavęs tokias žinias, Ratramnas padarė išvadą, kad tokios būtybės yra racionali ir jas galima krikštyti. Tiesa, amžiumi anksčiau panašų klausimą nagrinėjęs Aethicus Ister nebuvo toks tikras dėl jų žmogiškumo<sup>13</sup>.

Kinokefalų byla aiškiai parodo, kad tais laikais, kai net ir baltofilai sunkiai galėtų atrasti kokias nors neigiamas įtakas baltų samonei, pastariesiems demoniški kultai nebuvo svetimi. Aišku, kultai, kurių praktikuotojai balansavo ant ribos, skiriančios žmogų ir gyvulį, nebuvo visuotinai paplitę, bet pats jų buvimo faktas atskleidžia įdomiąsias baltų pagonybės puses. Kinokefalų epizodas iš šv. Adalberto Vaitiekaus kankinystės aprašymo ypač vertingas dėl to, kad jis parodo, jog aktyvus pagonybės kultivavimas vedė ir tebeveda prie paprasčiausio nužmogėjimo. Drįstu spėti, kad šv. Adalberto Vaitiekaus žudikai buvo tobuliausiai įgyvendinę šiuolaikinių pagonių skelbiamą idealą – žmogaus ir gamtos susiliejimo idealą. Jie jau buvo beveik nebe žmonės, jų žmogiškumas buvo beveik visiškai ištirpęs gamtoje. Senovės lietuvių garbei turime pasakyti, kad nėra tokių aiškiai bjaurių duomenų apie jų pagonybę, tačiau šis skirtumas, palyginti su prūsais, yra tik lietuvių pagonybės lygio, bet ne esmės dalykas. Tai patvirtina dar ir XIV a. pagoniškoje Lietuvoje pasitaikiusios kankinystės ar priešų aukojimas savo dievams. Nors tokie dalykai pasitaikydavo retai, bet vis dėlto jie rodo tam tikrą ir prūsų, ir lietuvių pagonybės bendrumą. Keista būtų, jei būtų kitaip.

Šv. Adalberto Vaitiekaus kankinystė mums padeda geriau suprasti, ką reiškia iš pažiūros nekaltas pagonių skelbiamas idealas, įvyniotas į vatą kaip „žmogaus ir gamtos harmonija“. Kitą kelią, visai priešingos krypties vektorių regime šv. Pranciškaus Asyžiečio gyvenime. Sunku rasti kitą tokį šventąjį kaip šv. Pranciškus, kuris ne tik be galo karštai mylėjo Kūrėją, bet ir jautė tokią didelę pagarbą kūriniui. Jis gebėjo į brolių vilką prabilti taip, kad net ir ši neracionali būtybė negalė-

<sup>13</sup> Wood, I., *op. cit.*, p. 252–253.

jo likti abejinga šventojo žodžiui, tarytum užmiršdama savo vilkišką prigimtį. Tikra teisybe laikau ir pasakojimą apie žuvis, klausančias šv. Antano Paduviečio pamokslo. Ir visiškai netikiu, kad kuris nors iš šv. Adalberto Vaitiekaus žudikų būtų galėjęs vilką pavadinti savo broliu pats nesuvilkėdamas, nes pagonybės palaikymo ir plėtros kaina yra žmogaus žmogiškumo dilimas, praradimas arba net ir galutinis sužvėrėjimas – reiškinys, regimas nacių ir bolševikų atveju. Galime tik palinkėti, kad mokantiems didesnę ar mažesnę žmogiškumo praradimo kainą užtektų bent tiek sveiko proto, kad nesektų savo protėvių netinkamu pavyzdžiu iki galo.

Pavyzdys apie prūsų kinokefalus tik dar kartą padeda geriau įsisąmoninti paprastą tiesą. Senaties terminas netikusio papročio nepadaro vertingo ir, priešingai, naujas tinkamas paprotys nėra blogas todėl, kad jis naujas. Lietuvos krikštas padėjo senovės lietuviams nusiplauti pagonybės tamsą, atkėlė jiems vartus į dangų. Lietuvos krikštas buvo tikėjimo triumfo valanda! Ne mažiau. Aišku, galbūt kai kam norėtųsi, kad tai būtų įvykę kaip nors kitaip, kaip nors gražiau ar Lietuvai naudingesniu būdu, tačiau, man atrodo, kad pats toks noras yra ydingas, nes diktuojamas mūsų silpnumo priimti istoriją tokią, kokia ji buvo, ir ja džiaugtis. Lietuvos krikštas – tai nelygstamos vertės įvykis mūsų tautos gyvenime, ir jis neturėtų nublankti dėl kokių nors tolesnės Lietuvos istorijos peripetijų ar aplinkybių. Tolesnės peripetijos tik parodo, kiek giliai pagoniška Lietuva buvo įklimpusi Rytų Europos erdvėje ir kaip sunku buvo (ir tebėra) ją ištraukti iš Rusijos įtakos sferos. Tinkamu metu ir savo noru mūsų protėviai priėmė tikėjimo šviesą ir šiam pasirinkimui ištikimi lietuviai tęsia šią tradiciją jau daugiau kaip šešis šimtus metų. Kiekvienas moralinį sprendimą padaryti pajėgus asmuo, skaitydamas šv. Adalberto Vaitiekaus kankinystės aprašymą, turėtų apsispręsti, ar jis stoja po demonų (kad ir tautinių) vėliava, ar jis stoja po Kristaus ir jo šventųjų vėliava. Žmogus turi atsakyti, ar jis glaudžiasi prie abejotinos reputacijos išivaizduojamų protėvių, ar jis renkasi tikrą savo tėvų ir senelių tikėjimą. ☒

Naujasis ŽIDINYS  
 AIDAI  
<http://www.aidai.lt/zidinyas>  
 Naujausio numerio turinys internete | rinkiniai tekstai | galimybė komentuoti straipsnius  
 išsamus leidyklos „Aidai“ knygų katalogas | „Knygų Aidų“ turiniai | autorių katalogas

# ŽVILGSNIS Į KALININGRADO SRITIES ATEITĮ

Arthur Hermann

Istoriografija neišvysto jokių dėsnių, pagal kuriuos galėtume numatyti ateities įvykius. Net ir pasikartojantys įvykiai dar neleidžia tikėtis analogiškos eigos ateityje. Žmonių veikloje visada glūdi daugelis galimybių. Vis dėlto istorijoje netrūksta panašių raidos atvejų ir net pasikartojimų, taigi istorines patirtis galima iki tam tikro laipsnio panaudoti ateičiai numatyti.

Kaliningrado srities (KS) priklausymas Rusijai kelia ir visada kels Lietuvai rūpesčio. Česlovas Laurinavičius teisingai pastebėjo, kad šis kraštas stabdo Lietuvos integraciją į Europos Sąjungą ir į Vakarų struktūras. Nors, kita vertus, kaip tik dėl KS egzistavimo auga Lietuvos svarba Rusijai ir ES, nes Lietuva yra tranzito į KS kraštas, be Lietuvos sutikimo neįmanomi jokie susitarimai dėl KS tarp Rusijos ir ES. Taigi ir čia nėra to blogio, kuris neišeitų į gerą. Tačiau čia nenoriu kalbėti apie politinius reikalus, o pasvarstyti apie KS raidos galimybes ateityje, žiūrint iš šio krašto istorinės patirties.

Šis nelaimingas kraštas jau antrą kartą tapo ne tik užkariautas, bet ir visai naujai apgyvendintas, radikaliai pakeista senoji tvarka. Užkariavęs šį kraštą, Vokiečių ordinas nepasitenkino vien valdymo formos pakeitimu ir prūsų valdančiųjų sluoksnio sunaikinimu. Ypač per sukilimus daugelis prūsų buvo išžudyti, likusieji buvo priversti priimti naują tikėjimą, daugelis prarado laisvę. Juos pajungė Ordino riteriai kaip pigią darbo jėgą. Pilnas teises teturėjo tik Ordino kariai ir nauji ateiviai iš Vokietijos. Išlikę prūsai gyveno teisiškai suvaržyti nuo kitų gyventojų atskirtuose kaimuose. Vienintelė galimybė prūsams išvengti tokio degradavimo buvo vokiečių kalbos ir kultūros priėmimas. Šį kelią pasirinko prūsų diduomenės likučiai.

Sovietinis arba rusiškasis Rytprusių užkariavimas

ARTHURAS HERMANNAS (g. 1944) – bibliotekininkas, vienintelio vokiško mokslinio lituanistikos žurnalo *Annaberger Annalen* (nuo 1992) leidėjas ir redaktorius. Svarbiausias veikalas – straipsnių rinkinys „Lietuvių ir vokiečių kaimynystė“ (Vilnius, 2000). Publikuojamas tekstas – atsakymas į Česlovo Laurinavičiaus straipsnį „Kaliningrado srities problema istoriniu požiūriu“ (*NŽ-A*, 2004, Nr. 11, p. 524–529).

1945 m. turi daug paralelių su anuometiniu vokiečių užėmimu. Ir vėl kraštas buvo be gailesčio nusiaubtas, vietiniai žudomi ir prievartaujami. Likusieji paversti beteise ir pigia darbo jėga. Kaip ir XIII a. pasikeitė visa santvarka. Anuomet buvo įvestas feodalizmas, dabar – socializmas. Anuomet neliko jokios galimybės ilgainiui išlikti prūsų kalbai ir kultūrai, dabar tą patį patyrė vokiečiai. Ir vėl kraštas buvo naujai apgyvendintas, tik šį kartą per porą metų ištremiant visus senbuvius. Rezultatai panašūs: tada kraštas tapo beveik grynai vokiškas, dabar – visiškai rusiškas.

Ir krašto raidoje po užkariavimų matome tam tikrų paralelių, nepaisant kai kurių skirtumų. Vokiečių ordinas dar prieš ateidamas į Prūsiją buvo išsireikavęs iš popiežiaus ir imperatoriaus, kad užkariautos sritys priklausys jam. Lygiai taip pat Sovietų Sąjunga dar prieš užimdama kraštą jo dalį išsiderėjo sau. Užkariauta Prūsija Vokiečių ordinui tebuvo tik mažesnė jo valdų dalis, kadangi jis turėjo didelius plotus Vokietijos imperijoje ir kitur. Šiek tiek vėliau Ordinas perkėlė į Prūsiją visą vadovybę, nes tik čia Ordinas galėjo valdyti savarankiškai, tuo tarpu kituose kraštuose jis buvo tų kraštų valdovų lenas. Sovietų Sąjunga KS tuojuo pavertė kolonija, mažyte Rusijos dalimi. Vis dėlto palyginus anuometinės Prūsijos ir dabartinės KS padėtį, nematyti didelio skirtumo. Nors Ordinas Prūsijoje valdė savarankiškai, bet su Vokietijos imperija jis buvo glaudžiai susijęs dėl kitų valdų ir dėl nuolatinės paramos. Už Ordino visada stovėjo Vokietijos imperija. Tad anų laikų ir šiandienės padėties skirtumai tebėra daugiau laipsniški nei kokybiniai.

Abu nukariautojai pavertė šį kraštą karine baze. Ordinas prisistatė pilių, kur budėdavo gerai šarvuoti kariai ir grasino kaimynams. Sovietai čia atsiuntė savo geriausias karines pajėgas ir privežė atominį raketų. Tašyk ir dabar kariniai reikalai buvo svarbesni už žemės ūkį, prekybą ir šiandien – industriją. Abiem atvejais kultūra buvo visai pajungta kariniams reikalams. Ir Ordinas, ir sovietai rėmėsi savataučiais kolonistais. Skirtumas tik toks, kad vokiečiai pasilaikė prūsus kaip darbo jėgą, o sovietai vokiečių greitai atsikratė, nes mo-

derniais laikais neįmanoma ilgiau išlaikyti kurią nors grupę beteisę. Ir vokiečių, ir rusų ateiviai iš pradžių buvo padėtimi patenkinti. Kol Ordinui karai sekėsi ir riteriai iš Europos plaukė į kryžiaus karus, o Lietuvos teriojimas nešė didelį grobį, kolonistai džiaugėsi Ordino valdžia, nes ir jiems dosniai atitekdavo nuo Ordino turtingo stalo. Reikalai pakito Ordinui pralaimėjus Žalgirio mūšį. Karas nualino kraštą, Ordinas buvo priverstas prasiskolinti ir pradėjo didinti mokesčius visiems gyventojams. Tuo nepatenkinti kolonistai, ypač turtingesnieji miestai, pradėjo reikalauti politinių teisių, tačiau Ordinas nesileido į jokiais kalbas. Tada miestai ir kilmingieji sudarė slaptą sambūrį ir pradėjo ieškoti Lenkijos karaliaus paramos. Po trylikos metų karo vakarinės Prūsijos sritys atsiskyrė nuo Ordino, prisijungė prie Lenkijos karūnos, sau išsidėrėjusios visišką autonomiją. Įdomu, kad kaip tik šios sritys buvo beveik vien tik vokiečių apgyvendintos ir turtingiausios. Ordinui ištikimos pasiliko tik sritys su gana didele prūsų mažuma, kuri neturėjo jokių galimybių atsikratyti Ordino jungo. Po to užtruko dar pusšimtį metų, kol ir ši Ordino valda 1525 m. atsisakė paklusnumo ir tapo pasaulietine kunigaikštija. Likusios Ordino valdos Vokietijoje siuto ant buvusio ma-



Adolf Botticher. Blaurocko namas ir rotušė senojo turgaus aikštėje. 1890–1896. Lenkų Mokslo akademijos Meno institutas

gistro, imperatorius ir popiežius dar šimtmečius grasinę šiai kunigaikštijai, bet dėl pasikeitusių politinių sąlygų neįstengė jos vėl paversti savo dominija.

Ordino valstybė griuvo tris šimtus metų. Kaliningrado sritis Rusijai priklauso dar tik 60 metų. Bet šiais laikais viskas vyksta greičiau. Žlugus Sovietų Sąjungai, Rusija atitraukė iš KS didelę kariuomenės dalį. Per visus dešimtmečius Maskva nekreipė dėmesio į gyventojų

norus. Prie nuolankumo ir absoliučios priklausomybės pripratę dabartiniai kaliningradiečiai dar iki šiandien nedrįsta kelti savo reikalavimų, nors pirmieji balsai jau girdėti. Užaugus naujai generacijai ir negerėjant gyvenimo sąlygoms, gali pasikartoti Ordino laikų įvykiai. Be abejo, tai labai priklausys nuo dviejų faktorių: nuo Maskvos lankstumo išpildyti KS gyventojų reikalavimus ir nuo šios srities kaimynų ūkinio pajėgumo viloti ir savo geresniu gyvenimu dirginti kaliningradiečius. Jei Maskva nepildys kaliningradiečių reikalavimų, tai gali paskatinti pokyčius. Kaliningradiečiai gali užsigeisti šlietis prie ES ir net visai atsisakyti priklausymo Rusijai. Tad yra vilties, kad Kaliningrado sritis kada nors taps savarankiška valstybe, gal net per ES susieta su savo kaimynėmis Lenkija ir Lietuva.

Neneigsiu, kad istorijoje ne itin dažnai pasikartoja analogiška raida. Vis dėlto panašios sąlygos sukelia panašias reakcijas. Tad jei Maskva ir toliau taip elgsis su Kaliningrado sritimi ir gyvenimo sąlygos ten negerės, galima tikėtis, kad po 30–50 metų mes vietoj Kaliningrado sulauksime savarankiškos arba bent pusiau laisvos valstybės, kuri gal pasivadins „Jantarnyj kraj“ ar panašiai. Vis dėlto tenka pabrėžti, kad tai tik viena galimybė iš daugelio. Gal Rusijoje sustiprės demokra-

tija ir gerovė, gal KS bus savaime suteikta daugiau autonomijos ir lengvatų, ir tai patenkins gyventojus. Gal Maskva įstengs jėga užslopinti kiekvieną savarankiškumo impulsą. Neįsivaizduoju, kad tokiu atveju Lietuva, Lenkija ar ES skubėtų į pagalbą kaliningradiečiams. Ordino žlugimo laikais Lenkija–Lietuva buvo galinga valstybė ir drįso paremti maištaujančius. Dabar dar sunku spręsti, ar ateityje šiame regione atsiras galingesnė valstybė nei Rusija. Nebent NATO drįstų konfliktuoti su Maskva.

Tačiau dar kartą grįžkime prie Prūsijos istorijos, šiam kraštui tapus kunigaikštija. Pusantro šimto metų ši valstybė taikiai sugyveno su visais kaimynais. Ji net rūpinosi savo mažumų kalbomis ir kultūromis, dėjo daug pastangų pagerinti gyvenimo sąlygas ir plėsti švietimą. Ryšiai su Vokietijos imperija buvo beveik visai nutraukti, nors Prūsijoje dominavo vokiečių kalba ir kultūra. Nedaug trūko, kad Prūsija būtų visiems laikams iš-

likusi savarankiška. Deja, dinastiniai ryšiai kraštą sujungė su Brandenburgu, nes Albrechto sūnus buvo silpnaprotris ir neturėjo palikuonių. Tik dėl to Prūsija bėgant laikui susivienijo su Brandenburgu, suteikdama visai valstybei Prūsijos vardą. Šiandien ir ateityje dinastinės nesėkmės negresia. Tad jei kada nors Kaliningrado sritis atsikratytų Maskvos glėbio, yra galimybių jai ilgainiui tapti nepriklausoma rusų valstybe prie Baltijos jūros. ❧

# PASLAPTINGOJO ANTAKALNIO RITERIO ANTKAPIS

Mindaugas Paknys

1668 m. birželio 29 d. Antakalnyje prasidėjo Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios statybos. Šiandien bažnyčia savo architektūra ir vidaus puošyba traukia ne tik daugelį turistų, bet ir domina ne vieną tyrinėtoją. Apie bažnyčią ir jos istoriją rašyta nemažai, kelta ne viena hipotezė, publikuoti bažnyčios statybų dokumentai. Didžiausia bažnyčios puošmena – 1677–1684 m. atliktas stiuko lipdybos dekoras. Gausi ikonografinė programa, puikus italų meistrų atlikimas daro bažnyčios interjerą išskirtinį ne tik Lietuvos, bet ir visos Europos barokinio paveldo kontekste. Tačiau dabartinę bažnyčią su visomis jos meninėmis ir istorinėmis vertybėmis palikime turistams ir tyrinėtojams, šis straipsnis šiek tiek apie kitką. Iš tikrųjų jis nėra skirtas pristatyti konkrečioms tyrinėjimams. Vienprasmisčių išvadų jame nėra pateikiama. Išsakyta nuomonė vis dėlto lieka hipotezių lygmenyje, kaip vienas iš mįslės sprendimo variantų. Aptariama problema lieka atvira, o pristatomi argumentai netgi tyčia čia šiek tiek labiau akcentuojami, siekiant provokuoti tolesnius svarstymus ar analizes.

## RADYBOS

Prieš pradėdant dabartinės bažnyčios statybas, buvo kasami pamatai, išrenkama senoji Šv. Petro bažnyčia. Kaip tik tuo metu ir buvo rastas vienas ankstyviausių, kaip šiandien sakytume, archeologinių radinių. Iš šaltinių žinoma, jog pirmoji bažnyčia pastatyta Vilniaus vyskupo Alberto Taboro (vysk. 1492–1507) XV a. pabaigoje. Po to bažnyčia 1594 m. sudegė ir 15 metų nebuvo atstatyta. Tik 1609 m. Antakalnio klebono Petro Korkono bažnyčia atstatyta ir išstovėjo iki 1668 m., kai pradėta statyti nauja dabar stovinti bažnyčia. Senoji visiškai išrinkta 1671 m. Būtent pastarojo jos ardymo metu rastas radinys ir tapo šio aptarimo pagrindiniu klausimu.

MINDAUGAS PAKNYS (g. 1973) – hum. m. dr., istorikas, menotyrininkas. Kultūros, filosofijos ir meno instituto mokslo darbuotojas.

1668 m. ardant senosios bažnyčios altorių po jo pamatais rastas pilnafigūris antkapis. Sakytume, gal kas nors ne taip suprato, jei nebūtų vienalaikio įvykių liudytojų gana smulkaus radybų aprašymo. Tuometinis Antakalnio klebonas ir Laterano kanauninkų prioras Benediktas Šamotulskis savo paties surašytoje kronikoje gana smulkiai aprašė šias radybas<sup>1</sup>. Kasant naujos bažnyčios pamatus ties prieangiu<sup>2</sup>, senosios bažnyčios ribose šalia didžiojo altoriaus Evangelijos pusėje buvo rastas keturių uolekčių ilgio (apie 1,70 – 1,80 m) antkapis su akmenine<sup>3</sup> kunigaikščio skulptūra. Asmuo buvo pavaizduotas aprengtas šarvais, ant krūtinės auksinė grandinė, o šalimais senu įpročiu pavaizduotas kalavijas. Asmuo vaizduotas nusiskutęs (be barzdos) ir vienplaukis (be karūnos ar kito galvos apdangalo). Pažymėtina tai, kad aprašydamas antkapį Šamotulskis nenurodo buvus kokį nors herbą ar herbinį ženklą. Paprastai šalia figūros toks asmenį žymintis giminės ženklas XVI a. antkapiuose visada būdavo. Juos turi ir visi seniausi LDK antkapiai. Taip pat šiek tiek abejonių kelia antkapio ilgis. Paprastai vaizduojama figūra būdavo natūralaus kūno dydžio, o su įrėminimu ji gero-

<sup>1</sup> *Eodem anno [1668] dum effoderetur terra pro fundamentis templi sub limine portalis, quae extabat in antiquae Ecclesiae parietibus Antocolensis lignae iuxta maius Altare ad latus Evangelii inventa est statua lapidea Principis demortui iacentis ut solent epitaphia sculpi, ad cubitos quatuor, totum in armis militaribus indutus, catafractus, supra pectus torques aurea, ad latus militaris gladius more antiquo caput, tonsum absque corona putatur Petrus Gasztold Ecclae Antocolensis S. Petri lignae primus Fundator, de quo supra, (B. Šamotulskio kronika, Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios archyvas, p. 8). Ši istorija vėliau kiek sutrumpintai pakartota, tačiau ją nutyli, pavyzdžiui, vėlesnis Antakalnio klebonas Mykolas Rusieckis, pateikdamas trumpą bažnyčios istoriją (LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3324, l. 7–10). Istoriografijoje bene vienintelį kartą šis faktas aprašytas XIX a. viduryje, žr. Kraszewski, J. I., *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 2, Wilno, 1840, s. 367.*

<sup>2</sup> Galbūt nedidelis, tačiau pažymėtinas sutapimas, jog antkapis buvo rastas, kaip nurodyta, maždaug dabartinės bažnyčios prieangio vietoje. Kažkur panašioje vietoje, kur vėliau palaidoti jo kūną paprašė Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios fundatorius LDK etmonas Mykolas Kazimieras Pacas.

<sup>3</sup> Antkapio figūra nurodyta buvusi akmeninė, tačiau tai neatmeta galimybės, jog ji buvo marmurinė. Ankstyvoji LDK antkapių tradicija žino tik marmurinius antkapius, tuo tarpu įvardijimas „akmeninė“ galėjo taip pat apimti ir marmurą. Kaip matyti iš tolesnio dėstymo, medžiagos apibūdinimo tikslumo neretai būdavo nesilaikoma.

kai viršydavo 2 metrus. Katedroje išlikęs spėjamo panašaus laiko LDK kanclerio Alberto Goštauto antkapis 2,20 m ilgio, o vysk. Pauliaus Alšėniškio dar ilgesnis – 2,40 m. Šamotulskis nenurodė antkapio būklės, nors smulkiai aprašė gulinčio asmens viršutinę dalį – galvą, krūtinę. Todėl labai tikėtina, kad antkapiui galėjo trūkti apatinės dalies. Tai paaiškintų, kodėl antkapis bent pusmetriu trumpesnis negu kiti panašaus laiko. Kaip tik toje vietoje neretai būdavo komponuojamas ir herbiniis skydas, ir riterio šalmas – neatskiriama kariinės aprangos dalis.

Tuo metu klausimų, kieno šis antkapis, per daug nekilo. Buvo žinoma XVI a. legenda, jog Antakalnio bažnyčią pirmas pastatęs dar Algirdo laikais į krikščionybę atsivertęs Petras Goštautas. Šią žinią mini dar Motiejus Strykovskis, legendinė Petro Goštauto asmenybė išsipina ir vėlesnėje Vilniaus pranciškonų bažnyčios ir vienuolių kankinystės liudijimų tradicijoje<sup>4</sup>. Šiandien aišku, kad jokie Petro Goštauto asmens nei XIV a., nei XV a. nebuvo, o Antakalnio bažnyčios istorija pradedama tik nuo XV a. pabaigos. Beje, legendinė Antakalnio bažnyčios fundacija nebuvo tikras ir pats prioras Šamotulskis. Mat vienoje savo kronikos vietoje, aprašydamas bažnyčios įsteigimą, jis gana plačiai aprašė Goštauto steigimo legendą. Kaip pats tvirtino, jis apie Goštauto steigimą sužinojęs iš XVII a. pradžioje išlikusių buvusio klebono Petro Korkono raštų<sup>5</sup>. Tačiau vėliau aprašant bažnyčios istoriją, ji pradedama jau nuo pirmos vyskupo Alberto Taboro pastatytos bažnyčios. Taip pat jokių užuominų apie legendinę Goštauto fundaciją nebuvo įrašyta ir kertiniame akmenyje, imūrytame statybų pradžioje, ant kurio buvo išraižyti žodžiai, trumpai aprašantys bažnyčios istoriją. Čia ji taip pat pradedama nuo Taboro. Taigi legendinė dalis nebuvo akcentuojama. Lieka antkapis. Kieno jis?

## ANTKAPIAI LIETUVOJE

Apie antkapinę tradiciją Lietuvoje rašyta nedaug, nors išlikę marmuriniai antkapiai jau buvo tyrinėti. Svarbiausia mums turėtų būti tai, kad antkapinė tradicija LDK prasideda tik nuo XVI a. vidurio. Tai patvirtintų ir ankstesnių valdovų, palaidotų Vilniaus katedroje, antkapių nebuvimas. Juk XV a. nebuvo su-

<sup>4</sup> Petrą Goštautą minėjo vadinamoji Goštautų aplinkoje surašyta Bychoveco kronika, sukurta XVI a. pradžioje.

<sup>5</sup> Jis minėjo legendą, jog Algirdo laikų Vilniaus vaivada Petras Goštautas 80 metų prieš Jogailą atsivertė į krikščionybę ir fundavo Šv. Petro bažnyčią. Šamotulskis nurodė, iš kur tai sužinojęs: *ipsūm Veritatem Ecclesiae superat manibus suis plantasse scribitur ab Adm Rndo Dno Petro Korkonos plebano Antocolensi in libro proventum Ecclesiae S. Petri Antocolensis* (p. 3). Įdomu tai, kad legendinis Petras Goštautas ilgai buvo prisimenamas ir kitoje Vilniaus bažnyčioje – pranciškonų, kurią jis tariamai irgi fundavo XIV a. Čia dar 1740 m. pažymėta, kad už jį laikomos Mišios (MAB RS, f. 9, b. 125, l. 65v).

kurti antkapiai ne tik Skirgailai, Vytautui, Švitrigailai, bet ir XVI a. pradžioje mirusiam ir Vilniuje palaidotam Aleksandriui Kazimieraičiui. Pirmieji žinomi LDK išlikę antkapiai vos ankstesni negu XVI a. vidurys. Tuo metu buvo sukurti šiandien išlikę LDK kanclerio Alberto Goštauto, vyskupo Pauliaus Alšėniškio antkapiai, išlikę vysk. Jono iš Lietuvos kunigaikščių antkapio fragmentai. Tuo metu buvo sukurti, tačiau neišliko, 1546 m. Krokuvoje atlikti LDK dvaro maršalkos ir Žemaičių seniūno Motiejaus Kločkos, Žygimanto Augusto žmonų Elzbietos Habsburgaitės ir Barbaros Radvilaitės antkapiai, žinoma, jog Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus buvo sau pačiam užsakytas antkapis. Pagal Šamotulskio aprašymą, rastas antkapis turėjo priklausyti šią gotikinę tradiciją tęsiantiems, tačiau jau dažnai renesansinę ornamentiką ir asmens vaizdavimą perėmusiems antkapiams. Riterio pilnafi-gūrė skulptūra būtų artimiausia Alberto Goštauto antkapiui, todėl Antakalnio antkapį hipotetiškai irgi ga-



LDK Kanclerio Alberto Goštauto antkapis. Apie 1540. Skulpt. Bernardino Zanobi da Gianotti. Vilniaus arkikatedra. Jano Bułhako nuotrauka. VDA RS

lime priskirti XVI a. viduriui. Daugiau šio laikotarpio antkapių išlikę Lenkijoje. XVI a. viduryje pasauliečiai asmenys, dažniausiai ir valdovai, vaizduoti riterio šarvais. Išimtis būdavo tik dvasininkai. Dažniausiai pasauliečiai vaizduoti ir vienplaukiai, išskyrus karalius, vaizduotus antkapiuose su karūnomis, ir vyskupus su mitromis ant galvų. Kalavijas taip pat dažnas antkapių atributas, rodantis asmens nuopelnus karo žygiuose. Taip pat sutinkami kiti ginkluotės (ietis, šalmas) arba pareigybių (vėliava, buožė) atributai. Grandinės arba juostos ant krūtinės liudydavo kilmingumą ir turėtą valdžią, jos taip pat sutinkamos XVI a. vidurio antkapiuose<sup>6</sup>. Antakalnio antkapis, kaip galima spręsti, buvo apgadintas, todėl sunku nustatyti, ar išvardytos detalės buvo vienintelės likusios, ar vienintelės išvardytos Šamotulskio.

Stengiantis nustatyti, kieno galėjo būti XVII a. antroje pusėje Antakalnyje rastas antkapis, visų pirma dera klausti – kokie kiti XVI a. sukurti ir vėliau dingę antkapiai Vilniuje? Iš karto tenka atmesti neišlikusio Protasevičiaus antkapio galimybę – vargu ar vyskupas būtų norėjęs būti pavaizduotas įvilktas į riterio šarvus. Mažai tikėtina ir Motiejiaus Kločkos marmurinio antkapio galimybė. Pagal šaltiniuose žinomą buvusį įrašą, jis buvo sukurtas po Kločkos mirties 1546 m. Krokuvos meistro Stanislovo Pranciškaus<sup>7</sup>. Tačiau, kaip žinome iš Szymono Starowolskio antkapių aprašymų, jis 1650 m. dar veikiausiai buvo pranciškonų bažnyčioje, todėl vargu ar galėjo būti per keliolika metų apgadintas, nuvežtas į Antakalnį ir pamirštas. Pranciškonų bažnyčioje Kločka buvo fundavęs ir įsirengęs atskirą koplyčią, kur ir buvo palaidotas. Kol kas nežinome jokių pranciškonų sąsajų su Laterano kanauninkų vienuolynu, todėl sudėtinga spėlioti, ar šis antkapis galėjo būti rastas Antakalnyje<sup>8</sup>. Iš Šamotulskio aprašymo akivaizdu, kad Antakalnyje rastas antkapis neturėjo jokio įrašo – antraip asmuo būtų lengvai identifiktuotas. Beje, įrašų neturi ir kai kurie kiti išlikę XVI a. vidurio antkapiai. XVI a. sarkofago tipo antkapiai apskritai retai turėdavo įrašą ant paties antkapio. Dažniausiai atskiras epitafinis užrašas būdavo įrašomas ant atskiros

lentelės ir įrengiamas antkapio fasadinėje dalyje ar viršuje<sup>9</sup>. Todėl išmontuojant antkapį jų užrašai galėjo būti lengvai atskirti nuo pačios vaizduojamos figūros. Savotiška vaizdo ir epitafijos sintezė viename kūrinyje būdinga jau vėlesniam Baroko laikotarpiui. Taigi galima numanyti, kad jos dar neturėjo Antakalnio riterio antkapis, ir tai būtų dar vienas argumentas, jog vargu ar jis buvo sukurtas gerokai vėliau negu XVI a. vidurys. Kieno dar antkapis Vilniuje galėjo būti sukurtas apie XVI a. vidurį?

## VYTAUTO ANTKAPIS?

Šis straipsnis, ko gero, nebūtų atsiradęs, jei būčiau atsispyręs pagundai spėti, jog tai galėjo būti vienas, iki šiol neišlikęs, nors tyrinėtojų nemažą susidomėjimą keliantis antkapis. Be abejo, tai Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antkapis. Po Vytauto mirties 1430 m. jį įamžinanti palaidojimo vieta nebuvo atskirai įrengta ar pažymėta. Kaip minėta, XV a. dar ir nebuvo LDK antkapių įrenginėjimo tradicijos. Tačiau Vytauto antkapis ir nebuvo įrengtas XV a., o XVI a. viduryje. Atskiros žinutės liudija, kad geru Vytauto vardu Vilniuje rūpinosi Žygimanto Senojo žmona, senos Italijos didikų šeimos dukra Bona Sforza. Jos iniciatyva po 1530 m. gaisro buvo pradėtos didžiulės Vilniaus katedros statybos, kurios, kaip liudijo tuometinis Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis, buvo Vilniaus vyskupijai visai „ne pagal kišenę“. Istoriografijoje jau seniai minima, jog būtent Bona rūpinosi ir Vytauto antkapio užsakyimu Krokuvoje<sup>10</sup>. Antkapis buvo atliktas 1535 m. ir išsiųstas į Vilnių<sup>11</sup>. Tai netgi paskatino tyrinėtojus ieškoti Vytauto antkapio tarp Vilniaus katedroje išlikusių antkapių. Paskutiniu metu taikiniu buvo tapęs Alberto Goštauto antkapis<sup>12</sup>, tačiau ši nuomonė istoriografijoje neįsitvirtino. Tad ar galėtų paslaptینگasis Antakalnio riteris būti ne kas kitas, o pats Vytautas?

Apie buvusį Vytauto antkapį rašyta ir spėliota, tačiau tikrų žinių šaltiniuose labai maža. 1852 m. Eustachijaus Tiškevičiaus iniciatyva įrengiant dabartinę epitafiją, buvo stengiamasi surinkti informaciją apie buvusį

<sup>6</sup> Pavyzdžiui, pagrindinės XVI a. skulptorių dirbtuvės Lenkijoje išsamiai aptariamoms: Kozakewiczowa, H., *Rzeźba XVI wieku w Polsce*, Warszawa, 1984.

<sup>7</sup> Starowolski, S., *Monumenta sarmatorum*, Cracoviae, 1655, p. 239.

<sup>8</sup> Kločkos antkapio, kurio likimas šiandien irgi nežinomas, jau nebuvo XVIII a. antroje pusėje. Bažnyčios perstatymų metu vienuoliai pranciškonai rado marmurinę epitafiją su užrašu, tačiau paties antkapio nebuvo (VUB RS, f. 4, b. 384 (19121), p. 11–12).

<sup>9</sup> Įrašus, kaip liudija Starowolskio užrašai, turėjo visi kiti XVI a. viduryje Vilniaus katedroje įrengti antkapiai (vysk. Alšėniškio, vysk. Jono iš Lietuvos kunigaikščių, Barbaros Radvilaitės ir kiti), tik XVII a. viduryje nenurodomas Goštauto antkapio įrašas (Starowolski, S., *op. cit.*, p. 217–224).

<sup>10</sup> Pocięcha, W., *Królowa Bona*, t. 3, Kraków, 1958, s. 185. Kraszewski

kis mini, kad Vytauto antkapis buvo sudarytas iš epitafijos ir biusto, stovėjo d. altoriaus dešinėje pusėje (Kraszewski, J. I., *op. cit.*, t. 2, s. 329), tačiau kitur teigė, kad 1628 m. kapitulos įrašuose minėtas pilnas atvaizdas (*Wizerunki i roztrząsania naukowe*, Poczet nowy drugi, 1841, t. 22, s. 167–171). Ten pat teigiama, kad antkapis buvo stipriai sužalotas per 1610 m. gaisrą, o XVII a. pabaigoje jo neliko (*ibid.*, s. 155).

<sup>11</sup> Tai liudija žinutė išlaidų knygoje, 1535 09 26: *cum mitterem imaginem ducis Vitoldi marmoream, tunc misi per ipsum tres pixidarios*. Šiek tiek vėliau minima: *Item quando imago marmoream ducis Vitoldi misa fuit Vilnam, tunc Garnkowski dedit pro tela, papyro, clavis ad dictam imaginem* (Pocięcha, W., *op. cit.*, s. 255).

<sup>12</sup> Širmulis, A., „Seniausias profesionaliosios antkapinės skulptūros paminklas Lietuvoje“, in: *Nuo gotikos iki romantizmo*, sud. I. Vaišvilaitė, Vilnius, 1992, p. 30–43.

antkapį ar kitus atminimą saugančius paminklus. Tuo metu buvo surinktos viso labo trys žinutės apie buvusį vieną ar kelis paminklus, kurios iki šių dienų išlieka pagrindine informacija apie paminklo buvimą<sup>13</sup>. Be minėtos antkapio išsiuntimo į Vilnių informacijos yra žinomas buvęs epitafijos užrašas šalia 1573 m. vyskupo Valerijono Protasevičiaus atstatyto Vytauto funduoto altoriaus. Būtent šis užrašas, skelbiantis, jog paminklą pastatė Bona, ir tapo daugelio spėliojimų apie Bonos sukurtą antkapį pagrindu<sup>14</sup>. Tačiau, kaip matyti iš XVII a. viduryje surašyto teksto, tai nebuvo užrašas ant senojo paminklo, o vėliau prirašytas ar papildytas. Veikiausiai tai buvusi atskira epitafinė lentelė su Protasevičiaus iniciatyva sukurtu užrašu. Taip bent atrodytų iš trumpo įrašo, jog antkapį užsakė Bona, ir šalimais esančio kur kas ilgesnio prieraišo apie Protasevičiaus nuopelnus. Gana naivu būtų manyti, kad ant originalios lentelės būtų palikta tiek vietos įrašyti Protasevičiaus nuopelnus. Tai leistų spėti, kad Protasevičius įtaisė Bonos antkapį prie savo įrengto Šv. Kryžiaus altoriaus, bet tam, kad įamžintų atminimą, dar pridėjo savo epitafinį įrašą. Veikiausiai, kaip galima manyti, tam buvo skirta atskira epitafinė lentelė. Kaip nurodyta aukščiau, tokie sarkofaginio tipo antkapiai dažniausiai atskirai turėjo įrašą ir antkapį. Bet kuriuo atveju

atmetant spėliojimus, galima teigti, kad ši žinutė liudija tai, jog buvęs kažkada Bonos iniciatyva sukurtas antkapis, kuris Protasevičiaus iniciatyva įrengtas prie Šv. Kryžiaus altoriaus. Apie paties paminklo egzistavimą XVII a. viduryje (t. y. tada, kai užrašą nurašė Starowolskis) ši žinutė nepateikia jokios informacijos. Tačiau galima neabejoti, kad antkapis Vilniaus katedroje egzistavo XVII a. pirmoje pusėje. Apie tai liudija kita žinutė. 1628 m. gegužės 16 d. posėdžio protokoluose Vilniaus kapitula be kitų darbų nurodė suremontuoti apgadintą Katedros fundatoriaus kunigaikščio Vytauto antkapį arba jo įrengtą altorių su išraižytu atvaizdu<sup>15</sup>. Galima numanyti, kad čia ir minimas senasis Bonos užsakymu sukurtas ir pažeistas antkapis. Kapitulos aktuose jis nurodytas kaip akmeninis. Žinoma, medžiagos apibūdinimas bendriausia prasme „akmeninis“ – galėjo apimti ir marmurą. Juolab kad marmurinis jis minimas išsiunčiant iš Krokuvos į Vilnių 1535 m. Iš šios informacijos galima įsivaizduoti, kad senasis antkapis buvo įmontuotas į Šv. Kryžiaus altorių. Istoriografijoje gana pagrįstai tikinama, jog antkapis buvo pažeistas 1610 m. gaisro metu. Tačiau taip pat drąsiai tvirtinama, kad 1628 m. jis buvo suremontuotas<sup>16</sup> ar net tai, jog tuo metu buvo atliktas naujas<sup>17</sup>. Tuo tarpu jokių žinių apie atliktą remontą neturime.

Išlikę kapitulos išlaidų registrai nefiksuoja jokių darbų prie antkapio. Tame pačiame posėdyje buvo nurodyta įrengti antkapį ar epitafiją Žemaičių vyskupui Stanislovui Kiškai, tačiau jis buvo įrengtas tik po keliolikos metų. Todėl kalbėti apie tai, kad antkapis buvo suremontuotas ir tinkamai išstatytas, neturime jokio šaltiniais patvir-



Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia. Jano Buřhako nuotrauka. VDA RS

<sup>13</sup> Beje, ši informacija kartais labai skirtingai interpretuojama, pateikiant „savą“ antkapio istoriją. Šiame straipsnyje pateikiamos žinutės apie Vytauto antkapį galėtų pagelbėti išvengti tokių kūrų ateityje.

<sup>14</sup> Starowolski, S., *op. cit.*, p. 228: *Bona Sphortia. Regina Poloniae etc. Incllyto Principi, Aleksandro Vitoldo, Magno Duci Lithuaniae, de Patria sua merito, et rerum gestarum gloria, per universe orbem claro. / Dum viveret, lapidem hunc paravit. / Valerianus demum Episcopus Vilninsis, Benefactori Templi huius, monumentum hoc altari eius apposuit, ossaque eius ante non pro dignitate servuota, in eo conclusit. Anno Domini MDLXXIII.*

<sup>15</sup> *Altare eius seu Epitaphium cum effigie in lapide expressa renovandum et restaurandum praesenti decreto sanxerunt* (MAB RS, f. 43, b. 217, l. 62v).

<sup>16</sup> Širmulis, A., *op. cit.*, p. 41.

<sup>17</sup> Pvz., *Paminklų sąvadas*, t. 1, Vilnius, 1988, p. 169 (T. Adomonio tekstas).



tinto pagrindo. Anksčiau pateikta šiek tiek vėlesnė Starowolskio informacija apie tai, jog XVII a. viduryje Katedroje buvo lentelė apie Bonos įrengtą antkapį, nepakankama teigti, kad tuo metu Katedroje buvo eksponuojamas apgadintas ar suremontuotas antkapis. Jis galėjo būti Šv. Kryžiaus altoriuje arba, dėl blogos būklės, galėjo jau būti pašalintas. Tuo tarpu epitafinė lentelė (dažnai istoriografijoje pateikiama kaip pakankamas argumentas antkapio egzistavimui patvirtinti) turėjo būti įrengta atskirai nuo antkapio. Trečia žinutė apie Vytauto atminimo saugojimą Katedroje pasiekia jau iš XVII a. pabaigos. 1697 m. spalio 8 d. protokoluose Vilniaus kapitula pažymėjo, kad iki šiol nėra tinkamai saugomas geradarijo Vytauto atminimas ir nepaisydama išlaidų kapitula turinti įrengti jam antkapį ar epitafiją<sup>18</sup>. Tačiau visiškai neužsimenama, jog toks antkapis Katedroje egzistuoja. Vėlesnės kapitulos išlaidos ir protokolų užrašai taip pat nebemini jokių antkapio įrengimo išlaidų. Nežinomas toks antkapis ir vėlesniuose XVIII a. Katedros aprašymuose, todėl manoma, kad jis ir nebuvo atstatytas. Taip pat verta pažymėti, kad ir ši informacija neduoda pagrindo teigti, jog antkapis tuo metu buvo eksponuojamas. Veikia atvirkščiai. Jei jis buvo netinkamas eksponuoti, veikiausiai jis buvo iškeltas iš Katedros interjero anksčiau, nei po beveik 70 m. (kada minimas sugadintas 1628 m.). Tuo tarpu jei jis būtų buvęs XVII a. pirmoje pusėje paremontuotas ir iki to laiko eksponuojamas Katedroje, vargu ar būtų ryžtasi jį keisti visai nauju. Tuo metu kapitulos nariams, tikėtina, buvo žinoma Vytauto antkapio tradicija, tačiau ar buvo išlikusi XVII a. užrašyta epitafinė lentelė ir ar buvo žinomas XVII a. pradžioje minimas antkapis – neaišku.

Neturime jokių užuominų, kaip atrodė XVI a. viduryje sukurtas antkapis. Kaip galima numanyti, Bona užsakė antkapio atlikimą, bet paties sarkofago sumontavimu nepasirūpino. Tai atliko, kaip liudija įrašas, jau vysk. Protasevičius. Kadangi antkapio figūra buvo įmontuota į altorių, vargu ar ji buvo įtaisyta kaip viršutinė sarkofago dalis. Galbūt antepedijaus vietoje? Kaip buvo pavaizduotas asmuo antkapinėje plokštėje – taip pat neturime jokių žinių. Neturime jokių kitų kunigaikščių antkapių, pagal kuriuos galėtume spėti, kaip atrodė Vytauto antkapis. Lieka portretai? Ankstyvuosiuose portretuose, kaip manoma, tapytuose pagal senesnius pavyzdžius, Vytauto vaizdavimas nelabai

skiriasi nuo kitų didikų portretų. Dažniausiai apvilktas šarvais, su kalaviju prie šono, nusiskutęs, neretai ir su grandine ant krūtinės. Ant Vytauto galvos dažniausiai uždėta kunigaikščio karūna, nors be jos, pavyzdžiui, Vytautas vaizduojamas viename seniausių išlikusių portretų Trakų bažnyčioje<sup>19</sup>. Šiandien, ko gero, galime tik spėti, kaip Bona buvo sumaniusi įamžinti Vytauto portretą. Ar turėjo Vytautas ant galvos kunigaikščio karūną? XVI a. antkapiuose Lenkijoje su galvos apdangalais vaizduoti tik vyskupai ir karaliai, tuo tarpu kiti didikai ir net karališkos giminės atstovai paprastai vaizduoti vienplaukiai. Galima manyti, kad tokį tipą, vaizduodama Vytautą kaip LDK iškilų didiką ir Jogailos vietininką, buvo pasirinkusi ir Bona. Šamotulskis kruopščiai nurodo, kad Antakalnio antkapio figūra buvo be galvos apdangalo, tačiau gal ji buvo padėta prie kojų, tai yra toje dalyje, kuri, kaip manoma, neišliko<sup>20</sup>?

Vertinant Bonos užsakymą, verta paminėti dar vieną faktą. Be Vytauto antkapio žinomas Bonos nurodymu Giovanni Maria Padovano dirbtuvėse atliktas buvusio Bonos dvariškio Krokuvos arkivyskupo ir Lenkijos primo Piotro Gamrato antkapis Vavelyje. Tai antras žinomas atvejis, kai pati Bona rūpinosi antkapio atlikimu. Įdomiausia tai, kad 1545 m. sudarydama kontraktą su skulptoriumi Bona ne tik nereikalavo kokių nors naujovių, bet netgi griežtai apribojo neseniai iš Italijos atvykusį ir vėliau puikiais meniniais sprendimais pasižymėjusį meistrą. Bonos nurodymas buvo paprastas ir aiškus – antkapis turi būti atliktas toks, kaip Vavelyje jau esantis arkivyskupo Piotro Tomickio (m. 1532) antkapis<sup>21</sup>. Tačiau ši žinia neleidžia daryti apibendrinimų apie Bonos meno mecenatystę apskritai, bet gali būti nuoroda į jos antkapių užsakymų specifiką. Panašu, kad šioje srityje ji tikrai nemėgino keisti egzistuojančių tradicijų. Didžiojo kunigaikščio antkapių tradicijos LDK nebuvo, todėl, tikėtina, teikdama užsakymą Bona rėmėsi kitų Lenkijos didikų antkapių pavyzdžiais. Juk Antakalnio antkapiui pagal aprašymą toks artimas Goštauto antkapis, atliktas apie 1540 m. (kurio užsakovas nėra tiksliai žinomas) taip pat sekė ankstesniu, 1535 m. sukurtu Stanisłowo Lasockio antkapiu (Bžezinų bažnyčia, Lenkija)<sup>22</sup>. Abu pastarieji siejami su skulptoriumi Bernardino Zanobi da Gianotti, kuris, labiausiai tikėtina, atliko ir Vytauto antkapį. 1535 m. jo veikla glaudžiai siejosi su valdovo dvaru, juolab kad

<sup>18</sup> MAB RS, f. 43, b. 227, p. 598: *Meretur ingens beneficium tam Optimaie foundationis in MDL, ut Capitulum Vilnense fundatori suo Serenissimo Principi Vitoldo perpetui gratitudinis hucusque neglectum extrueret Mnemosinum, proinde decernitur non parendum sumptui splendidum Serenissimo Fundatori in Ecclesia Cathedrali Epitaphium erigendum.*

<sup>19</sup> Matuškaitė, M., *Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius, 1984, p. 40.

<sup>20</sup> Vienplaukiai pavaizduoti ir Mozūrijos kunigaikščiai broliai Stanislovas ir Jonušas apie 1526–1528 m. Bernardino Zanobi da Gianotti sukurtame antkapyje (Varšuvos katedra). Abu broliai vaizduojami su šarvais, grandinėmis ant kaklo, prie kojų guli šalmai.

<sup>21</sup> Kozakiewiczowa, H., *op. cit.*, s. 106; Schulz, A. M., *Giammaria Mosca called Padovano: a Renaissance Sculptor in Italy and Poland*, Pennsylvania, 1998, p. 274–277.

<sup>22</sup> Kozakiewiczowa, H., *op. cit.*, s. 85–86.

kartu su Giovanni Cini jis dar 1534 m. (sutartis atnaujinta 1536 m.) buvo įsipareigojęs atstatyti po gaisro Vilniaus katedrą.

### KAIP ANTKAPIS PAPUOLĖ Į ANTAKALNĮ?

Kitas svarbus klausimas – kaip XVI a. antkapis galėjo papulti į XVII a. pradžioje statytą bažnyčią? Tiesioginio atsakymo į šį klausimą nėra. Visų pirma 1668 m. antkapis buvo rastas po grindimis šalia didžiojo altoriaus. Turime sutikti, jog tai tikrai ne pati tinkamiausia vieta antkapiui laikyti. Bet kokio antkapio atlikimas XVI a. buvo brangi prabanga, nemažai kainavo ir medžiaga, ir meistras bei tolimesis gabenimas. Ji turėjo būti skirta eksponuoti viešoje vietoje, įamžinti mirusiojo palaidojimo vietą, priminti atvaizdą to, už kurį nuolat laikomos Mišios. Be abejo, ne dėl to antkapis atsidūrė po senosios bažnyčios grindiniu. Tad kodėl?

Turime atmesti galimybę, jog antkapis iš pat pradžių buvo skirtas nedidelei medinei Šv. Petro bažnyčiai. XVI a. vidurio tradicija žino tik pavienius atvejus, kai antkapiai įrengiami ne Vilniaus katedroje (minėtas Kločkos antkapis pranciškonų bažnyčioje). Taip pat visų antkapių užsakovai buvo turtingi, kilmingi ir aukštas pareigas valstybėje užimantys asmenys. Šv. Petro bažnyčia Antakalnyje jokių tokių geradarių neturėjo. Ar kas iš didikų būtų norėjęs įsirengti brangiai kainuojančių antkapių medinėje bažnyčioje menkai apgyvendintame priemiestyje? Žvelgiant iš bendro XVI a. antkapių tradicijos konteksto, tokių prielaidų kėlimas atrodytų švelniai tariant, nerimtas.

Kaip jau minėta, senoji Šv. Petro bažnyčia buvo pastatyta 1609 m. Vadinasi, antkapis turėjo patekti po bažnyčios grindiniu tarp 1609–1658 m., kai Antakalnio bažnyčią perėmė Šamotulskis. Kaip liudija Šamotulskis, apie Petrą Goštautą jis sužinojęs būtent iš bažnyčios statytojo klebono Petro Korkono 1609 m. užrašų. Tačiau Šamotulskis nenurodo aptikęs kokių nors žinių iš savo pirmtako apie egzistavusį antkapį. Taigi ką antkapis „veikė“ po grindiniu šalia altoriaus? Galbūt buvo slepiamas? Vienas svarbiausių klausimų, kodėl niekas „nebeprisiminė“ užkasto antkapio, gali būti paaiškintas vienuolyno egzistavimo nutrūkimu Tvano metais XVII a. viduryje. Iki karo su Švedija ir Rusija (1655–1661) Antakalnyje rezidavo keletas Laterano kanauninkų, tačiau iš jų po karo į Vilnių nebegrižo nė vienas. Šamotulskis buvo paskirtas Antakalnio vienuolyno prioru 1658 m. birželio 8 d., dar tebesitęsiant Tvanui, tačiau jau po jo baisiausių padarinių, kai maskvėnų kariuomenė 1655 m. nusiaubė Vilnių. Kaip liudija šaltiniai, buvo apiplėšta ir Antakalnio bažnyčia, išgrobstytas vertingiausias turtas, išmėtyti arba pradanginti dokumentai. Dalį dokumentų ir turto stengtasi išsaugoti. Buvusio savo pirmtako Šamotulskis taip ir nesutiko.

Ankstesnis Antakalnio klebonas Kazimieras Kaunackis dalį turto suslėpė bažnyčioje, o kitą dalį bažnyčios inventoriaus ir dokumentų supakavo ir išsiuntė į Karaliaučių, paskui ir pats išvyko ta kryptimi. Deja, nelaimingi atsitiktinimai, o gal tiesiog nemalonus karo staigmenos ir šias pastangas pavertė bemaž bevaisėmis. Išsiųstas vežimas subyrėjo, dalis turto vėliau buvo išsaugota kitų kunigų, o pats klebonas Kaunackis karo metais Karaliaučiuje pasimirė. Numirė, kartu nuslėpdamas ir Antakalnio slaptavietės vietą. Teisybę pasakius, ne vietą, o turinį, kas buvo suslėpta slaptavietėje, mat pačią slaptavietę surado ir apiplėšė tie patys jau minėti maskvėnai. Ir ji buvo įrengta ne kur nors kitur, o po senosios bažnyčios didžiuoju altoriumi. Kažkur šalia tos vietos, kur vėliau buvo rastas ir paslaptinis antkapis. Galbūt tokiu atveju senojoje bažnyčioje buvo ir kita slėptuvė, kurios nerado maskvėnai? O gal jiems tiesiog nerūpėjo užkastas senas antkapis? Tai pirštų mintis, kad antkapis irgi galėjo būti paslėptas Antakalnio bažnyčioje po didžiuoju altoriumi kaip tik tuo metu. Būtent Tvano laikotarpis ir Katedroje įnešė daugiausia maišaties. To laikotarpio paslaptys apgaubė ne tik antkapį, bet ir Vytauto palaidojimo vietą. Iki šių dienų archeologai vis tikisi Katedros pamatų kertelėje rasti tuo metu paslėptą Vytauto karstą. Gal dar ras, o gal ieško ne toje vietoje. Šis straipsnis skirtas iš esmės tik Vytauto antkapiui, tačiau nieko neįmanoma pasakyti apie Vytauto palaidojimo vietą. Galbūt antkapis galėjo būti pervežtas norint nuslėpti jo palaidojimo vietą? O galbūt išvežtas, kadangi išvežti ir palaikai? Šiandien to neįmanoma pasakyti, lygiai taip pat nėra žinoma ir šiandienė mįslingojo Antakalnio riterio antkapio buvimo vieta. Po 1668 m. Laterano kanauninkų dokumentuose apie tai žinių nėra. Labiausiai tikėtina, jog kaip buvo rastas, taip ir vėl palaidotas bažnyčios rūsiuose. Kur? Gal po didžiuoju altoriumi?

Tiesa, antkapis galėjo būti perkeltas į bažnyčią ir anksčiau. Po 1610 m. gaisro Vilniaus katedroje vyko intensyvūs remonto darbai. Katedra nebuvo perstatyta, tačiau remontuotos ir koplyčios, ir bažnyčios vidus. Kaip rodo 1628 m. kapitulos žinutė, tuo metu antkapį reikėjo remontuoti, jis nebetiko eksponavimui. Galbūt antkapis pasirodė netinkamas Katedrą remontavusiam vyskupui Eustachijui Valavičiui (m. 1630)? Tam pačiam, kuris dar 1625 m. prie Antakalnio Šv. Petro bažnyčios pakvietė Laterano kanauninkų vienuolius. Galbūt ir perdavė jiems „pasaugoti“ eksponuoti netinkamą antkapį?

Galbūt kada nors paaiškės, kuri iš šių išvardytų hipotezių yra teisinga. O gal ir nė viena. Tik viena galima pasakyti apie šią 1668 m. nutikusią istoriją. Vilniuje buvo dar vienas antkapis, veikiausiai priskiriamas ankstyvajai tradicijai ir sukurtas apie XVI a. vidurį. Jis

buvo slepiamas ar saugomas Antakalnio bažnyčios rūsiuose. Šiandienis jo likimas nežinomas. Vis dėlto šią dieną negalime nurodyti jokių kitų žinių apie kitą nežinomą ir XVII a. dingusį antkapį. Žinome egzistavus tik Vytauto. Aišku, keistai gali pasirodyti Vytauto antkapio atsiradimas Antakalnyje, tačiau lygiai taip pat stebėtumėmės ir bet kurio kito didiko antkapio slėpimu po Šv. Petro bažnyčios grindiniu. Svarbiu argumentu „prieš“ tampa tai, jog Antakalnio riteris neturėjo jokių specifinių kunigaikščių atributų. Tačiau nebūtinai XVI a. viduryje, dar tik besiformuojant LDK antkapių tradicijai, jis turėjo būti pavaizduotas būtent taip, kaip matomas XVII a. pabaigos ar XVIII a. portretuose. Be to, atributų ar herbo nenurodymas aprašyme liudytų, kad antkapis nebuvo sveikas ir pilnai išlikęs. Panašaus laiko bet kurio kito didiko antkapis irgi turėtų turėti matomus giminės herbinius ženklus. Tad šalia

kitų klausimų dera pabaigti paskutiniu – kodėl gi ne Vytauto? Išdėstytų argumentų tvirtai teigti neužtenka, tačiau klausimui kelti – pakanka.

1906 m. remontuojant Laterano kanauninkų vienuolyną, sienoje buvo rasta užmūryta niša, kurioje aptikti... žmogaus griaučiai<sup>23</sup>. Žmogaus būta smulkaus, todėl tuo metu identifikuoti jie kaip moters kaulai. Kaip žinoma iš šaltinių, būtent Vytautas buvo smulkaus sudėjimo, o kartą jam net pavykę pabėgti iš nelaisvės persirengus moterimi. Tačiau neverta daryti toli siekiančių išvadų. Atrasti kaulai su Vytauto palaikais, ko gero, nieko bendra neturi – mūrinis vienuolynas pradėtas statyti beveik dešimtmetis po antkapio radybų. Tačiau tai tik dar vienas įrodymas, jog Antakalnio bažnyčios ir vienuolyno istorijoje esama ir daugiau neišaiškintų paslapčių. ❧

<sup>23</sup> LNB RS, f. 130, b. 2259, l. 283–285.

**VIDURAMŽIŲ ŽODYNAS**

SĄVOKOS • REIŠKINIAI • DALYKAI

„Viduramžių žodynas“ – pirmas toks Lietuvoje. Jame apibendrinami šiuolaikinės medievistikos, ypač kuriamos vokiškai, rezultatai. Žodynas skiriamas ne tik profesionalui istorikui – jame vertingos informacijos ras literatūros, dailės, muzikos tyrinėtojas, teologas ir filosofas, teisės ir ūkio istorikas. Galiausiai, šis žodynas kiekvienam išsilavinusiam žmogui pristatys savitą ir Lietuvoje per mažai pažįstamą Europos istorijos tarpsnį – Viduriniuosius amžius.

Žodyno rengėją Peterį Dinzlbacherį mūsų skaitytojai žino kaip vertinamos „Europos mentaliteto istorijos“ sudarytoją ir vieną iš autorių.

www.aidai.lt

# KAS BUVO KĘSTUČIO NUŽUDYMO ORGANIZATORIUS?

Inga Baranauskienė

Kęstučio nužudymas – viena didžiausių ir labiausiai sukrečiančių dramų Lietuvos istorijoje. Dažniausiai vertiname ją lemtingų mūsų valstybės transformacijų kontekste, tačiau įdomūs lieka ir žmogiškieji šios tragedijos aspektai. Neišsiaiškinę, kas kaltas, rizikuojame suklysti, vertindami vėlesnį Vytauto elgesį ir jo santykius su Jogaila.

Tačiau ar įmanoma surasti žmogžudystės kaltininką, praėjus daugiau kaip šešioms šimtams metų? Faktų mažai, amžininkų liudijimai skurdūs ir kartais prieštaringi. Nemažiau prieštaringos ir istorikų nuomonės. Daugelis apskritai nuleidžia rankas, painaus klausimo nagrinėjimą užbaigdami Vygando Marburgiečio žodžiais: „Ir kokių būdu [Kęstutis] žuvo, niekas niekados nežinojo“<sup>1</sup>. Vis dėlto, jeigu pavyktų visus paliudytus faktus sujungti į vieningą visumą taip, kad kiekvienas atsidurtų savo vietoje, šis detektyvinis galvosūkis galėtų būti išspręstas.

Taigi aptarkime įtariamuosius, jų motyvus ir galimybes.

## ĮTARIAMASIS NR. 1 – JOGAILA

Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraščio teigimu, Kęstutį Krėvoje pasmaugė Jogailos kambariniai<sup>2</sup>. Versija, kad jie tai padarė savo iniciatyva, galima atmesti iš karto, todėl pagrindiniu įtariamuoju turėtume laikyti Jogailą.

Vis dėlto Jogailos kaltumas nuo seno kelia abejonių. Jo amžininkai – Jonas Dluogošas, Mikalojus Kozlovskis – įtikinamai teigė, kad Jogaila vengdavęs pralieti kraują ir dėl to kartais atleisdavo netgi didžiausiems kaltininkams<sup>3</sup>. Išties, pažvelgę į ilgą ir sudėtingą Jogailos gyvenimo kelią, išskyrus 1382 m., nepamatysim, kad jis būtų žengęs per lavonus – net jo žmonių meilūžiai atsipirkdavo kalėjimu. Be to, (ir šitai dar svarbiau)

politinio priešininko nužudymas visada reikalauja valios ir tam tikro beatodairiškumo, o Jogaila, ištikus konfliktinėms situacijoms, tapdavo neveiklus arba pradėdavo blaškytis, kaitalioti nuomonę. Ir ne iš lengvabūdiškumo, o iš baimės padaryti klaidą. Paties Jogailos mėgiama patarlė, pasak Dluogošo, buvo: „Žodelis nuo lūpų paukščiui nuskrenda, bet jei kartais buvo kvailas ir norėtum jį atšaukti, virsta jaučiu“<sup>4</sup>.

Tačiau gal įsakymas nužudyti Kęstutį ir buvo tas jaučiu virtęs žodelis, persekiojęs Jogailą visą likusį gyvenimą? Gal valdžios praradimas jam buvo toks skausmingas, kad įprastinį nuosaikumą nustelbė aklas troškimas keršyti? Jogailos tikriausiai niekada nebūtų galima išteisinti, jei Vytautas, liudydamas prieš jį, nebūtų mūsų teismui palikęs kelių itin įdomių pastabų.

Pažvelkime dar kartą, kas sakoma vadinamajame jo „Skunde prieš Jogailą ir Skirgailą“ (1390). Ypač įdėmiai išsiskaitykime į priekaištus Jogailai dėl jo veiksmų antruoju konflikto etapu (po 1384 m.). Dėl ko skundžiasi Vytautas? Jogaila neįvykdė 1384 m. duoto pažado gražinti Trakus, neužrašė Lucko (net pagrasino, kad atims, jei panorės), leido Skirgailai visaip įžeidinėti Vytautą ir „jo dėl to niekada nesudraudė“<sup>5</sup>.

Šitas „nesudraudė“ akivaizdžiai byloja, kad Vytautas tikėjosi Jogailos užtarimo. Bet leiskite paklausti, kaip galima tikėtis užtarimo iš asmens, kuris, pasak paties Vytauto, „nuolatos galvojo tik, [...] kaip mano tėvą ir mane nužudyti ir mūsų žemę pasiglemžti“<sup>6</sup>? Jokių būdu neteigiui, kad Vytautas čia pamelavo sąmoningai – įvykių traktavimas keičiasi, priklausomai nuo aplinkybių, o Jogaila 1387–1389 m. iš tikrųjų elgėsi taip, kad apie jį buvo galima prisigalvoti visko. Vis dėlto smulkus visų apsižodžiavimų atpasakojimas „Skunde“ prasmingas tik tuo atveju, jeigu širdyje Vytautas Jogailą laikė *nekaltu* dėl didžiųjų nusikaltimų, pirmiausia dėl

<sup>1</sup> Ivinskis, Z., „Jogailos santykiai su Kęstučiu ir Vytautu iki 1392 m.“, in: *Jogaila*, Kaunas, 1935, p. 65–66.

<sup>2</sup> „Lietuvos metraščių trumpasis sąvadas“, vertė A. Jovaišas, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius, 1996, p. 317.

<sup>3</sup> Ochmanskis, J., *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 48–52.

<sup>4</sup> *Ibid.*, p. 55.

<sup>5</sup> „Vytauto skundas prieš Jogailą ir Skirgailą“, iš vokiečių k. vertė K. Alminauskis, in: *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, vertė R. Jassas, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, 10), Vilnius, 1971, p. 182–183.

<sup>6</sup> *Ibid.*, p. 180.

tėvo mirties. Geri Vytauto ir Jogailos santykiai 1384–1386 m. ir po 1392 m. tai dar kartą patvirtina.

Reikėtų pastebėti, kad Jogailos gyvenime ne kartą pasitaikė atveju, kai jo aplinkiniai pradėdavo savivaliauti. Trečioji Jogailos žmona Elzbieta konfliktavo su jo raštininkais dėl to, kad šie rašydavo ne tai, ko norėdavęs Jogaila, o tai, ko norėdavę lenkų ponai. 1429 m., bylos dėl Vytauto karūnacijos įkarštyje, Jogaila pats tikino Vytautą, kad jo daktaras parašęs imperatoriui Zigmantui prieš Vytautą nukreiptą laišką be jo pavedimo<sup>7</sup>. Nežinia, ar pastaruojų atveju Jogaila nesumelavo, tačiau tokie pareiškimai vis dėlto leidžia spėti, kad Jogailai ne visada pavykdavo suvaldyti savo aplinką, ir įsakymas nužudyti Kęstutį galėjo būti duotas be jo žinios.

Bet kas galėjo ryžtis tokiam drastiškam veiksmui ir kodėl?

## NUŽUDYMO MOTYVAS

Norint išaiškinti nusikaltimą, visada klausama: „Kam tai naudinga?“ Taigi kam naudinga Kęstučio mirtis? Iš pirmo žvilgsnio – visai aplink Jogailą susibūrusiai grupei. Tačiau apsvarstę viską nuodugnai, matysime, kad gyvas Kęstutis būtų buvęs dar naudingesnis. Visų pirma kaip įkaitas. Po Kęstučio ir Vytauto suėmimo 1382 m. rugpjūčio 3 d. jų šalininkai buvo išsklaidyti, pasimetę, tačiau nesunaikinti. Grupės priešakyje atsidūrė charizmiškoji Kęstučio žmona Birutė<sup>8</sup>. Jeigu kam kiltų abejonių dėl šios moters gebėjimo kovoti, reikėtų prisiminti, kad 1382 m., vyrui išžygiavus atsiimti Trakų, ji apgynė Brestą nuo netikėtai užpuolusių mo-zūrų, kuriems Drohičinas ir Melnikas pasidavė be mūšio<sup>9</sup>. Vis dėlto žinodama, kad vyro ir sūnaus gyvybėms niekas negresia, ji tikrai nebūtų inicijavusi prieš Jogailą jokių radikalių veiksmų. Buvo Jaunučio precedentas: 1344–1345 m. Kęstučio ir Algirdo nuverstas nuo sosto, jis pabėgo į Maskvą, bet vėliau grįžo, susitaikė su broliais, gavo valdyti Iziaslavlį ir daugiau problemų nebekėlė. Tai akivaizdžiai rodė, kad susitarti galima. Jeigu Jogaila būtų pamėginęs derėtis su Birute, tikėtina, kad ši būtų priėmusi jo sąlygas ir užtikrinusi, kad vyras jų vėliau laikytųsi. Be to, gyvas Kęstutis būtų pasitarnavęs kaip įrodymas to, kad Jogaila niekam nekelia grėsmės. Eiliniai Kęstučio rėmėjai būtų nusiraminę ir sąžiningai paklusę nugalėtojui. Net pats Kęstučio suėmimas būtų atrodęs ne kaip išdavikiškas aktas, o kaip visiškai pateisinama taktinė gudrybė, siekiant išvengti

kraujo praliejimo. Galų gale Kęstutis, tuo metu jau senas, vis tiek būtų numiręs po metų ar dvejų... Tad kam reikėjo jį žudyti, juolab taip greitai – nuo suėmimo praėjus vos penkioms dienoms?

Pažvelkim iš kitos pusės. Vytautas buvo Jogailos draugas – tikras draugas, įrodęs tai darbais. Kai kryžiuočiai pranešė Kęstučiui apie slaptus 1380 m. Jogailos susitarimus su Ordinu, Vytautas prašė tėvą netikėti ir gynė pusbrolių, užuot paskatinęs jo nuvertimą ir taip įgijęs Vilnių be ypatingų pastangų. Kai Kęstutis vis dėto pasielgė saviškai, Vytautas per vieną dieną atlėkė iš Gardino, ir būtent jam Kęstutis teisinosi, kad Jogailai nieko bloga nenutiko. 1382 m. Jogailai atsiėmus Vilnių, pusbroliai stojo vienas prieš kitą mūšyje, bet vėlgi lemtingąją 1382 m. rugpjūčio 3 d. prie Trakų Vytautas patikėjo Jogailos gera valia ir jo žodžiu, o žmogui juk visada norisi, kad juo kas nors tikėtų!

Manau, kad būtent tai ir skatino Jogailą pasilikti Vytautą prie savęs, Vilniuje – draugystės, išlaikiusios išbandymą valdžia, lengva širdimi neatsisakysi. O Vytautui toji draugystė irgi buvo reikalinga. „Mylimas broli! Kiek tik ir kokių tik nesutarimų ar nedermių tarp mūsų iškyla, abu tarpusavyje suderiname...“ – taip jis rašė 1429 m. vasario 17 d., kai lenkų spaudžiamas Jogaila atšaukė sutikimą dėl karūnacijos<sup>10</sup>, ir 1430 m. rudenį atvykęs į Vilnių, Jogaila vėl parėmė Vytautą. Įvertinus jų santykius, labai tikėtina, kad ir 1382 m. Vytautas galėjo rasti žodžių, kurie palenktų Jogailą į jo pusę.

Bet Vytautas nenuolaidžiavo. Vygandas Marburgietis teigia, kad net Krėvoje būdamas, jis kreipėsi į Jogailą, reikalaujamas nei daugiau nei mažiau – perleisti jam teisėtai priklausantį palikimą. Už tai Vytautas žadėjo duoti ištikimybės priesaiką<sup>11</sup>. Dėl to jis visą laiką buvo nuoseklus – ištikimybės sąlyga buvo atkurti teisingumą.

O kad Jogaila blaškėsi, liudija kitas Vygando Marburgiečio atpasakotas 1382 m. rugpjūčio epizodas. Izenburgo kunigaikštis su keliais palydovais vyksta iš Livonijos į Vilnių „norėdamas pakariauti“ prisijungęs prie Livonijos magistro pajėgų, tačiau šį sutinka dykroje jau grįžtantį (neabejotinai po 1382 m. rugpjūčio 3 d., kai Kęstutis ir Vytautas buvo be mūšio suimti prie Trakų). Magistras siūlo kunigaikščiui grįžti kartu, bet šis užsispiria keliauti toliau (kelionės tikslas – Prūsija). Sustojęs per pusę mylios nuo Vilniaus, kunigaikštis siunčia pas Jogailą savo vertėją, prašydamas apsaugos. Tačiau Jogaila nelaukta atsisako, teigdamas:

<sup>7</sup> „Vytauto laiškas Jogailai [1429] gegužės 3 d. Trakai“, iš lotynų k. vertė D. Staškevičienė, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, p. 218.

<sup>8</sup> Deidulė, I., „„Ieškokite moters“ Lietuvos istorijoje, arba Vytauto didybės mįslė“, in: *Voruta*, 2000 09 30, Nr. 35–36 (461–462); <http://www.voruta.lt/article.php?article=174>.

<sup>9</sup> „Lietuvos metraščių trumpasis sąvadas“, p. 316.

<sup>10</sup> „Vytauto laiškas Jogailai po Lucko suvažiavimo 1429, vasario 17“, iš lotynų k. vertė D. Staškevičienė, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, p. 213.

<sup>11</sup> Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė R. Jاسas, Vilnius, 1999, p. 183.

„Kvailai prašo, nes krikščionys man padarė žalos“.

Kaip tai suprasti? „Krikščionys“ (t. y. kryžiuočiai) ką tik padėjo susigražinti sostą! Yra pasirašyta Bražuolės sutartis (1382 m. birželio 6 d.) dėl nepuolimo! Iš kur gi toks Jogailos priešškumas?! Izenburgo kunigaikštis siunčia vertėją pas Jogailą dar kartą. O šis jau visai kitaip nusiteikęs: kviečia kunigaikštį pas save, aštuoneta dienų vaišina prie savo stalo, galiausiai apdovanojęs su palyda išleidžia į Prūsiją<sup>12</sup>...

Jogailos nuotaikų kaitą galima paaiškinti įvairiai: gal Vytautui pavyko pažadinti jo seną priešškumą Ordinui, gal jiems pavyko susitarti, ir Jogaila staiga panūdo būti geras visiems, o gal žinia apie Kęstučio mirtį atėjo būtent tarp tų dviejų Izenburgo kunigaikščio vertėjo apsilankymų, ir požiūris į kryžiuočius buvo nedelsiant persvarstytas (laiko požiūriu tai visai įmanoma). Kad ir kaip ten būtų, pirmasis Jogailos atsakymas rodo, kad net 1382 m. rugpjūtį jis neįtardė kryžiuočiams jokio draugiškumo, ir tai savaime reikalavo taikytis gal ir ne su Kęstučiu, tai bent su Vytautu.

Tačiau jeigu susitarimas būtų buvęs pasiektas, Jogaila ne tik kad būtų atidavęs Vytautui Trakus, bet ir emociškai Vytautas jam būtų tapęs pačiu brangiausiu, artimiausiu žmogumi. Ilgainiui tai vis tiek įvyko. Vis dėlto tada, 1382 m. rugpjūčio viduryje, asmuo, kuriam pačiam magėjo būti Jogailos artimiausiu žmogumi, galėjo, vaizdžiai tariant, pamėginti šiuodu „vandeniu neperliejamus“ perlieti krauju. Menama Kęstučio savižudybė turėjo paversti Vytautą amžinu Jogailos priešu, o jeigu savižudybės versija nebūtų patikėjė – juo geriau! Jogailą, nevalingai tapusį nusikaltimo bendrininku, būtų buvę galima įtikinti, kad reikia žudyti ir toliau – visų pirma tą patį Vytautą. Ilgainiui Jogaila iš tikrųjų būtų buvęs priverstas taip pasielgti, ir tai jį būtų visiems laikams susieję su Kęstučio nužudymo iniciatoriumi. Labai tikėtina, kad buvo vadovaujamasi būtent tokiu išskaičiavimu.

Taigi patyrynėkime Jogailos aplinką.

## SKIRGAILA

Istoriografijoje Skirgaila dažnai laikomas pagrindiniu Kęstučio žudiku. Be abejo, jis įtartinas: siekė būti antru žmogumi po Jogailos, siekė Trakų, 1390 m. Vytautas jam inkriminavo norą jį nužudyti, pagaliau, pasak Vygando Marburgiečio, būtent Skirgaila, atvykęs į Krėvą, rado Kęstutį nebegyva<sup>13</sup>. Istorikas Antanas Kučinskas iš pastarojo fakto daro išvadą, kad Skirgaila vežė į Krėvą įsakymą nužudyti<sup>14</sup>, bet vargu ar tai tiesa. Skirgaila – ne pasiuntinukas. Labiau tikėtina, kad

jo uždavinys buvo būtent rasti Kęstutį, paskelbti, kad tai savižudybė, ir pradėti rengtis iškilmingoms laidotuvėms. Žodžiu, Skirgaila turėjo užmaskuoti nusikaltimą.

Tuo tarpu perduoti įsakymą galėjo ir patys jo vykdytojai – Jogailos kambariniai, pvz., Prokša, kuris, pasak Lietuvos metraščių, Jogailai „vandenį duodavo“<sup>15</sup>. Ši pastaba liudija, kad Prokša buvo Jogailai itin artimas žmogus. Tokių žmonių pareigos Viduramžiais retai apsiribodavo vien buitiniiais patarnavimais. Algirdui vandenį padavinėjęs ir lovą klojęs Vaidila ilgainiui gavo Lydą ir, matyt, ne už gerai paklotą lovą. Iš vélesnio Vytauto ir Jogailos susirašinėjimo sužinome, kad kambariniai dažnai vežiodavo jų laiškus vienas kitam. Tai gi prieš paplintant rašto kultūrai, kambariniai galėjo perdavinėti žodinius įsakymus. Prokša ir kiti, lemtinę 1382 m. rugpjūčio dieną atvykę į Krėvą ir pareiškę norą aplankyti įkalintą Kęstutį, vietiniams, pavyzdžiui, sargybai nebūtų sukėlę jokių abejonių.

Tačiau ar Prokša būtų žudęs Kęstutį Skirgailos įsakymu, pats būdamas Jogailos tarnas, ypač jeigu Jogaila, kaip mes spėjame, Kęstučio mirties nenorėjo? Aišku, Prokša galėjo pats turėti politinių ambicijų. Vaidilos karjera, nors jis už sąmokslus su Ordinui 1382 m. buvo Kęstučio pakartas, buvo įkvepianti. Kęstutis ir/arba Vytautas galėjo kaip nors kliudyti ir Prokšai. Vis dėlto, žengus klaidingą žingsnį, buvo galima palydėti galvą. Taigi prielaida, kad Prokša ir kiti pakluso būtent Skirgailos įsakymui, yra labai abejotina.

Dar daugiau abejonių kyla, analizuojant Skirgailos charakterį. Savo 1390 m. „Skunde“ Vytautas pateikia daug jo piktavališkumo pavyzdžių, bet drauge ne kartą akcentuoja, kad Skirgaila viską daręs nesislėpdamas: „Tai jis prie manęs išsiųsdavo laiškus, tai prie manęs kalbėdavo, kad aš girdėčiau...“ Pasak Vytauto, Skirgaila per Jogailos tarną Varšą jam netgi tiesiai perdavęs: „Tu saugokis manęs, o aš tavęs“<sup>16</sup>. Susidaro išpūdis, kad 1387–1389 m. Skirgaila siekė dvikovos ar bent atviro karo, norėdamas išsiaiškinti santykius „vyriškai“ ir tam tikra prasme garbingai. Jeigu taip, jeigu jam patiko būtent taip aiškintis santykius, dėl ko 1382 m. Skirgaila neišprovokavo mūšio prie Trakų, – juk pats vedė derybas su Kęstučiu? Be to, buvo jaunesnis, be atodairiškesnis, galėjo viltis nužudysiąs nekenčiamus konkurentus savo rankomis ir dar laimėdamas tam tikrą garbę. Kas jį paskatino atsisakyti tokios progos?

Galop dėl ko Vytautas, taikydamasis su Jogaila, 1384 m. nepareikalavo bent jau eliminuoti Skirgailos iš politinio gyvenimo? 1384–1386 m. Vytauto santykiai su Skirgaila gal ir nebuvo draugiški, bet priešiškais jų

<sup>12</sup> *Ibid.*, p. 182–183.

<sup>13</sup> *Ibid.*, p. 183.

<sup>14</sup> Kučinskas, A., *Kęstutis*, Vilnius, 1998, p. 186–187.

<sup>15</sup> „Lietuvos metraščių trumpasis sąvadas“, p. 317.

<sup>16</sup> „Vytauto skundas prieš Jogailą ir Skirgailą“, p. 182–183.

taip pat nepavadinsi: kartu ėmė Marienverderį, kartu organizavo Jogailos vedybas 1385 m., kartu kovojo su Oršą ir Mistislavį užpuolusiu Smolensko kunigaikščiu Sviatoslavu 1386 m. 1392 m. Skirgaila pripažino pralaimėjęs ir nebedalyvavo savo brolių Kaributo bei Švitrigailos tais pačiais metais rengtuose sukilimuose prieš Vytautą. Vytautas atsilygino, 1394 m. perduodamas Skirgailai Kijeva, atimtą iš Maskvai palankaus Vladimiro Algirdaičio. Taigi paskutiniaisiais metais pusbroliai veikė pakankamai sutartinai.

Galėtume tai pavadinti išskaičiavimu, bet išskaičiavimas atrodo, švelniai tariant, keistas. Įsivaizduokime Vytauto padėtį 1384 m.: Jogaila siūlo taikytis – sakykime, jis geras, jis nenorėjo nužudyti tėvo ir t. t. Tačiau jo artimiausioje aplinkoje yra žmogus, kuris norėjo. Kuris viliojo susitarimo pažadais, norėdamas atskirti Kęstutį nuo kariuomenės, suimti ir pasmaugti, – kas garantuoja, kad šitai nepasikartos?! Kam rizikuoti? Gyventi galima ir Ordine, jei nusibos kariauti su Jogaila, galima pasiieškoti vietos kad ir Vokietijos imperatoriaus dvare, kaip tai padarė vyresnysis Vytauto brolis Butautas po nepavykusio 1365 m. bandymo užgrobti valdžią su Ordino pagalba. Be to, atminkime, kad Vytautas nebuvo vienas. Jis turėjo šeimą, draugų, sąjungininkų – turbūt jie irgi būtų reikalavę dėl šventos ramybės sunaikinti ar bent jau izoliuoti 1382 m. žudynių kaltininką. Tad kaip čia atsitiko, kad 1384 m. Vytautas sugrįžo į Lietuvą netgi neužsitikrinęs, kad jam gražins Trakus? Ar gali būti, kad Skirgailos jis taip pat nelaikė pagrindiniu blogio šaltiniu? Bet ką gi Vytautas tada įsivaizdavo stovėjęs už Skirgailos, Prokšos ir kitų?

### JULIJONA ALGIRDIENĖ

„Ieškokite moters“ – nuvalkiotas posakis, betgi pažvelkime į faktus. Kas yra pirmas bręstančio konflikto ženklas? 1379 m. kryžiuočių laiškas Julijonai, kur Kęstutis išvadinamas „pasiutusiu šunim“ ir tikinama, kad jis gali atimti iš Jogailos sostą, nes daras skriaudas ne tik krikščionims, bet ir lietuviams. Apie jas pasiuntinys magistro įgaliotas papasakoti asmeniškai, nes ne viską galima rašyti<sup>17</sup>. Beje, šis laiškas leidžia spėti, kad sudarę Trakų sutartį (1379 m. rugsėjo 29 d.) kryžiuočių pasiuntiniai vyko į Vilnių atskirai derėtis ne tiek su Jogaila, kaip teigė Vygandas Marburgietis<sup>18</sup>, kiek su jo motina: Jogaila buvo Trakuose, o Julijona – ne.

Tačiau dėl ko kryžiuočiai manė, kad Julijona gali tapti jų sąjungininke prieš Kęstutį? Juk vertinant racionaliai, judviejų konfliktui nebuvo priežasties. Po Algirdo

mirties Kęstutis „pasodino“ Jogailą Vilniuje ir „saugojo jį iš visų pusių“<sup>19</sup>, – Vytautas, taip teigdamas, nemaž neperdėjo. Kaip liudija Vengrijos karaliaus Liudviko 1377 m. rugsėjo 29 d. laiškas, pasakojantis apie pas jį atbėgusį vyriausią Algirdaitį Teodorą, šis Jogailos brolis reiškė pretenzijas į valdžią, remdamasis pirmagimystės teise<sup>20</sup>. Kitas Jogailos brolis Andrius pirmagimyste remtis negalėjo, užtat turėjo visą pulką sąjungininkų. 1379 m. jis perbėgo į Maskvą su broliu Dmitrijum, kunigaikščiu Dmitrijum Bobroku (spėjama, Karijotaičiu) ir maždaug trimis dešimtimis didžiūnų, be to, jį uoliai rėmė Polocko miestiečiai. Kęstučio palaikymas buvo lemtingas, užtikrinant Jogailai sostą, tad negi Julijona neturėjo jaustis jam dėkinga?

Istoriografijoje Julijonos priešiškus aiškinamas įvairiai. Teigiama, kad priežastis buvo Kęstučio prisirišimas prie pagoniško tikėjimo, bet neužmirškime, kad Kęstutis ne kartą pats arba drauge su Algirdu derėjosi dėl krikšto (1349, 1351, 1358, 1373 m.), taip pat matė, kaip tai darė jo tėvas Gediminas (1323). 1379 m. Jogailos ir Skirgailos iniciatyvos – konkrečiai 1379 m. Skirgailos kelionė į Europą, skelbiant pasiryžimą krikštytis, – galėjo susidurti su seno ir patyrusio politiko skepticizmu, tačiau vargu ar Kęstutis būtų prieštaravęs joms iš principo. Be to, vargu ar Julijona pati būtų aistringai troškusi katalikybės priėmimo.

Kučinskas Julijonos ir Kęstučio priešiškus sieja su judviejų kova dėl įtakos Jogailai<sup>21</sup>. Paaiškinimas geras, bet vis dėlto nepakankamas. Mes galime sakyti, kad Julijona akivaizdžiai siekė valdyti savo sūnų, o Kęstutis galbūt per daug įsijautė į geradarių vaidmenį, tačiau kova dėl įtakos savaime suponuoja kovą dėl konkrečių sprendimų. Tačiau tokių sprendimų, dėl kurių Julijona būtų galėjusi taip radikaliai ir taip greitai susikirsti su Kęstučiu, nematyti. Net atvirkščiai. Pasak Lietuvos metraščių, pirmas Kęstučio vaidas su Jogaila kilo, kai šis apie 1379 m. nusprendė išleisti savo seserį Mariją už buvusio Algirdo vergo Vaidilos, bet Julijona juk irgi negalėjo apsidžiaugti tokiu žentu! Kad ir kokie būtų buvę ankstesni nesutarimai su Kęstučiu, šiuo klausimu abudu vyresnės kartos atstovai, regis, turėjo stoti vieningu frontu! Bet ne, Julijona Vaidilos neatstūmė – būtent per jį buvo palaikomi ryšiai su Ordinu<sup>22</sup>. Taigi jei neapykanta Kęstučiui privertė nepriekaištingos kilmės kunigaikštienę priimti į savo šeimą buvusį vergą, ši neapykanta turėjo būti išsaknijusi labai giliai.

Panagrinėkim Julijonos santykius su Kęstučiu nuo pat pradžių. Pirmiausia verta pastebėti, kad tuo metu, kai ji atitekėjo Lietuvon, Kęstučio santykiai su Algirdu

<sup>17</sup> „Didžiojo komturio Vilhelmo Helfenšteino laiškas didžiajai kunigaikštieni Julijonai, Algirdo žmonai“, in: Narbutas, T., *Lietuvių tautos istorija*, t. 5, Vilnius, 2001, p. 517–520; Kučinskas, A., *op. cit.*, p. 158–159.

<sup>18</sup> Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 170.

<sup>19</sup> „Vytauto skundas prieš Jogailą ir Skirgailą“, p. 180.

<sup>20</sup> Tęgowski, J., *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław, 1999, s. 57.

<sup>21</sup> Kučinskas, A., *op. cit.*, p. 157.

<sup>22</sup> Jonynas, I., *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, Vilnius, 1996, p. 99.

buvo susikomplicavę. 1349 ir 1351 m. Kęstutis su Lenkijos ir Vengrijos karalių parama mėgino sau išsiderėti karališką karūną. Žinia, lemtingu momentu jis persigalvojo, ir Algirdas šį epizodą, regis, vertino kaip smulkų vaidą, kuriam neverta teikti didesnės reikšmės<sup>23</sup>. Tačiau jaunutė Julijona galėjo sau pasidaryti visai kitokias išvadas, ir vyro atlaidumas ją galėjo net suerzinti.

Antroji priežastis galėjo būti ne kas kita, o Kęstučio antroji pusė, t. y. Birutė. Birutė buvo charizmiška. XVI a. pradžios Lietuvos metraščiuose tvirtinama, kad Kęstutis vedė ją, „nesgi buvo labai graži mergaitė ir protinga“<sup>24</sup>. Tuo tarpu Julijoną Algirdas į žmonas paėmė grynai iš išskaičiavimo. Todėl kad ir kokia graži, kad ir kokia protinga būtų buvusi Julijona, romantiškų vedybų aureolės gaubiamą Trakų kunigaikštienė būtų ją vis tiek nurungusi. Kęstutis savo žmonai užtikrino fatališkos gražuolės įvaizdį visiems laikams.

Lyg šito būtų maža, Kęstutis iš Algirdo buvo išsiderėjęs, kad Trakai ir kartu antra vieta šalia Jogailos atiteks Birutės sūnui Vytautui, o pats Jogaila tam visai neprieštaravo. Išivaizduokim Julijonos būseną: net sūnus, ir tas pirmumą teikia ne jos pagimdytiesiems, o konkurentės atžalai! O neapykantai nėra pateisinamos priežasties, nes, mirus Algirdui, Kęstutis su visa šeima garbingai parėmė Jogailą...

Taigi ar ne dėl to Julijona buvo pasirengusi patikėti

kryžiuočių tvirtinimais, kad „pasiutęs šuo“ nori atimti sostą iš jos sūnaus? Išties, jeigu Kęstutis pasirodytų esąs klastingas niekšas, galvojantis tik apie valdžią, Julijonai nebereikėtų jausti sąžinės graužimo – neliktų moralinės skolos, ir ji pati galėtų pasijusti visada buvusi teisi.

Kryžiuočių sėjamas nepatiklumo grūdas Julijonos širdyje akivaizdžiai rado palankią dirvą, bet pristatyto „kompromato“, regis, neužteko, kad būtų galima įtikinti Jogailą imtis prieš Kęstutį aktyvių veiksmų. 1380 m. vasario 27 d. Jogailos sudarytos separatinės paliaubos su Livonija buvo trumpalaikės – iki gegužės 13 d., o 1380 m. gegužės 31 d. Dovydiškių sutartis paimi<sup>25</sup>. Jos nuostata, kad Ordinui užpuolus Kęstučio ar jo vaikų žemes, Jogaila gali atžygiuoti į pagalbą, kad išvengtų įtarimų, o taika nutrūktų tik tuo atveju, jeigu jo kariuomenė tiesiogiai pultų kryžiuočius<sup>26</sup>, realiai reiškė, kad Jogaila gali apmulkinti savo naujuosius sąjungininkus bet kurią akimirka. Galimas dalykas, kad Jogaila būtent to ir siekė – įstumti savo perdėm autoritetinę dėdę į sunkią padėtį, kad atsirastų proga jį išgelbėti ir taip įtvirtinti savo paties autoritetą? Vygandas Marburgietis mini 1381 m. pavasariu ir vasara datuotiną atvejį, kai Kęstutis puolė Bavarijos pilį su Jogailos brolio Kaributo vadovaujamos kariuomenės pagalba<sup>27</sup>. Taigi nepaisant Dovydiškių sutarties, Jogaila nepaliko

savo dėdės vieno kovoti prieš Ordiną. Galbūt dėl to Kęstučio perversmas jį ir užklupo netikėtai.

Vis dėlto po 1381 m. Kęstučio perversmo Jogaila turėjo pripažinti motinos teisumą.



Krėvos pilies griuvėsiai. Jano Buřhako nuotrauka. VDA RS

<sup>23</sup> Deidulė, I., „Kęstutis ir Algirdas: 1344–1345 m. perversmas ir valdžios dalybos“, in: *Voruta*, 2002 12 07, Nr. 23 (521); <http://www.voruta.lt/article.php?article=185>.

<sup>24</sup> *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, p. 73.

<sup>25</sup> Jonynas, I., *op. cit.*, p. 294–296.

<sup>26</sup> Almonaitis, V., *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*, Kaunas, 1998, p. 89

<sup>27</sup> Vygandas Marburgietis, *op. cit.*, p. 170–171. Kadangi kronikoje užsimenama apie plaukimą Nemunu, puolimas negalėjo įvykti anksčiau kaip 1380 m. pavasarį. Bet tuo metu Jogaila siekė taikos su Ordinu dėl vasarą numatyto žygio prieš Maskvą. Labiau tikėtina, kad Bavarijos pilis buvo puolama vėliau. Pats Vygandas nurodo, kad puolimas įvyko po Livonijos magistro žygio į Medininkus 1381 m. vasarą. Tad nors kronikoje įvykių chronologija dažnai sumaišoma, šiuo atveju ja galima tikėti.



Julijonos įtaka išaugo, o 1382 m. kontrperversmo sėkmė ją dar labiau sustiprino. Tų pačių metų kryžiuočių sutartyse su Jogaila (birželio 6 d. Bražuolės ir spalio 31 d. Dubysos) pažymima, kad sutarys sudaromos ne tik jo ir jo brolių, bet ir jų motinos vardu – didžiajai kunigaikštieni Julijonai patariant ir pritariant<sup>28</sup>. Ji traktuojama bemaž kaip regentė. Tad ar galėjo toks reikšmingas įvykis kaip Kęstučio nužudymas įvykti Julijonai nepatariant ir nepritariant?!

Atsakymas – tikriausiai negalėjo. O jeigu taip, lengviau suprasti ir Prokšos bei kitų Jogailos kambarinių elgesį. Skirgailos įsakymo, kaip jau minėjau, jiems būtų buvę maža: subordinacijos nepaisymas ir niekšiškas bejėgio dėdės pasmaugimas galėjo paskatinti Jogailą be pasigailėjimo nubausti visus kaltuosius, net brolių. Kai 1409 m. į viešumą iškilo Švitrigailos sąmokslas su Ordinui, ir Vytautas Jogailos klausė, ką su juo daryti, Jogaila be išlygų sutiko, kad Švitrigaila būtų teisiamas pagal įstatymus, neatmetant mirties bausmės<sup>29</sup>. Taigi net pats Skirgaila negalėjo atmesti galimybės, kad už Kęstučio nužudymą jam gali kliūti. Tačiau jeigu lemtingąjį įsakymą davė Jogailos motina, Prokša ir jo bendrai galėjo būti ramūs. Juk motina netgi konflikto atveju išlieka motina – ji visada aukščiau už sūnų etine prasme.

Paskutinis argumentas, liudijantis Julijonos kalbę, yra tai, kad ji – vienintelė stambi figūra, nužengusi nuo politinės arenos maždaug tuo metu, kai į Lietuvą grįžo Vytautas. Tiesa, vyrauja nuomonė, kad Julijona persikėlė į Vitebską savo noru, supykusi dėl katalikiško Jogailos krikšto ir jo vedybų su Jadvyga – Julijona, atseit, buvo karšta stačiatikė<sup>30</sup>. Net teigiama, kad ji įstojo į vienuolyną<sup>31</sup>. Bet kuo pagrįstas šitas mitas? Šaltiniai liudija visai ką kita: palikusi Vilnių, Julijona Algirdienė valdė Vitebską kaip dalinę kunigaikštienė – Jogaila savo vietininką ten paskyrė tik po motinos mirties<sup>32</sup>. Metraščių žinutė, kad Julijona mirė vienuolystėj kaip Marija ar Marina<sup>33</sup>, reiškia tik tiek, kad ji, kaip buvo įprasta rusų kunigaikščiams, priėmė vienuolystės įžadus mirties patale.

Prostačiatikiškas Julijonos nuostatas patvirtintų nebent 1383–1384 m. su jos žinia ir, regis, jos iniciatyva sudaryta Jogailos sutartis su Dmitrijum Maskviškiu dėl vedybų su jo dukra, numatanti stačiatikišką krikštą ir Maskvos viršenybės pripažinimą<sup>34</sup>. Bet vėlgi verta

pasvarstyti, kas skatino sudaryti šią sutartį – tikiybės preferencijos ar vis dėlto politinis išskaičiavimas? Aptariamam laikotarpiu Julijona ir Jogaila buvo mažne priremti prie sienos: iš Prūsijos grasino žemaičių ir kai kurių Lietuvos didžiūnų palaikomas Vytautas, Polocke sėdėjo Jogailai brolišku jausmų nemaž nepuoselėjančis Andrius, Kijeve – Vladimiras, Volynėje – Kęstutį rėmęs Liubartas... Padėtis buvo pavojinga, ir jeigu ne ši aplinkybė, vargu ar Tverės kunigaikštystė ir Lietuvos didžioji kunigaikštienė būtų sutikusi lenktis prieš jos brolių, vyrą ir sūnų Jogailą pažeminusį bei jo priešininkus rėmusį Dmitrijų Maskviškį. Politiškai tai būtų buvęs pralaimėjimas.

Tuo tarpu pamažu ryškėjančios Jogailos perspektyvos užimti lenkų sostą žadėjo akivaizdžią naudą ne tik Jogailai, bet ir kitiems Julijonos vaikams. Dėl jos tikrai buvo galima pakęsti tokį menką nepatogumą, kaip katalikų panieka „schizmatikams“. Be to, vertėtų atkreipti dėmesį, kad, daugelio tyrinėtojų nuomone, Julijonos motina Anastazija buvo Lenkijos karaliaus Vladislavo Lokietkos sesers Eufemijos duktė<sup>35</sup>, t. y. pati Julijona turėjo lenkiško kraujo. Pragmatiška kunigaikštienė, savo gyvenimą praleidusi multikonfesinėje aplinkoje, patogiu momentu tikrai galėjo prisiminti savo „lenkiškas šaknis“.

Galop kryžiuočiams 1379–1382 m. Julijonos konfesinė priklausomybė nė karto neužkliuvo – ji buvo laikoma *ištikima* krikščionių (t. y. katalikų) drauge; „ruse“ ji tapo tik tada, kai 1383 m. liepą Jogaila, kaip teigiama, jos skatinamas, atsisakė antspauduoti Dubysos sutarties aktus ir taip oficialiai atiduoti Ordinui Žemaičius<sup>36</sup>.

Taigi atrodo, kad Julijonos atsidavimas stačiatikybei istoriografijoje smarkiai perdėtas. Labiau tikėtina, kad ši moteris buvo pragmatiška ir vargiai būtų atsisakiusi valdžios vien dėl religinių motyvų. Net jei juos priimtume kaip argumentą, tektų paklausti, kodėl, Jogailai persikėlus į Krokuvą, Julijona neprisišliejo prie Skirgailos – juk, pasak Vytauto, aptariamam laikotarpiu šis buvęs stačiatikis<sup>37</sup>! Neįmanoma būtų atsakęs motinai jai priderančią vietą sostinėje? Vis dėlto Julijona atsidūrė Vitebsko provincijoje...

Lieka tik išsiaiškinti – kada?

Lietuvos metraščiuose 1383–1384 m. įvykiai aprašomi labai apibendrintai: „[Vytautas] pradėjo pulti lietuvių žemę. O didysis kunigaikštis Jogaila su savo

<sup>28</sup> Jonynas, I., *op. cit.*, p. 252; Kučinskas, A., *op. cit.*, p. 189.

<sup>29</sup> Matusas, J., *Švitrigaila Lietuvos didysis kunigaikštis*, Vilnius, 1991, p. 27–28.

<sup>30</sup> Nikodem, J., „Uposażenie młodszych Olgierdowiców: Przyczynek do biografii Skirgiełły“, in: *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 2001, Nr. 15, išn. 69; [http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/bzh/15/15art\\_nikodem.htm](http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/bzh/15/15art_nikodem.htm).

<sup>31</sup> Jučas, M., *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000, p. 131; Gudavičius, E., *Lietuvos istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 161.

<sup>32</sup> „Lietuvos metraščių trumpasis sąvadas“, p. 322.

<sup>33</sup> „Типографская летопись“, in: *Полное собрание русских летописей*, Петроград, 1921, c. 158; „Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью“, in: *Полное собрание русских летописей*, С.-Петербург, 1897, c. 127.

<sup>34</sup> Jučas, M., *op. cit.*, p. 106.

<sup>35</sup> Tęgowski, J., *op. cit.*, s. 55.

<sup>36</sup> Annalista Thorunensis, in: *Scriptores rerum prussicarum*, Leipzig, 1966, Bd. 3, p. 126.

<sup>37</sup> „Vytauto skundas prieš Jogailą ir Skirgailą“, p. 182–183.

motina Julijona yra Vitebske, o jo brolis kunigaikštis Skirgaila – lietuvių žemėje, Trakuose. O didysis kunigaikštis dažnai puldavo lietuvių žemę, ir didysis kunigaikštis Jogaila bei Skirgaila nepajėgė jam priešintis... Tada didysis kunigaikštis Jogaila parsikvietė jį iš vokiečių...<sup>38</sup> Pasak Torno analų<sup>39</sup>, Jogaila 1383 m. liepą atsisakęs atvykti į derybas dėl 1382 m. sudarytos Dubysos sutarties patvirtinimo savo motinos prikalbėtas. Taigi 1383 m. viduryje Julijona tebebuvo Lietuvoje. Į Vitebską ji su Jogaila galėjo išvykti ne anksčiau kaip tų pačių metų rudenį ar dar vėliau. Tikėtina, kad būtent jiems būnant Vitebske, suintensyvėjo derybos dėl Jogailos vedybų su Dmitrijaus Maskviškio seserimi. Taip pat tikėtina, kad būtent Dmitrijaus Maskviškio iškeltos sąlygos – t. y. reikalavimas paklusti Maskvai – buvo paskutinis lašas, privertęs Jogailą vėl atsukti į Vytautą, su kuriuo jis, grįžęs į Lietuvą, susitakė 1384 m. vasarą. O Julijona Vitebske, matyt, buvo tiesiog palikta. Šiaip ar taip 1385 m. pasirašant Krėvos aktą dėl Jogailos vedybų su Lenkijos karaliene Jadvyga, jo motina, vos prieš porą metų laidavusi visas sutartis, jau nebebuvo minima.

Nušalinta nuo valstybės reikalų Julijona gyveno dar aštuonerius metus. Ji perstatė ir sutvirtino Vitebsko pilį<sup>40</sup>, auklėjo vėliau itin aktyviai, bet destruktiviai pasireiškusi savo jauniausią sūnų Švitrigailą. Julijona buvo antrojo Jogailos ir Vytauto konflikto liudytoja. Vis dėlto prieš mirtį 1392 m. rudenį jai dar buvo lemta su-

žinoti apie Astravo susitarimus, kuriais Jogaila ne tik gražino Vytautui Trakus, bet ir užleido Vilnių. Tad jeigu šiame straipsnyje išdėstyti įtarimai teisingi ir Julijona Algirdienė organizavo Kęstučio nužudymą tam, kad sužlugdytų Jogailos ir Vytauto draugystę, tenka pripažinti, kad ji neliko nenubausta.

## IŠVADOS

Kęstučio nužudymo tyrimas buvo pradėtas gana avantiūriškai, bet rezultatas pranoko lūkesčius. Atskiri, iš pirmo žvilgsnio skurdžiuose šaltiniuose pabirę liudijimai susidėliojo į aiškų ir nuoseklų paveikslą:

– Jogaila turėjo galimybę įsakyti nužudyti savo dėdę, bet neturėjo motyvo;

– Skirgaila turėjo motyvą – šį Algirdaitį pagrįstai galėtume laikyti nusikaltimo bendrininku, – bet Jogailos tarnai jokiū būdu nebūtų paklusę antrojo asmens įsakymui;

– Julijona Algirdienė buvo vienintelė, turėjusi ir motyvą, ir pakankamą autoritetą, reikalingą Kęstučio nužudymui organizuoti. Be to, ji vienintelė buvo nušalinta nuo politikos, Jogailai susitaikius su Vytautu 1384 m.

Visa tai leidžia pagrindine Kęstučio nužudymo organizatore laikyti būtent Julijoną Algirdienę. Ir nors surinktų įrodymų nepakaktų teisme, tenka pripažinti, kad ir mūsų laikais politinių žmogžudysčių užsakovai dažniausiai lieka tik numanomi. ❏

<sup>38</sup> „Lietuvos metraščių trumpasis sąvadas“, p. 318.

<sup>39</sup> Annalista Thorunensis, p. 126.

<sup>40</sup> „Хроника Литовская и Жмойтская“, in: Полное собрание русских летописей, Москва, 1975, т. 32, с. 45; <http://litopy.org.ua/psr13235/lytov03>.



**Norbert Elias**  
**RŪMŲ DVARO VISUOMENĖ**

Viduramžiais žmonės buvę labiau panašūs į vaikus – betarpiški, emocionalūs, reikšmingi, nuo žodžių greitai pereinantys prie smūgių kumščiais ir lazdomis, nesigėdiję garsiai gadinti orą, raugėti, spjaudyti ant stalo ir po stalu, šnypštis ant grindų ir kitaip „nekultūringai elgtis“.

Norbertas Eliasas teigia, kad galios monopolizacija centralizuotose valstybėse, rinkos santykių plėtra ir šių procesų sąlygota didesnė žmonių tarpusavio priklausomybė padarė jų socialinę sėkmę vis labiau priklausomą nuo jų gebėjimo kontroliuoti emocijas ir apskaičiuoti savo elgesį.

Išskirtinį vaidmenį šiuose procesuose suvaidino Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV rūmų dvaras, kurio etiketas ir papročiai tapo sektiniais pavyzdžiais kitų Europos šalių valdovams ir aristokratams. Aristokrato gyvenimas pasidarė panašesnis į žaidimą šachmatais pagal etiketo taisykles, kuriomis ilgainiui buvo supančioti ir patys valdovai

išsamus leidyklos „aidai“ katalogas internete : <http://www.aidai.lt>

# UKRAINIEČIAI IR LIETUVIAI RUSIJOS IMPERIJOJE

Keli pastebėjimai apie imperijos tautinę politiką ir jos pasekmes

Darius Staliūnas

Žymus Kolumbijos universiteto profesorius Markas von Hagenas prieš kurį laiką paskelbė straipsnį „Ar Ukraina turi istoriją?“ Jame kalbama ne tik apie istorijos mokslą (autorius parodė, kokios problemos iškildavo tiems Vakarų ar Rytų istorikams, kurie anksčiau tyrė Ukrainos istoriją), bet ir apie Ukrainos „tautinės istorijos“ problemišumą. Nors pastaruoju metu vis dažniau pasigirsta balsų, abejojančių ir „istorinių“ tautų istorijos tęstinumu, vis dėlto netenka abejoti, kad lengviau yra parašyti nuoseklią Prancūzijos ar Anglijos negu Ukrainos istoriją. Paskutiniu atveju „tautinės istorijos“ naratyvui „trukdo“ valstybinio, institucinio, elitų perimamumo ir netgi kultūrinio tęstinumo stoka<sup>1</sup>.

Kaip žinoma, ukrainiečiai moderniais laikais tautinę valstybę sėkmingai kurti pradėjo tik po nepavykusio pučo Maskvoje 1991-ųjų rugpjūtį. Kodėl jiems to nepavyko padaryti anksčiau, paaiškinti nėra taip paprasta. Priežastį, žinoma, būta ne vienos. Paprastai kaip viena jų įvardijamas ukrainiečių nacionalizmo „vėlavimas“<sup>2</sup>. Šiame straipsnyje pabandysime išsiaiškinti, kiek ukrainiečių nacionalizmo sėkmės ir nesėkmės priklausė nuo Rusijos imperijos politikos. Šie procesai bus lyginami ir su lietuvių atveju<sup>3</sup>.

Politinio-administracinio požiūriu ukrainiečių etninės žemės XIX a. buvo dar stipriau suskaldytos nei lietuvių<sup>4</sup>. Jau nuo XVII a. vidurio Rusijai priklausė Kairiakrantė Ukraina, vadinta Mažąja Rusija (rus. Малороссия), XVIII a. prijungtos žemės į šiaurę nuo Juodosios jūros pavadintos Naująja Rusija (rus. Новороссия), po II ir III Abiejų Tautų Respublikos padalijimų atitekusi Dešiniakrantė Ukraina, kurioje dominavo lenkų bajorija, vėliau pavadinta Pietvakarių kraštu. Austrijos imperijoje ukrainiečiai taip pat buvo pasiskirstę keliuose administraciniuose viene-

tuose: kiekybiškai jie dominavo Rytų Galicijoje, dalis jų gyveno Bukovinoje, būta ukrainiečių ir vengriškoje imperijos dalyje – Karpatų regione<sup>5</sup>. Šis suskaldymas nacionalizmo raidą galėjo ir palengvinti, ir apsunkinti. Skirtinga politinė ir netgi iš dalies administracinė priklausomybė gali formuoti gana skirtingus tautinės tapatybės variantus. Būtent tokį reiškinį matome lietuvių atveju: šimtmečius trukęs gyvenimas skirtingose valstybėse, konfesiniai skirtumai tautinę mažlietuvių integraciją XX a. pradžioje padarė gana sudėtinga problema. Panaši buvo ir ukrainiečių situacija: ne tik abiejose imperijose formavosi skirtingi ukrainiečių identiteto variantai (dar 1906 m. žymus ukrainiečių istorikas Mychajlo Hruszewskis publikavo straipsnį „Galicija ir Ukraina“, kuriame perspėjo, kad tik nuosekliai puoselėjant tautinę idėją galima išvengti serbų ir kroatų likimo, t. y. nepaisant etninio bendrumo gali susiformuoti dvi tautos<sup>6</sup>), bet netgi ir tarp vienoje imperijoje gyvenusių ukrainiečių gyvavo konkuruojantys tautiniai projektai<sup>7</sup>. Teigiamą (ukrainiečių tautinės idėjos požiūriu) tokio suskaldymo poveikį aptarsime vėliau.

<sup>1</sup> Hagen, M. von, „Does Ukraine Have a History“, in: *Slavic Review*, 1995, vol. 54, Nr. 3, p. 658–673.

<sup>2</sup> „Vėlavimas“ šiuo atveju reiškia, kad ukrainiečiams nepavyko įgyvendinti savo tautinio projekto panašiu metu, kai jį įvykdė daugelis kitų Vidurio Rytų Europos nacionalizmo.

<sup>3</sup> Tautinių sąjūdžių panašumai bei skirtumai būtų kito straipsnio tema.

<sup>4</sup> Lietuviai, žinia, gyveno ne tik Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašte, bet ir Augustavo (vėliau – Suvalkų) gubernijoje, kuri priklausė Lenkijos karalystei, taip pat Prūsijos (vėliau – Vokietijos) imperijoje.

<sup>5</sup> Aprašant XIX a. situaciją, tiksliau būtų kalbėti ne apie ukrainiečius, bet apie *rusinus* (Galicijos) bei *mažrusius* (tos Ukrainos dalies, kuri priklausė Rusijos imperijai). Taip būtų galima išvengti teleologikumo. Tačiau dėl paprastumo šiame straipsnyje vartosime *ukrainiečių* terminą.

<sup>6</sup> Szporluk, R., „Ukraina: Od imperialnej peryferii do suwerennego państwa“, in: Idem, *Imperium, komunizm i narody. Wybór esejów*, Kraków, 2003, s. 105.

<sup>7</sup> Hrytsak, I., „Ruslan, Bohdan, and Myron: Three Constructed Identities among Galician Ruthenians/Ukrainians, 1830–1914“, in: *Extending the Borders of Russian History: Essays in Honor of Alfred J. Rieber*, ed. by M. Siefert, Budapest, New York, 2003, p. 97–112.

DARIUS STALIŪNAS (g. 1970) – hum. m. dr., istorikas. Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas. Išleido studiją „Visuomenė be universiteto? Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidury – XX a. pradžia“ (2000).

## NACIONALIZMŲ „VĒLAVIMO“ PRIEŽASTYS

Apibendrintai galima pasakyti, jog Rusijos tautinės politikos specifika konkrečios tautinės grupės atžvilgiu sąlygojo jos vieta imperijos etninėje hierarchijoje. Anot vieno žymiausių Rusijos tautinės politikos ir tautinių procesų specialisto Andreaso Kappelerio, Romanovų imperijoje tą tautinių grupių hierarchiją apibrėžė trys kriterijai: politinis lojalumas, socialinis statusas bei kultūrinis artumas didrusiams<sup>8</sup>. Kadangi XIX a. kito pats imperijos pobūdis (multietninė imperija, valdoma pirmiausia dinastinio lojalumo ir teritorinio integralumo principais, pamažu buvo sutautinama, t. y. įgavo kai kurių tautinės valstybės požymių), tai kito ir ukrainiečių, kaip ir kitų nedominuojančių etninių grupių (taigi ir lietuvių), statusas.

Politinio lojalumo požiūriu ukrainiečiai buvo hierarchijos viršuje, nors tautinio sąjūdžio sustiprėjimas (XIX a. septinto dešimtmečio pradžioje ar XX a. pradžioje) mažino jų patikimumą Rusijos politinio elito akyse. Politinis lietuvių (ne)patikimumas vertintas nevienareikšmiškai: konservatyvesnių pažiūrų imperijos valdininkai (pvz., Aleksandras Potapovas, 1864–1865 m. buvęs Michailo Muravjovo padėjėju, o 1868–1874 m. ėjęs Vilniaus generalgubernatoriaus pareigas) jais buvo linkę nepasitikėti, o labiau modernizacinės (tautinės) programos šalininkai bent jau deklaravo lietuvius esant patikima, lojalia etnine grupe, tinkama būti sąjungininkais prieš lenkus.

Tuo tarpu socialinio statuso požiūriu ukrainiečiai kaip valstiečiai atsідūrė hierarchijos apačioje. „Valstietiškas“ lietuvių pobūdis (Rusijos valdininkų požiūriu, XIX a. visa Lietuvos bajorija jau buvo sulenkėjusi) bent jau iki XIX a. vidurio taip pat „stūmė“ juos į hierarchijos apačią. Tiesa, po baudžios panaikinimo 1861 m. ir ypač 1863–1864 m. sukilimo ši lietuvių „savybė“ bent jau dalies biurokratų pradėta vertinti teigiamai. Mat taip lietuviai galėjo būti atskirti nuo nepatikimų lenkų.

Jeigu pirmieji du kriterijai ukrainiečius ir lietuvius „statė“ ant maždaug to paties imperijos etninės hierarchijos laiptelio, tai kultūrinis komponentas šią situaciją gerokai koregavo. Nors XVIII a. autonominio hetmano laikais ukrainiečių kultūra, anot kai kurių tyrinėtojų, klestėjo ir netgi turėjo nemenko poveikio aukštajai rusų kultūrai, tačiau XIX a. ji teišliko kaip valstietiškos

kultūros dalis. Kitaip tariant, ukrainietiškas XIX a. buvo siejamas su liaudies kultūra. Be to, ukrainiečių kultūros kaip aukštosios, t. y. institucionalizuotos, susikūrimą stabdė etnokultūrinis ukrainiečių artumas rusams. Šis artumas gerokai palengvino kultūrinę asimiliaciją. Labai svarbu buvo ir tai, kad ukrainiečių (panašiai ir baltarusių) atvejais „asimiliacinio slenkščio“<sup>9</sup> praktiškai nebuvo. „Asimiliacinis slenkstis“ – tai vienos ar kitos bendruomenės (šiuo atveju rusų) pasirengimas „priimti“ norinčius asimiliuotis kitataučius. Vakariniuose imperijos pakraščiuose šis barjeras buvo gana aukštas lenkams, taip pat žydams, t. y. rusų visuomenė ne tik nepasitikėjo savo kultūros patrauklumu, bet ir netikėjo tų lenkų ar žydų kilmės asmenų nuoširdumu, kurie išmoko rusų kalbą, deklaravo lojalumą ar net perėjo į stačiatikybę. Rytų slavų stačiatikių – ukrainiečių, kurie laikyti trinarės rusų tautos dalimi – atveju problemų integruotis į rusų bendruomenę paprastai nekildavo. Jiems taikytas tautinės politikos priemonės valdžia netgi sąmoningai vengdavo vadinti rusinimu, nes „rusų“, kokiais laikyti ukrainiečiai, rusinimas būtų tiesiog nelogiškas. Nuo XIX a. vidurio, ypač po vadinamųjų Didžiųjų reformų bei 1863–1864 m. sukilimo sustiprėjo nacionalistinės tendencijos, sureikšminusios kultūrinę imperijos integralumą. Ukrainiečiai kartu su baltarusiais (nors nemažai pastarųjų buvo katalikai) buvo artimiausia didrusiams etninė grupė. Kultūrinis, o pirmiausia – konfesinis<sup>10</sup> lietuvių katalikų atskirumas nuo stačiatikių rusų buvo aiškiausias jų nepriklausymo dominuojančiai etninei grupei požymis, nors egzistavo įvairios teorijos, priskiriančios ir lietuvius slavams ar bent jau laikančios juos artima slavams etnine grupe. Tad Rusijos politiniame elite lietuviai vertinti ir kaip „potencialūs rusai“, ir kaip „potencialūs lenkai“<sup>11</sup>.

Šie trys imperijos etninės hierarchijos kriterijai paaiškina ir kai kuriuos Rusijos tautinės politikos ukrainiečių atžvilgiu nenuoseklumus<sup>12</sup>. Štai Kijevo generalgubernatorius Dmitrijus Bibikovas (1838–1852), vykdydamas „depolonizacijos“ politiką, pasiekė, kad 1847 m. įsaku būtų įvesti vadinamieji inventoriai, leidę valdžiai kištis į dvarininkų (lenkų) ir baudžiauninkų (ukrainiečių) santykius. Tačiau netgi ši priemonė nebuvo vykdoma nuosekliai. 1848 m. „Tautų pavasaris“ ir apskritai Nikolajaus I režimo konservatyvumas truk-

<sup>8</sup> Кappelер, А., „Мазепинцы, малороссы, хохлы: Украинцы в этнической иерархии Российской империи“, in: *Россия–Украина: История взаимоотношений*, отв. ред. А. Миллер, В. Реприцев, Б. Флоря, Москва, 1997, с. 125–144.

<sup>9</sup> Apie terminą žr. Миллер, А., „Руссификации: классифицировать и понять“, in: *Ab Imperio*, 2002, Nr. 2, с. 139.

<sup>10</sup> XIX a. vidurio rusų tautiniame diskurse religija buvo daug svarbesnis tautiškumo kriterijus negu kalba. Kalbų imperijos pavaldiniai galėjo išmokti ne vieną, o štai konfesinė priklausomybė tegalėjo būti viena, jos keitimas buvo griežtai reglamentuotas. Religija XIX a. vidurio žmo-

gui reiškė kažką panašaus kaip lytis mūsų dienomis: ją galima pakeisti, tačiau į tokius perbėgėlius visos „partijos“ žiūrėjo/žiūri nepatikliai.

<sup>11</sup> Terminai pasiūlyti: Weeks, Th. R., „Official Russia and Lithuanians, 1863–1905“, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2001, vol. 5, p. 71.

<sup>12</sup> Daugiau apie Bibikovo politiką: Beauvois, D., *Polacy na Ukrainie, 1831–1863: Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowczyźnie*, Paryž, 1987; Nowak, A., „Generała Bibikowa walka z „nierasadną narodowością polską“ (Dzieje jednego memoriału)“, in: *Idem, Od imperium do imperium: Spojrzenia na historię Europy Wschodniej*, Warszawa, 2004, s. 90–108.

dė imperijos valdžiai pripažinti rimtais sąjungininkais ukrainiečių valstiečius (netgi kaip „rusus“).

Ukrainiečiai kaip artimesnė didrusiams etninė grupė susilaukė ir didesnio už lietuvių etnokultūrinio spaudimo. Rusijos tautinės politikos poveikį ukrainiečių tautiniam sąjūdžiui galima pailiustruoti pasitelkus žymaus čekų istoriko Miroslavo Hrocho „mažųjų tautų“<sup>13</sup> nacionalinių sąjūdžių periodizacinę schemą. Pagal ją, fazę A, kai domimasi tam tikros nedominuojančios tautinės grupės etnokultūra, bet nesiekama paveikti tos kultūros statuso, pakeičia fazė B, kai tam tikra grupė žmonių pradeda siekti paveikti tos etnokultūros nešėjus, „priminti“ jiems apie jų tautinį tapatumą, pakelti tos etnokultūros statusą. Anot kai kurių tyrinėtojų, ukrainiečiai Rusijoje dėl imperijos tautinės politikos buvo priversti aktyvią ukrainofilišką veiklą (fazę B) pradėti bent keturis kartus<sup>14</sup>.

Pirmiausia ukrainofiliška veikla buvo pradėta 1846–1847 m. sukūrus Kirilo ir Metodijaus draugiją Kijeve, tačiau valdžios represijos prieš ją (dalis aktyvistų, tarp jų Tarasas Ševčenka, buvo išstremti) nutraukė šią veiklą.

Daugeliu požiūrių ukrainiečių etnokultūra buvo artima ir lenkams. Įtarimas, kad ukrainiečių tautinis sąjūdis tėra tik „lenkų intrigos“ rezultatas, buvo stipriai paplitęs Rusijos politiniame elite. Jis ir tapo labai svarbiu akstinu ribojant ukrainiečių kalbos raidą.

Draudimai ukrainiečių kalbai imti taikyti dar prieš 1863–1864 m. sukilimą. 1859 m. buvo uždrausta „spausdinti rusiškas abėcėles lenkišku raidynu“. Šiuo atveju, žinoma, bijota ne dėl lotyniškos abėcėlės primetimo rusų kalbai, nors tokių eksperimentų taip pat būta. Problema buvo susijusi su ukrainiečių raštija, ką rodė ir patikslinimas: „nustatyti taisykle, kad kūriniai mažrusių tarme, būtent platinimui tarp paprastų žmonių, būtų spausdinami ne kitaip kaip rusiškais raidėmis“<sup>15</sup>.

<sup>13</sup> Šiuo atveju terminas „maža tauta“ formaliu kiekybiniu požiūriu, kaip pastebėjo Andreasas Kappeleris, vargu ar taikytinas, nes antai apie 1900 m. buvo iš viso apie 25 mln. ukrainiečių (Kappeler, A., „Ein „kleines Volk“ von 25 Millionen: Die Ukrainer um 1900“, in: *Kleine Völker in der Geschichte Osteuropas: Festschrift für Günter Stökl zum 75*, Hrsg. von M. Alexander, F. Kämpfer, A. Kappeler, (*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, Beiheft 5), Stutthart, 1991, S. 33.

<sup>14</sup> Kappeler, A., „Die ukrainische Nationalbewegung im Russischen Reich und in Galizien: Ein Vergleich“, in: *Entwicklung der Nationalbewegungen in Europa 1850–1914*, Hrsg. von H. Timmermann, (Do-

Greitai šis draudimas įsigaliojo ir baltarusių kalbai<sup>16</sup>. Pačioje Rusijos imperijoje, kiek žinoma, sumanymų pritaikyti lotyniškas raides ukrainiečių kalbai tarsi nebūta. Ir tai neturėtų pernelyg stebinti. Įvairiuose diskursuose XIX a. viduryje būta glaudaus ryšio tarp vienu ar kitu rašmenų ir konkrečios konfesijos (lotyniški sieti su katalikybe, gotiški su protestantizmu, kirilica – su stačiatikybe). Absoliuti dauguma Rusijos imperijos pavaldinių ukrainiečių buvo stačiatikiai, tad ir jų įprastas raidynas buvo kirilica. Skaudesnis šis draudimas buvo baltarusiams, kurių būta ne tik stačiatikių, bet ir katalikų. Šis valdžios susirūpinimas ukrainiečiams skirtos literatūros raidyno problema historiografijoje siejamas su 1858 m. Galicijoje Austrijos valdžios pradėtais svarstyti projektais pritaikyti lotynišką abėcėlę ukrainiečių



Tarasas Ševčenka. Teismo taryba. Iš serijos „Vaizdingoji Ukraina“. 1844. Ofortas

raštams<sup>17</sup>. Rusijos valdžia iš tiesų galėjo išsigąsti, kad šie raštai bus pradėti platinti ir ukrainietiškos Rusijos imperijos žemėse. Taigi 1859 m. draudimas buvo pirmiausia susijęs su Rusijos valdžios siekimu apsaugoti ukrainiečius nuo „išorinių“, pirmiausia – lenkų, įtakų.

*kumente und Schriften der Europäischen Akademie Otzenhausen*, Bd. 84), Berlin, 1998, S. 175–196, 178–182.

<sup>15</sup> Миллер, А., „Украинский вопрос“, in: „Украинский вопрос“ в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века), Санкт-Петербург, 2000, с. 65.

<sup>16</sup> Сталюнас, Д., „Границы в пограничье: белорусы и этнолингвистическая политика Российской империи на Западных окраинах в период Великих Реформ“, in: *Ab Imperio*, 2003, № 1, с. 281–287.

<sup>17</sup> Miller, A., „Kalba, tapatybė ir lojalumas Rusijos imperijos valdžios politikoje“, in: *Raidžių draudimo metai*, sud. D. Staliūnas, Vilnius, 2004, p. 19–20.

1859 m. draudimas, kiek žinoma, nepadarė didesnių nuostolių literatūros ukrainiečių kalba sklaidai. „Atšilimo“ epocha, atėjus į valdžią Aleksandrui II, vėl leido veikti ukrainofilams ir XIX a. šešto dešimtmečio pabaigoje – septinto pradžioje gerokai pagausėjo įvairių ukrainietišku leidinių, svarbiu tautinio sąjūdžio varikliu tapo periodinis leidinys *Osnova*. Įtakingi publicistai, pirmiausia priklausantys slavofilų stovyklai, siūlė remti ukrainiečių bei baltarusių etnokultūrinio atskirumo puoselėjimą<sup>18</sup>. Tokios iniciatyvos svarstytos ir valdžios struktūrose<sup>19</sup>. Tačiau 1861 m. sustiprėjęs lenkų išsivadavimo sąjūdis, ypač 1863–1864 m. sukilimas imperijos valdžios sluoksniuose sustiprino tiesmukiškesnės politikos šalininkų pozicijas.

1863 m. liepos 18 d. vidaus reikalų ministras Piotras Valujevas pasirašė Aleksandro II aprobuotą įsaką, kuriuo cenzūrai buvo uždrausta praleisti knygas ukrainiečių kalba, skirtas liaudžiai. Niša buvo palikta tik grožinei literatūrai. Kaip rodo pats įsakas, o taip pat jo atsiradimo aplinkybės, Rusijos valdžia ėmėsi šios diskriminacinės priemonės motyvuodama įtarimu, jog ukrainiečių literatūros atsiradimas tesąs lenkų intriga, kuria siekiama suskaldyti rusų tautą. Įsake pateiktoji išvada buvo nedviprasmiška: „jokios atskiros mažrusių kalbos nebuvo, nėra ir būti negali, ir tarmė, kurią vartoja paprasta liaudis, yra ta pati rusų kalba, tik šiek tiek pagadinta Lenkijos įtakos“<sup>20</sup>. Ir dabar<sup>21</sup>, ir anksčiau<sup>22</sup> ši diskriminacinė priemonė neretai lyginta su raidyno draudimais lietuvių kalboje.

Gana greitai po šio įsakos valdžia pradėjo eksperimentuoti ir su lietuvių raštija: 1864–1865 m. laipsniškai įvesti draudimai atskiroms knygų kategorijoms, kol galų gale 1865 m. rugsėjį uždraudžiama publikuoti bet kokias knygas lotynišku raidynu. Kaip galima spręsti iš kai kurių pagrindinių šios iniciatyvos autorių (Nikolajaus Miliutino, Aleksandro Hilferdingo) tautinės politikos programų, ši priemonė turėjo lietuvius apsaugoti nuo polonizacijos, o naujos lietuvių raštijos rusiškais rašmenimis vartojimo sfera turėjo netgi išplisti (tokia

politika iš esmės ir įgyvendinta Augustavo (vėliau Suvalkų) gubernijoje). Tad bent dalies šio draudimo smanytojų siekiai atitiko 1859 m. ukrainiečių bei baltarusių raštijos draudimo nuostatas. Žinoma, šiuo atveju lygintinos ne faktinės tokių eksperimentų pasekmės, bet imperijos valdininkų intencijos, mat netgi palankiai i lietuvius žiūrinciu valdininku manymu ši etninė grupė praktiškai neturėjo savo literatūros. Tačiau greitai Šiaurės Vakarų krašte buvo pereita prie kiek kitokios politikos: lietuviams nebeleista dirbti mokytojais, lietuvių kalbai paliktos tik pagalbinės funkcijos, pasikeitė leidinių kirilica pobūdis (jų nebesistengta taikyti prie lietuvių kalbos fonetikos, kartu su lietuvišku tekstu rusiškais rašmenimis publikuotas ir rusiškas, kirilicos įvedimas vis dažniau aiškintas kaip pagalbinė priemonė išmokti rusų kalbą ir t. t. Kitaip tariant, tautinės politikos praktika Šiaurės Vakarų krašte (bet ne Lenkijos karalystei priklausancioje Augustavo gubernijoje) gana greitai tapo panaši i 1863 m. Valujevo cirkuliare numatytas priemones ukrainiečių kalbos atžvilgiu<sup>23</sup>.

Aštuntame dešimtmetyje vėl atgijęs ukrainofilų sąjūdis, pasireiškęs ir Rusijos geografijos draugijos Kijevo skyriaus veikloje, sąlygojo naują diskriminacinę priemonę – vadinamąjį Emso įsaką (1876 m. gegužės 18 d.). Juo buvo siek tiek praplėsti 1863 m. draudimo punktai: buvo uždrausta i imperiją įvežti kūrinius „mažrusių tarmė“, juos publikuoti Rusijoje (draudimas nelietė „istorinių šaltinių“<sup>24</sup> bei grožinės literatūros); bei įvesti nauji: uždrausti teatriniai pasirodymai, viešos paskaitos ir natų tekstai šia kalba. Be to, buvo reguliuojama rašyba, t. y. tie raštai, kuriems negaliojo draudimas, galejo būti publikuojami tik laikantis rusiškos rašybos taisyklių, o vadinamoji fonetinė ortografija („kulišovka“<sup>25</sup>) uždrausta<sup>26</sup>.

Ir tik paskutinį XIX a. dešimtmetį pradėta ukrainofilų veikla, tarp kurių kaip ir anksčiau dominavo pasauliečiai, Rusijos imperijoje jau nebenutrūko (tuo metu Galicijoje ukrainiečių tautinis sąjūdis jau tapo masiškas<sup>27</sup>, – pasiekė fazę C).

<sup>18</sup> Głębocki, H., „Aleksandras Hilferdingas ir slavofilų Rusijos imperijos vakarinių pakraščių tautų kultūrinio atgimimo koncepcija“, in: *Raidžių draudimo metai*, p. 45–78.

<sup>19</sup> Plačiau: Сталюнас, Д., *op. cit.*, c. 265–270.

<sup>20</sup> „Циркуляр министра внутренних дел П. А. Валуева Киевскому, Московскому и Петербургскому цензурным комитетам от 18 июля 1863 г.“, in: Миллер, А., *op. cit.*, c. 240–241. Įsake būta ir kitų diskriminacinių suvaržymų, kurių čia neaparsime.

<sup>21</sup> Юсова, Н.; Блащук, С., „Запретительные (ограничительные) меры в отношении литовской и украинской печати в XIX в.: сходства и отличия“, in: *Исторический путь литовской письменности, Тезисы Международной научной конференции 4–6 ноября 2004 г.*, Москва, 2004, c. 57–61.

<sup>22</sup> Merkys, V., *Knygnešių laikai*, Vilnius, 1994, p. 65–67.

<sup>23</sup> Plačiau: Staliūnas, D., „Lietuvių tapatumas, kalba ir rašmenys Rusijos tautinėje politikoje (XIX a. 7 dešimtmetis)“, in: *Raidžių draudimo metai*, p. 79–109.

<sup>24</sup> Šiuo atveju i sąvoką „istoriniai šaltiniai“ jėjo ir dainos, pasakos bei patarlės, tad ji greičiausiai reiškė ne tiek istorinius šaltinius šiandien prasme, kiek liaudies kūrybą.

<sup>25</sup> Panteleimonas Kulišas siūlė, pvz., naudoti raidę *і*, kurios rusų kalboje nebuvo.

<sup>26</sup> „Выводы Особого Совещания для пресечения украинофильской пропаганды после исправления в соответствии с замечаниями, сделанными Александром II 18 мая в г. Эмсе“, in: Миллер, А., *op. cit.*, c. 242–244. Aukščiausių Rusijos instancijų, taip pat caro kišimasis i rašybos reikalus šiuo atveju neturėtų stebinti. Konstantinas Kaufmanas, 1865–1866 m. buvęs Vilniaus generalgubernatoriumi, jau paskirtas i tokias pat pareigas Turkestane, įrodinėjo, kad kitataučiams visai pakanka įprastos rusų abėcėlės, ką įtikinamai, anot jo, įrodė kirilicos pritaikymas lietuvių kalbai (Głębocki, H., *op. cit.*, p. 75–76). O dar anksčiau Nikolajus I pats kišosi i rusų raidyno pritaikymą lenkų kalbai (Uspenskij, B., „Nikolajus I ir lenkų kalba (Rusijos imperijos kalbinė politika Lenkijos Karalystėje: grafikos ir rašybos klausimai)“, in: *Raidžių draudimo metai*, p. 27–43). Visa tai rodė, kad imperijos elitas raidyno klausimą suvokė kaip labai svarbų, turintį įtakos pavaldinių lojalumui ir tapatybei.

<sup>27</sup> Trumpai apie ukrainiečių tautinį sąjūdį Galicijoje: Snyder, T., *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*, Yale University Press, 2003, p. 125–132.

Panašiai galėtume nusakyti ir tautinės politikos poveikį lietuvių tautiniam sąjūdžiui<sup>28</sup>. XIX a. trečiame dešimtmetyje prasidėjusį vadinamąjį lituanistinį sąjūdį (fazę B) nutraukė 1863–1864 m. sukilimo represijos. Prireikė kelių metų, kol pirmiausia katalikų dvasininkija vėl susiorganizavo ir pradėjo veikti puoselėdama lietuvių etnokultūrą. Tad ir lietuviai, tiesa, tik kartą ir su labai trumpa pertrauka, buvo priversti pradėti vadinamąją tautinio sąjūdžio B fazę iš naujo.

Taigi ukrainiečių nacionalizmo „vėlavimą“ nulėmė ne tik etnokultūrinis artumas didrusiams, aukštosios kultūros bei pilnos socialinės struktūros nebuvimas, bet ir Rusijos tautinė politika. Lietuvių atveju Rusijos tautinės politikos, ypač tradicinių raidynų draudimo, poveikis nusakomas sunkiau. Svarstant šias problemas iki šiol keltos įvairios versijos, tačiau nuoseklių tyrimų, galinčių kartais pereiti ir į lyginamosios bei kontrafaktinės istorijos sferą, kol kas trūksta. Dažniausiai pastebima, jog diskriminacinės priemonės, ypač lietuviškos spaudos tradiciniais lotyniškais bei gotiškais rašmenimis draudimas, stabdė lietuvių kultūros raidą. Toks teiginys iš tiesų atrodo labai įtikinamas, turint omenyje, jog lietuviai buvo priversti spausdinti savo leidinius užsienyje, nelegaliai juos gabenti per sieną ir platinti, be to, buvo labai ribojamas lietuvių kalbos funkcionavimas švietimo įstaigose ir t. t. Istorinėje literatūroje taip pat rasime teiginių, esą kirilicos įvedimas ne tik nesumažinęs lenkų kalbos įtakos lietuviams, kaip norėjo kai kurie valdininkai, bet netgi prisidėjęs prie lietuvių polonizacijos etninio paribio srityje, kur gyvenusių lietuvių nepasiekdavę nelegalūs leidiniai. Tad anksčiau naudotas lietuviškas maldaknyges keitusios lenkiškos. Kita vertus, pastebima, kad diskriminacinės priemonės radikalizavusios lietuvių politinį sąjūdį (kartais nurodoma, kad šiuo atveju buvo reikšminga aplinkybė, jog nelegaliai leista ir platinta spauda išvengė cenzūros gniaužtų), kitaip tariant, skatinusios juos antivyriausybinei veiklai, kuri galų gale turėjusi atvesti prie mėginimo sukurti nepriklausomą valstybę, be to, pasipriešinimas kirilicos primetimui mobilizavęs lietuvius aktyviai veiklai.

### RUSIJOS ASIMILIACINĖS POLITIKOS SANTYKINĖS NESĖKMĖS PRIEŽASTYS

Kaip jau aptarėme, nepaisant kai kurių objektyviai asimiliacijai palankių sąlygų (pvz., etninio artumo), Rusijos imperijai nepavyko įgyvendinti „trinarės

<sup>28</sup> M. Hrocho teorijos taikymą lietuvių atveju žr. Kulakauskas, A., „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą“, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990, p. 132–142.

<sup>29</sup> Миллер, А., „Россия и русификация Украины в XIX веке“, in: *Россия–Украина: История взаимоотношений*, отв. ред. А. Миллер, В. Реприцев, Б. Флоря, Москва, 1997, с. 145–155.

rusų tautos“ idėjos. Čia iškilusias kliūtis istorikai linke skirstyti į „išorines“ bei „vidines“<sup>29</sup>.

Rusiškas asimiliacijos modelis buvusiose Abiejų Tautų Respublikos žemėse susidūrė su lenkiškos tautinės idėjos<sup>30</sup> konkurencija. Juk neatsitiktinai „Lenkų sukilimus“ 1830–1831 bei 1863–1864 m. bandyta išplėsti ir etninėse ukrainiečių žemėse. Tiesa, „lenkiškojo“ veiksmo įtaką vienareikšmiškai įvertinti vargu ar galima. Mat lenkų politinėje mintyje dominavo požiūris, nepripažįstantis ukrainiečių kaip lygiavertės tautos (tokios nuostatos ateityje buvo labiau būdingos endekams nei pilsudskininkams). Tarp „išorinių“ ukrainiečių rusinimo trikdžių buvo ir „ukrainietiško Pjemonto“, t. y. Galicijos egzistavimas. Austrijos (nuo 1867 m. Austrijos–Vengrijos) valdžia nuo XIX a. vidurio ne kartą mėgino daryti poveikį mažrusių kultūrinei bei politinei orientacijai. Galima prisiminti kad ir šiame straipsnyje minėtą 1859 m. užmojų leisti knygas ukrainiečių kalba lotyniškais raidėmis. Būtent iš Galicijos ukrainietiška literatūra įvairiais keliais patekdavo į Rusijos imperiją. Kai kurie Galicijos istorijos specialistai, antai Himka, netgi teigia, esą ukrainiečių klausimo nebūtų iškilę, jeigu Rusija būtų gavusi rytinę Galiciją (kurioje kiekybiškai požiūriu dominavo ne lenkai, bet rusinai) po Vienos kongreso ar bent 1878 m. Balkanų krizės metu (planai prisijungti Rytų Galiciją Rusijos politinėje mintyje svarstyti per visą XIX a.). Iš tiesų nekyla abejonių, kad „Pjemonto“ egzistavimas buvo rimta kliūtis įvairiems rusinimo projektams. Baltarusių nacionalizmo „vėlavimą“ – netgi lyginant jį su ukrainiečių – galima paaiškinti ir tokio „Pjemonto“ neturėjimu. Kaip žinoma, visi baltarusiai po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų atsidūrė Rusijos imperijoje. Tuo tarpu „lietuviškasis Pjemontas“ – etninių lietuvių žemės Prūsijoje (nuo 1870–1871 m. – Vokietijoje) – buvo svarbus veiksnys, neleidęs 1865–1904 m. likti lietuviams be savų knygų.

Būta ir „vidinių“ rusinimo politikos trukdžių: didelis etninių ukrainiečių skaičius; didesnis gimstamumas bei ilgesnė gyvenimo trukmė palyginti su rusais; tautinis ukrainofilų sąjūdis; istorinės savimonės, fiksavusios autonomiško Hetmanato egzistavimą, likučiai. Palyginę su baltarusių situacija, rasime dar vieną reikšmingą skirtumą: etninėse baltarusių žemėse (kaip, beje, ir lietuvių), skirtingai nei ukrainietišku, nebuvo nė vienos aukštosios mokyklos. Tuo tarpu Charkovo ir Kijevo universitetuose kartkartėmis vis atsirasdavo ukrainofilijos židinių<sup>31</sup>.

<sup>30</sup> Ir makrotautos (Edvardo Gudavičiaus pasiūlytas terminas), ir modernios tautos pavidalu.

<sup>31</sup> Į šį aspektą buvome atkreipę dėmesį ir anksčiau: Сталюнас, Д., „Національна політика Російської імперії в Північно-Західному краї та питання про вищий навчальний заклад після польського повстання 1863–1864 років“, in: *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*, Вип. 7, Спеціальне видання „Університети та нації в Російській імперії“, Харків, 2004 (spausdinama).

Vis dėlto bent dalis istorikų mano, kad rusinimo politikos nesėkmę nulėmė ne tik sėkmingas ukrainofilų sąjūdis, bet ir (iškeltų tikslų požiūriu) iš dalies neadekvati imperijos tautinė politika. Jai, anot Millerio, neužteko būti vien represyviai, – norint pasiekti išsikeltus tikslus, reikėjo ir aktyvumo, kūrybingumo, konstruktivumo. O imperijos valdžia daugiau rūpinosi įvairių draudimų įgyvendinimu (pirmiausia – švietimo srityje) nei aktyvia politika. Tiesa, neretai pripažįstama, kad netgi aktyvesnė ir kūrybiškesnė rusifikacija vargu ar būtų davusi rezultatų, mat Rusija buvo gana atsilikusi šalis. Tuo tarpu, kaip matyti iš Prancūzijos ar net artimesnio Prūsijos (Vokietijos) pavyzdžių, toliau modernizacijos keliu pažengusių valstybių asimiliacinė politika gali būti sėkmingesnė. Čia asimiliacijos naudai veikia ir „objektyvios“ aplinkybės: didesnis žmonių mobilumas, urbanizacija, geresnės susisiekiimo galimybės.

Vis dėlto negalime nepastebėti, jog kai „kaltė“ dėl nesėkmingos rusinimo politikos verčiama ne tik tautiniams sąjūdziams, bet ir Rusijos tautinės politikos trūkumams, kartais drauge reiškiamas tam tikras apgailestavimas dėl santykinės nesėkmės<sup>32</sup>. Tačiau tai nesumažina akademinės problemos svarbos. Galėtume ir turėtume taip pat klausti, ar kitokia Rusijos tautinė politika lietuvių atžvilgiu imperijai nebūtų buvusi sėkmingesnė? Pavyzdžiui, keltinas klausimas, ar valdžia pasirinko tinkamiausius metodus (vėlgi užsibrėžtų tikslų požiūriu) keisti raides lietuvių raštijoje? Kiek žinoma, iš pradžių rusiškų raidžių įvedimui labai nesipriešino, o kartais netgi pritardavo negausūs lietuvių inteligentai. Jeigu tikėsime rusų valdininkų, steigusių vadinamąsias liaudies mokyklas Kauno gubernijoje, konfidencialiu susirašinėjimu, ir lietuvių valstiečiai iš pradžių čia neižvelgė problemos. Kas gi nutiko, kad lietuviškos knygos kirilica greitai pradėtos boikotuoti ir šis eksperimentas galų gale neprigijo<sup>33</sup>? Keltina hipotezė (kuri nėra labai originali), jog lietuvių, ypač kunigų, „atmetimo reakcija“ su-

kėlė rusiškų raidžių taikymas ne tik pasaulietinei, bet ir religinei literatūrai, o taip pat turinio koregavimas. Kitaip tariant, manytina, kad subtilesnis, atsargesnis kišimasis į etninės tapatybės sferą Rusijos valdžiai galėjo duoti geresnių rezultatų.

\*\*\*

Straipsnio pabaigoje reikėtų atsakyti į klausimą: ką mums duoda šis palyginimas? Ukrainiečiai bei lietuviai Rusijos imperijoje XIX a. pirmoje pusėje buvo gana panašios nedominuojančios etninės grupės: jos buvo iš esmės valstietiškos, be vadinamosios aukštosios (institucionalizuotos) kultūros, abiejų istorinis tęstinumas – problemiškas. Abi tautos patyrė panašią (bent iki 1905 m. revoliucijos) diskriminacinę politiką. Tiesa, ukrainiečiai kaip vadinamosios trinarės arba didžiosios rusų tautos sudedamoji dalis patyrė stipresnę etnokultūrinį spaudimą (lotyniškas raidynas pradėtas drausti jau 1859 m.; 1863 bei 1876 m. faktiškai įvestas ukrainietišku raštų spausdinimo draudimas net rusiškais rašmenimis). Abiem atvejais santykinė valdžios politikos nesėkmė sietina su daugeliu aplinkybių: asimiliacinio potencialo trūkumu (t. y. imperijos atsilikimu), nuoseklios politikos stoka, „tautinių Pjemontų“ egzistavimu ir pan. Tikėtina, jog lietuvių atveju (iškeltų tikslų požiūriu) pagrindinė valdžios politikos nesėkmės priežastis buvo konfesinis skirtumas, o tiksliau – Katalikų Bažnyčios pasipriešinimas (pirmiausia, žinoma, sietinas su vyskupo Motiejaus Valančiaus veikla). Ukrainiečių nacionalizmą Rusijos imperijoje nemažai sąlygojo Galicijos veiksnys – Habsburgų imperijoje modernūs nedominuojančių etninių grupių nacionalizmai galėjo vystytis žymiai sparčiau nei Vokietijoje ar Rusijoje. Galicijos poveikis bent iš dalies „kompensavo“ tas ukrainiečių tautinio sąjūdžio netektis, kurios radosi dėl asimiliacinės Rusijos imperijos politikos. ❏

<sup>32</sup> Ypač, manytume, toks požiūris būdingas šiai knygai: Горизонтов, Л., *Парадоксы имперской политики: Поляки в России и Русские в Польше*, Москва, 1999.

<sup>33</sup> Nors rusiškų raidžių atmetimo nereikėtų suabsoliutinti. Yra žinoma atvejų, kai lietuviai, rašydami privačiais reikalais, vartojo rusiškias raides: Venskienė, J., „Kirilika rašytas lietuviškas atvirukas (XX amžiaus pradžia?)“, in: *Archivum lithuanicum*, 2004, t. 6, p. 315–318.

Naujasis ŽIDINYS  
— AIDAI —

PRENUMERATA 2005 m.

ŽURNALĄ GALIMA PRENUMERUOTI VISUOSE „LIETUVOS PAŠTO“ SKYRIUOSE NUO KIEKVIENO NUMERIO; INDEKSAS 5063  
UŽSIENYJE PRENUMERATOS KAINA METAMS (ORO PAŠTU) 60 USD (51 EUR) ČEKIUS SIŪSKITE | REDAKCIJĄ ADRESU  
TILTO G. 8/3, LT-01101, VILNIUS, LIETUVA



## Tegyvuoja gyvybė

„Dviračio šou“ laidose Lietuvos Lenkiją simbolizuojantis Seimo narys Voldeparas Tomaševskis tikriausiai stebisi ir pyksta niekaip nesulaukdamas deramo skandalo, kuris būtų logiška reakcija į pateiktą Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo projektą. Svarbiausia jo idėja – abortų uždraudimas, išskyrus atvejus, kai kyla grėsmė motinos gyvybei ir sveikatai, yra didelė tikimybė, kad vaiko sveikata bus sunkiai arba nepagydomai sutrikusi, arba neštumas yra nusikaltamos veikos pasekmė. Projektas turi trūkumų, be to, tikrai nebus priimtas, tad čia jį svarstyti nėra prasminga. Daug svarbiau, atsirado galimybė iš naujo diskutuoti dėl abortų.

Projektą pranoksta Europos teisės departamento išvada, kurią besidomintys abortų draudimu turėtų perskaityti. Daugiausia dėmesio skirta Europos žmogaus teisių teismo praktikai, pagal kurią negimusio kūdikio teisės į gyvybę pripažinimas būtų nesuderinamas su motinos privataus gyvenimo apsauga. Teisinės logikos čia ne tiek daug, kaip atrodo. Ir gyvybės, ir privataus gyvenimo neliečiamybė yra teisės principai ir jų kolizijai spręsti taisyklių nėra. Principai turi būti „sveriami“ ir sunkiai suprantama, kodėl Strasbūrai asmeninis gyvenimas atrodo už gyvybę „svaresnis“. Europos teisės specialistai taip pat teigia, kad „Svarstyti, kaip klausimą dėl moters privataus gyvenimo apsaugos ir vaisiaus teisės į gyvybę balanso pagal Konstituciją įvertintų Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas“. Tikrai svarstyti, tačiau tuos, kurie mano, kad KT būtina leisti abortus, tenka nuvilti. Vienas iš teisėjų yra viešai išsitaręs, kad toks klausimas sukeltų ilgą diskusiją, juolab kad to paties teisėjo teigimu, bioetikos specialistai vis labiau linksta laikyti abortus neleistiniais. Tad tikėtina, kad iš es-

mės septinto dešimtmečio *sex revolution* idėjomis grįsta Strasbūro praktika, kurią net teisininkai kažin kodėl dažnai laiko šventa ir neliečiama, yra pasenusi, o stiprėjanti valstybių, pasiryžusių verčiau mokėti kompensacijas besiskundžiantiems negu įteisinti abortus, pozicija būtų geras stimulus tokią praktiką keisti. – G. B.

## Ispanų kultūros reprezentacija Lietuvoje

Antroji Lietuvos dailės muziejaus fotografijos parodų ciklo „Sveika Europa“! ir pirmoji senosios ispanų fotografijos paroda *¡Hola, España! XIX a. Ispanijos fotografijos*, balandžio 22 d. atidaryta Vilniaus paveikslų galerijoje, – neeilinis renginys. Lietuvos dailės muziejaus ir Ispanijos istorinio paveldo instituto (iš Jeano Paurent'o namų palikimo) pristatomose fotografijose – įspūdingi ir istoriškai vertingi įvairių Ispanijos regionų vaizdai: miestų panoramos, architektūros paminklai, gyventojų tipai ir tuometinių techninių progresą ženklinantys įvykiai. Fotografijų fone eksponuojami Vilniaus universiteto bibliotekos XVII a. pabaigos – XVIII a. pradžios jėzuitų dokumentai atspindi žymių ispanų, ypač pirmųjų jėzuitų, pėdsakus Lietuvoje (pvz., Vilniaus akademijos rektoriaus Mykolo Ortizo užrašų knygelė). Parodą papildė Miguelio de Cervanteso Saavedros romano „Išmoningasis hidalgas Don Kichotas iš La Mančos“ 400 metų sukakčiai skirta leidinių (XVII–XX a.) lietuvių, ispanų, prancūzų, lenkų kalbomis ekspozicija. Knygos kadaise skaitytos ne tik Vilniuje, bet ir Biržuose, Nesvyžiuje, rodo, kad Lietuvoje Liūdnojo vaizdo riteriu domėtasi beveik nuo mūsų raštijos pradžios. Čia sužinome, jog pirmojo pilno „Don Kichoto“ vertimo (1942) į lietuvių kalbą autorius Pulgis Andrieušis drašino lietuvius Cervanteso herojaus pavyzdžiu: „Idealistas La Mančos

idalgas mus, tremtinius, moko neišžadėti mūsų didžiųjų siekimų“.

Fotografijų parodą supo Ispanijos ir Lietuvos draugijos parengta Ispanijos kultūros dienų programa: Ispanijos ir Lotynų Amerikos moderniosios literatūros vakarai, ispanų kino retrospektyva, flamenko koncertai, fotografijos istoriko Carloso Teixidoro trijų valandų paskaita, Don Kichoto ir Sančo Pansos kelionė po Vilniaus senamiestį, intriguojantis „Don Kichoto“ skaitymas lietuviškai bei ispaniškai visą parą. Chodkevičių kieme prietemoj kūpsant La Mančos vėjo malūnai ir sprag-



Salamanka. 1861. Laurento fotografijos namai

sint skersvėjo blaškomoms žvakelėms, iš balkono artistišku didingu bosu Cervanteso skaitymą pradėjo kultūros ministras Vladimiras Prudnikovas ir ilga greitakalbe Ispanijos ambasadorius Lietuvoje Fidelis Lopezas Alvarzas. Skaitymą tęsė žinomi asmenys (raiškiai su tikru smalsuliu Donatas Katkus, vakarop apsilonkęs apaštalinis nuncijus arkivyskupas Peteris Stephanas Zurbriggėnas ir kt.), Vilniaus moksleiviai, tarp jų ir neregintieji, kuriems specialiai šiam skaitymui Brailio raštu buvo parengti romano skyriai.

Tiksliai apgalvota, konceptuali, įvairius istorinius klodus atskleidžianti fotografijų paroda (idėjos autorė ir kuratorė Margarita Matulytė kartu su projekto kolegomis Carlosu Teixidoru, Evaldu Galvanausku) liudija: Lietuva prisimena istorines europines kultūros šaknis. – *G. M.*

### Specialiosios reliatyvumo teorijos šimtmetis

1905 m. fizikos žurnale *Annalen der Physik* tuomet beveik niekam nežinomas mokslininkas Albertas Einsteinas paskelbė straipsnį, kuris aukštyn kojomis apvertė žmonių supratimą apie materiją, erdvę ir laiką. Postuluodamas du principus, reliatyvumo principą, teigiantį, kad visų inercinių atskaitos sistemų atžvilgiu visi fizikiniai reiškiniai vyksta vienodai, ir šviesos greičio vakuume pastovumo principą, taip pat remdamasis energijos ir impulso tvermės dėsniais, dvidešimt šešerių metų tyrinėtojas, nenaudodamas jokio sudėtingesnio matematinio aparato, elegantiškai paprastai suformulavo visas naujosios teorijos, vėliau pavadintos specialiąja reliatyvumo teorija, išvadas. Daugelis šios teorijos sąryšių (pvz., Lorentzo transformacijos) buvo žinomos XIX a. pabaigoje, bet būtent Einsteiniui pavyko tinkamai juos interpretuoti.

Einsteinas parodė, kad materialūs objektai nėra patalpinti erdvėje ir laike tarsi talpyklose, nepriklausančiose nei viena nuo kitos, nei nuo to, kas jose „talpinama“. Anot specialiosios reliatyvumo teorijos, objektų matmenys (erdvės intervalai) ir laiko tarpai tarp įvykių (laiko intervalai) yra reliatyvūs – jie priklauso nuo objektų judėjimo konkrečių inercinių atskaitos sistemų atžvilgiu. Įvykiai, kurie yra vienalaikiai vienoje atskaitos sistemoje, nėra vienalaikiai kitoje. Ne tik neegzistuoja jokia absoliuti erdvė ir joks absoliutus laikas (absoliutumą suvokiant kaip erdvės ir laiko atsietumą nuo objektų judėjimo konkrečių atskaitos sistemų atžvilgiu), bet ir negalioja klasikinė greičių sudėties taisyklė, visiems mums žinoma iš kasdienės praktikos. Tai reiškia, kad

naujoji teorija ne tik išjudino klasikinės fizikos pamatus, bet ir parodė vadinaimo sveiko proto ir kasdienės praktikos ribotumą. Visas kasdienis mūsų supratimas apie fizinio pasaulio objektų judėjimą erdvėje ir laike remiasi tuo, kad visi kasdieniai objektai juda greičiu, daug mažesniu už šviesos greitį, todėl reliatyvistiniai efektai yra visiškai neįreikšiami ir įprastomis priemonėmis neaptinkami.

Reliatyvumo teorijoje toli gražu ne viskas reliatyvu. Absoliutus dydis šioje teorijoje – tai šviesos greitis vakuume ( $c$ ). Bet kurio objekto judėjimas yra matematiškai „priřtas“ prie šios absoliučios konstantos: juo greičiau juda objektas, juo labiau didėja objekto masė, kuri, būdama inercijos matas, trukdo dar labiau pagreitinti objektą. Šviesos greitis vakuume yra ribinis: net vienintelė elementarioji dalelė, kurios rimties masė nelygi nuliui, judėdama šviesos greičiu privalėtų įgyti begalinę masę, kuri viršytų visos fizinės Visatos masę (nes ši yra baigtinė), o tai, akivaizdu, neįmanoma. Iš specialiosios reliatyvumo teorijos plaukia ir garsioji formulė  $E = mc^2$ , susiejanti visuminę objekto energiją su jo mase.

Maždaug po dešimties metų (1915–1916) Einsteinas sukūrė ir bendrąją reliatyvumo teoriją, kurioje aprašė neinerčinį objektų judėjimą, o gravitacijos lauko savybes interpretavo kaip iškreivinto erdvėlaikio savybes. Ši teorija matematinio požiūriu yra labai sudėtinga, jos lygtys išsprendžiamos tik atskirais atvejais.

Apie Egipto piramides sakoma, kad viskas bijo laiko, o laikas bijo piramidžių. Šiuo požiūriu reliatyvumo teorija yra panaši į piramides. Nors *sub specie aeternitatis* jokia baigtinio žmogaus proto sukurta teorija nėra ir negali būti absoliučiai teisinga, šimtametio jubiliejaus sulaukusi specialioji reliatyvumo teorija išlaikė laiko išbandymą. Bet likimo ironija ta, kad, regis, pats absoliutus laikas neišlaikė reliatyvumo teorijos išbandymo. – *N. K.*

### Relikvijų mokslas

VDA Dailėtyros institutas gegužės 12 d. surengė eilinę mokslinę konfe-

renciją. Vis dėlto vienas aspektas ją išskyrė iš „eilinių“ sekos. Konferencijos tema ne tik nepriklauso grynajai dailėtyrai, bet ir apskritai mažai tirta Lietuvoje. „Šventųjų relikvijų Lietuvos kultūroje“ (organizatorė dr. Tojana Račiūnaitė) – taip apibrėžta renginio tema. Pranešimai, nors ir gan įvairūs, leido šį tą suprasti apie relikvijų funkcionalumą ir jų reikšmės kaitą nuo visokeriopo šventųjų palaikų gerbimo XVI–XVII a. iki reliatyvaus abejingumo jiems Apšvietos laikotarpiu. Vadinaujamųjų katakombų kankinių relikvijų atgabenimas į Lietuvą XVII a., jų perkėlimo apeigos susilaukė ypatingo dėmesio. Kova dėl relikvijų prasmės Reformacijos metu nebuvo pakankamai išryškinta, tačiau iš to, kas pa-



Relikvijorius. Tytuvėnų bažnyčia. Aloyzo Petrašiūno nuotr.

minėta, aišku, kad Katalikų Bažnyčia konfesinėje kovoje ne tik neatsisakė pagarbos šventųjų palaikams, bet ir ją plėtojo. Buvo kalbėta ir apie specifinius meno istorijos klausimus – relikvijorių dekorą, jų tipus. Tačiau ir šie pranešimai įsijungė į platesnius svarstymus apie relikvijų kulto istoriją. Konferencija buvo sėkminga, nes tiksliai suformuluota tema, drįsta imtis tarpdisciplininių tyrimų, galiausiai tai, kad remtasi prielaida, jog daugelis meno reiškinų gali būti suvokti tik plačiame socialiniame ir kultūriniame kontekste, leido pažvelgti į tiriamąjį dalyką kaip savarankišką būtį turintį kultūros reiškinį, neredukuojant jo vien į „meninį“ aspektą. – *V. A.*

## Vyskupai prieš „specialistus“

RŪTA TUMĖNAITĖ

„Buvau pas specialistą“. Kadaisė toks pasakymas reišė, kad žmogus kreipėsi pagalbos į kurį nors, tarkim, kūno negalių gydytoją ar kurios nors kitos srities žinovą, kurio kompetenciją liudija visuotinai pripažįstami mokslo kriterijai. Dabar gi į šį pasakymą gali tilpti ir apsilankymai pas nematomos tikrovės specialistus, kurie ir sukėlė nemenką Lietuvos vyskupų susirūpinimą, išreikštą gegužės 19 d. spaudai pristatytame laiške dėl okultizmo plitimo – it grybai po lietaus dygstančių būrimo salonų, parapsichologų kabinetų, šamanų kursų ir televizijos laidų, propaguojančių pačias įvairiausias okultines praktikas... O minėtas pasakymas apie „specialistą“, pacituotas pranciškono Arūno Peškaicio, nors ir iš pradžių sukėlęs lengvai ironišką žurnalistų juoką, slepia visai nejuokingas problemas. Ypač jei tas specialistas „atidaro kanalus, bet pamiršta uždaryti“. Būtent taip savo apsilankymą pas baltuoju magu save tituluojantį Vilniaus parapsichologą Azanovą apibūdino vienas provincijos gyventojas, kuris, ieškodamas išeities iš gilios šeimyninės krizės, nusprendė, kad „specialistas“, dažnai kalbantis per televiziją, negali būti nekompetentingas ir nepatikimas. Bėda ta, kad tas „kanalų neuždarymas“ baigėsi sunkiomis psichikos ir dvasios problemomis. Naujųjų religijų tyrimo ir informacijos centro ir Lietuvos pranciškonų bendrai vykdomo projekto „Šaoningas pasirinkimas“ duomenys rodo, kad per ketverius gyvavimo metus 70–80% besikreipiančiųjų ieško pagalbos dėl okultinių praktikų sukeltų padarinių.

Vyskupų laišką pristatęs kardinolas Audrys Juozas Bačkis kalbėjo, kad ganytojų susirūpinimą dėl okultinių praktikų plitimo kelia dvejopas šios problemos pobūdis. Pirmiausia juos neramina tai, kad burtininkų paslaugomis naudojasi ir okultiniais mokymais seka nemažai katalikų. Pamiršę, kad naudojimasis magų paslaugomis yra sunki nuodėmė, katalikai mano, kad magija, horoskopai, amuletai ir fengšui tėra laisvalaikio pramoga, kol „nejučia tie dalykai tampa artimi, svarbūs, įsitvirtina ir sieloje, ir sąmonėje“. Tokios praktikos ne tik prieštarauja Bažnyčios mokymui, bet ir ardo bendruomenės vertybinius pamatus, pakerta pasitikėjimą sveiku protu. Savo ruožtu tai neigiamai atsiliepia ir visuomenės gyvenimui, nes „žlugydamas asmens iniciatyvą, pasitikėjimą savimi, orumą ir atsakomybę, nutraukdamas socialinio solidarumo saitų, okultizmas kelia grėsmę aiškiais principais ir tarpusavio pasitikėjimu pagrįstam žmonių bendrabūviui“.

Apgailėstaudami dėl neribotos okultinių praktikų reklamos žiniasklaidoje, vyskupai pabrėžia, kad savo laišku labiausiai nori informuoti apie galimus okultinių praktikų pavojus ir ypač apsaugoti jaunimą bei vaikus, nes yra nemažai požymių apie tokių praktikų skverbimąsi į švietimo bei mokymo įstaigas. Ir ne tik tuo, kad parapsichologai ir būrėjai registruoja savo įstaigas kaip „institutus“, „akademijas“, „universitetus“, „kolegijas“ ir „mokslo centrus“, bet ir braunasi į nepilnamečių pasaulį. Tik po specialios komisijos prie Teisingumo minis-

terijos įsikišimo buvo panaikinti kurią laiką Lietuvos vaikų ir jaunimo centre veikę magijos bei astrologijos būreliai. Galima tik spėlioti, kokių žinių įgijo būrelio lankytojai, gal, pavyzdžiui, išmoko užkerėti nepatinkantį mokytoją ar už laiku neišneštas šiukšles subarusį tėtį? Vyskupai reiškia viltį, „kad pedagogai nesunkiai atskiria Hario Poterio ir kitus meninės išmonės pagimdytus „burtus“ nuo sparčiai plintančių būrimo knygų ir vaizdajuosčių su juoko nekeliančiomis instrukcijomis, kaip iškviešti dvasias ir bendrauti su mirusiais“, nes jau žinomas „ne vienas atsitikimas, kai spiritizmą išmėginusiems mokiniams prireikė rimtos psichologų pagalbos“.

Situaciją gerai iliustruoja faktas, kad iš visų į spaudos konferenciją atvykusių televizijų reportažą apie vyskupų laišką parodė vienintelis kanalas, kuriam neprikiši Lietuvos radijo ir televizijos komisijos „Televizijos programų rengimo ir transliavimo nuostatų“, apibrėžiančių parnormalių reiškinių, ezoterinių dalykų rodymo sąlygas bei laiką, nesilaikymo. Kiti kanalai, transliuojantys mažiausiai penkias programas, populiariausias okultines bei magines paslaugas ir jų „teikėjus“, nusprendė nemušti įvarčio į savus vartus, nors nebūtų nieko keista, jei būtų ir parengę reportažą. Jei galima pažeidinėti šalyje veikiančius teisės aktus, tai galima šalia vyskupų kreipimosi ir toliau rodyti laidas iš serijos „tarp iliuzijos ir tikrovės“, kurių vedėja-būrėja, anot vienos kolegės žurnalistės, kalba „visišką blūdą“. Gal tik sunkiau atsakyti į klausimą, dėl ko rimta analitine publicistika garsėjusi žurnalistų pora staiga nusprendė, kad laidos laiko vertas kažkur stovintis užkeiktas namas, į namus iš kapinių „parsineštas“ vaiduoklis ar panašios temos. Na, tiek to, sakysite, kad televizija rodo tai, ką nori matyti žmonės. Bet kai per viešus debatus šalia pripažintų autorite-

tų sodinama ir kokia nors „vyriausioji ragana“, o politinių krizių laikotarpiu žydrajame ekrane pasirodo astrologė, prognozuojanti (ar modeliuojanti pagal užsakymą?) tolesnius krizėje dalyvaujančių (ūkio) ministrų žingsnius,

darosi visai nejuokinga, ypač prisiminus, kad atstatydintojo prezidento laikais jo asmeninė burtininkė Lenuška tokiai daugybei žmonių neatrodė nei keistas, nei svetimų jėgų inspiruotas, nei smerktinas dalykas. ❧

## Kino populiarinimas ar populiarusis kinas?

DAINIUS BLYNAS

Kasmet<sup>1</sup> vykstantis kino festivalis „Kino pavasaris“ šiemet buvo dešimtas ir neįprastai ilgas. Beveik dvi savaites vykusio renginio metu parodyti 53 užsienio šalių pilno metražo filmai ir 31 Lietuvos režisierių kino kūrinys. Dviejose Vilniaus kino teatro „Lietuva“ salėse apsilankė daugiau nei 40 tūkst. žiūrovų. Tai 13 tūkst. žiūrovų daugiau nei pernai. Kino žiūrovų dėmesys šiam renginiui didėja ir skatina keisti nusistovėjusią nuomonę apie stagnaciją, apėmusią kino rodytą mūsų šalyje. Kita vertus, tokį festivalio populiarumą buvo galima numatyti. Gerą lankomumą pranašavo ne tik gan mažos bilietų kainos (iki 8 Lt), bet ir geri 2004 m. rezultatai komercinio kino platintojams. Tad „Kino pavasaris“ ne tik parodė daug gerų filmų, bet ir pademonstravo, kad ir Lietuvoje anksčiau ar vėliau kinas tvirtai užims masiškiausios ir pigiausios pramogos nišą, kaip jau yra gana seniai nusistovėję Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos šalyse.

Atrodo, kad ir festivalio rengėjai jaučia apčiuopę „aukso gyslą“, nes puse lūpų žada netrumpesnį festiva-

lį ir kitamet. Be to, laukiant 2006 m. balandžio, laiką gali sutrumpinti šių metų rudenį galintis įvykti panašus kino festivalis, tiesa, nuo savo pavasarinio pirmtako besiskiriantis kuklesne trukme ir mažesniu filmų skaičiumi. Ar šie planai bus įgyvendinti, dar pamatysime, o kol kas galime spėlioti, ar Lietuvoje kino festivaliai netampa tiesiog viena iš kino platintojų formų, kurios nėra jokio pagrindo priešpriešinti komerciniam kino rodymui. Tokia priešprieša yra gan plačiai pripažįstama taisyklė, kurią grindžia nuostata, kad kino festivaliai – tai galimybė parodyti filmus, kurie nėra perkami didžiųjų kino platintojų ir todėl nerodomi taip plačiai, kaip komercinę naudą galintys atnešti filmai. Nors tokią taisyklę nesunku būtų pagrįsti ir šiandien, bet situacija keičiasi. Vis daugiau Europoje sukurtų filmų, kurie iki šiol labiau orientavosi į kino festivalių publiką, mielai žiūrimi ir „eilinių“ žiūrovų. Čia prisideda daugelio Europos šalių vyriausybių programose atsirandantys nacionalinio kino skatinimo prioritetai ir galbūt bendra europinė „mada“ priešintis amerikietiška popkultūrai ir jos forpostui – Holivudo kino studijų produkcijai.

Tiesa, Lietuvoje „Holivudo puoli-

mas“ dar tik prasideda ir aiškesniu šio puolimo rezultatų gali tekti palaukti. Ką tik pas mus rodytas amerikiečių animacinis filmas „Visa tiesa apie ryklį“ bendru žiūrovų skaičiumi jau pasiekė beveik 36 tūkst. ribą ir gali aplenkti bendrą „Kino pavasario“ rezultatą. Atvirai komercinio filmo ir kino festivalio sugretinimas nėra toks nepagrįstas, kaip gali pasirodyti. Prieš prasidedant festivaliui žurnalistams surengtoje spaudos konferencijoje, „Kino pavasario“ rengėjai su nemažu džiugesiu pranešė, kad renginys skirtas visų pirma žiūrovui, suprask – kino kritikų „rafinuotam“ skoniui bus mažiau peno. Taigi noras taikytis prie žiūrovo skonio ir rodyti populiarnesnius filmus buvo aiškiai išsakytas festivalio rengėjų ir kartu aiškiai atspindėjo renginio programoje.

### Tolimųjų Rytų šalių filmai

Atidesnis skaitytojas gali įtarti, kad tokiu įvadu šių eilučių autorius rengiasi festivalio kritikai ir galbūt ketina suniekinoti programą kraupiu įvertinimu „popsas“. Toks vertinimas galimas ir būtų gan taiklus. Festivalis išties išėjo labai žiūroviškas. Jam pasibaigus, daugelis filmų sklandžiai peršoko iš festivalio „siauruko“ į komercinio rodyto „metro“ ir toliau, matyt, gana sėkmingai renka savo biudžetą. O ir prie festivalio organizavimo gan stipriai prisidėjo ne vienas kino platintojas, jį pasirinkęs kaip gerą progą vieno ar kito savo filmo premjerai. Tačiau toks požiūris vis dėlto daugiau paslėptų nei leistų išvelgti. Daugelis festivalio filmų, noriai flirtuodami su žiūrovo skoniu, tai daro sąmoningai, bet visai ne dėl pataikūniškų tikslų. Veikiau atvirkščiai, masinės kultūros simboliai ir temos naudojamos kaip raktas atrakinti šiuolaikinio žmogaus sielą.

Bandant pasitelkti tokį požiūrį taška, festivalio filmų apžvalgą reikėtų pradėti nuo Honkongo režisieriaus Wong Kar-Wai filmo „2046“. Kurtas net penkerius metus, šis filmas kai kuo panašus į 2000 m. jo juostą „Meilės laukimas“ (*Mood for Love*). Vėl ele-

<sup>1</sup> Daugelis šiame tekste dėstomų minčių jau išsakytos mano rašytose festivalio apžvalgose interneto svetainei [www.bernardinai.lt](http://www.bernardinai.lt).

gantiškos ir paslaptingos moterys, vėl pagrindinis herojus vyras, ieškantis šių moterų meilės, ir vėl labai nostalgiskas filmas. Tačiau filme „2046“ daug kas ir kitaip. „Meilės laukimą“ galima vadinti nuostabiai papasakota meilės istorija, o „2046“ – daugiau meilės studija, kur nostalgija ir prisiminimai – ne filmo nuotaikos pagrindinė dekoracija, o įdėmaus režisieriaus žvilgsnio objektas. Filmas išėjo daug intelektualnesnis, gan sudėtingo siužeto ir labai dekoratyvios scenografijos net ir Wong Kar-Wai šiaip labai jau dekoratyviame kine. Tai, be jokios abejonės, įdomiausias režisieriaus darbas, bent jau bandymo apibendrinti nueitą kelią prasme. Filme pasakojamos kelios istorijos leidžia grįžti prie tos pačios minties, prie tos pačios situacijos ir vis kartoti tą patį – nežinia, ar stengiantis suprasti, ar tiesiog susigražinti tai, kas prarasta. Bene įdomiausia stebėti, kaip retrospektyvus režisieriaus žvilgsnis leidžia prikelti „naujai gyvybei“ daugelį masinės kultūros dalykų, kuriuos noriai savo filmuose naudoja Wong Kar-Wai. Kalėdos pasitinkamos skambant amerikiečių šlageriams, moterys rengiasi nelyg meksikietišku muilo operų herojės, o ir klausimai, kuriuos sau kelia filmo herojai, atrodo atėję veikiau iš meilės romanų. Bet filme šis pigumas visiškai panaikinamas sukuriant nederbtinę siužeto įtampą, kurioje herojai ne pasiklydę tarp masinės kultūros fantomų, o gyvena savo tikrą gyvenimą.

Įdomiai prie „2046“ temos plėtojimo prisidėjo ir kiti du filmai – Pietų Korėjoje sukurtas „Tušti namai“ (*Bin-jip*) ir Kinijos „Povas“ (*Kong que*). Pirmojo režisierius Kim Ki-dukas gali būti laikomas tikru festivalio lankytojų favoritu, nes štai jau antri metai iš eilės jo filmas laimi žiūrovų simpatijų prizą. Šį kartą Kim Ki-duko „Tušti namai“ – tai šiuolaikinės Pietų Korėjos metropolyje nutinkanti istorija apie jaunuolį, išilaužiantį į tuščius namus ir už nakvynę juose atsidėkijantį smulkiais namų ruošos darbais. Tai istorija apie „namų angelą“, besirūpinantį namais,

kai juose nėra šeimininkų. Filme gausu eksportui į Vakarų paruoštos rytų estetikos, bet net ir tai negadina iš esmės pozityvaus filmo išpūdzio. Galvodamas panašia kryptimi kaip ir Wong Kar-Wai, Kim Ki-dukas bando sutvarkytoje, funkcionalistinėje suvakarėjusių Pietų Korėjos gyventojų egzistencijoje įkurdinti „nenumatytą veiksnį“, kuris išmuša iš vėžių ir lyg siūlo gyventi kitaip. Šia prasme Kim Ki-dukas daug labiau išoriškas savo herojų atžvilgiu, jo filmas tampa tam tikra jų gyvenimo būdo kritika. Bet drauge režisierius labai atsargus, jis tarsi baiminasi, kad pats gali būti palaikytas ne „kino angelu“, o įžūliu išibrovėliu į žiūrovų gyvenimą.

Kinų režisieriaus Changwei Gu filmas „Povas“ – jau visai kitos stilistikos filmas. Tai pasakojimas, sudarytas iš kelių vienos šeimos gyvenimo epizodų aštunto dešimtmečio pradžios Kinijoje. Padalytas į tris dalis, filmas skiria dėmesį kiekvienam iš šeimos vaikų – gražuolės Weyhong bandymams pabėgti nuo tėvų ir pačiai kur-

kažin kokį išaiškinimą, kuris yra už kasdienybės ribų ir kurio negali matyti „čia ir dabar“ tikrovę išgyvenantys herojai. Toks išaiškinimas pateikiamas per povo metaforą – neišvaizdus paukštis, kuris visiškai pasikeičia išskleisdamas savo puošnią uodegą. Bet paskubėtume, jei manytume, kad tai tampa prieinama retrospektyviai žvelgiant į savo praeitį, kaip, atrodo, žada už kadro skambantis pasakotojo balsas. Filmo pabaigoje pro narvą su paukščiu praeina visi trys herojai su savo šeimomis, bet kiekvienas yra per daug nekantrus sulaukti, kada povas išskleis uodegą. Išaiškinimas, kuris čia yra tiesiog gyvenimo išaiškinimas, lieka anapus paties gyvenimo.

### Filmai iš Europos

Festivalio atidarymą rengėjai patikėjo jaunam ispanų režisieriui Alejandro Amenábarui ir jo praėjusių metų filmui „Jūros gelmėse“ (*Mar Adentro*). Filmo scenarijus parašytas pagal tikrą Ispanijoje įvykusią istoriją, kurioje



Kadras iš filmo „Jūros gelmėse“. Rež. Alejandro Amenábar

ti savo gyvenimą, sutrikusio intelekto Weiguo norui būti kaip visiems ir tylenio Weigiang ambicijoms įrodyti, kad jis gali daug daugiau, nei iš jo tikimasi. Pasakojimas labai santūrus ir visiškai nemetaforiškas, net buitinis. Tačiau trumpi epizodai, atrodo, žada

žvejys Ramónas Sampedro kovojo dėl teisės nusizudyti. Būdamas 28 metų amžiaus, šis jaunuolis susizeidžia nerdamas nuo olos į jūrą ir lieka paralyžuotas, gali judinti tik galvą. Būdamas 55 metų, 1998 m. sausio 12 d. Ramónas išgeria mirtiną kalio cianido

dozė ir taip pasiekia savo tikslą. „Jūros gelmėse“ – filmas apie eutanaziją ir, atrodo, per daug nesumenkinant jo „meninės tiesos“ sudėtingumo, jį galima vadinti manifestu už „teisę mirti“.

Filme daugiausia susitelkiama ties teisiniais eutanazijos aspektais, t. y. ar Ramónas, būdamas sveiko proto, turi teisę atimti sau gyvybę, argumentuodamas tuo, kad dabartinis jo gyvenimas prarado orumą. Tokia buvo ir tikrosios istorijos esmė arba bent jau ta jos dalis, kurią sužinojo visa Ispanija iš televizorių ekranų ir laikraščių puslapių. Bet filmui išibėgėjant, gana aiškiai matome, kad Amenábaras susiduria su negalimybe apsiriboti tik šiuo eutanazijos aspektu, ir siekdamas tikroviško filmo, turi stoti akistaton su pačiu istorijos herojumi, visa jo asmens pilnatvė. Humanistinio optimizmo (ar pesimizmo?) nuspalvintas Ramóno portretas – tai ir orus žmogus, kovojantis už savo laisvę mirti, ir drauge šviesus žmogus, suteikiantis stiprybės gyventi kitiems. Ar režisieriui pavyksta sukurti gyvą tokio herojaus paveikslą – sunku pasakyti, bet abejonės lieka net ir labiausiai emociškai įtaigiose scenose. Vienoje jų beveik visą filmą tylėjęs ir susenusiu kvailiu laikytas Ramóno tėvas taria: „Yra tik vienas dalykas, baisnesnis už vaiko mirtį ant tėvo rankų, – tai vaiko noras mirti“. Kraupūs žodžiai, kurie atveria ištisą naują plotmę eutanazijos svarstymams, bet filme jie paliekami be atsako. Tad „Jūros gelmėse“ – gan dviprasmiškas filmas, kuris turi aiškia pasaulėžiūrinę poziciją eutanazijos klausimu, bet kuriam pritrūko tvirtesnio „gyvenimiško“ pagrindo šiai pozicijai pagrįsti.

Vokiečių režisierius Oliveris Hirschbiegelis festivalyje parodė jau spėjusį išgarsėti ir „Oskaro“ apdovanojimui nominuotą „Nuopuolį“ (*Der Untergang*). Tai pagal buvusios asmeninės Adolfo Hitlerio sekretorės Traudl Junge atsiminimus pastatytas filmas, pasakojantis apie paskutines dešimt nacizmo įkvėpėjo gyvenimo dienų iki jo savižudybės. Filmą pagarsėjo bandymu parodyti žmogiškąjį Hitlerio veidą ir dėl to sulaukė priekaištų. Jie

neatrodo pagrįsti, filme Hitleris ir visiškai žmogiškas (palaužtas, piktas, draugiškas ir net kilnus), ir kartu demoniškas, priverčiantis žmones daryti didžiausias beprotybes. Režisierius pasirinko puikų būdą papasakoti šią daugeliui žmonių aštrius jausmus keliančią istoriją. Pasakojimas yra foto grafiškas ir realistinis. Vyksmas fiksuojamas trumpomis atkarpomis ir iš esmės visada klausia tik vieno – kas tie žmonės, su Hitleriu praleidę paskutines jo gyvenimo dienas. Tai buvo pamišimo dienos, nes karas nacistams buvo pralaimėtas, o demoniškos idėjos, pradėjusios šį karą, vis dar valdė jo strategus. Bene išpūdingiausia, nors kartu ir kraupiausia scena filme – tai Gebelsų šeimos savižudybė: motina nužudo visus keturis savo vaikus, Gebelsas nušauna savo žmoną ir nusišauna pats. Tai filmo epicentras ir drauge, atrodo, dar vienas bandymas atsakyti, kas gi yra nacizmas. Filmą atsakymas sunkiai verbalizuojamas, bet labiausiai priartėja prie masinio pamišimo diagnozės, nors tai veikiau ne ligos, o poelgių ir pasaulėžiūros būseną.

Tikrai skandalingiausias festivalio filmas – tai britų režisieriaus Michaelo Winterbottomo kūrinys „Devynios dainos“ (*9 songs*). Daugelyje filmų gan atvirai demonstruojamas seksas, tačiau „Devyniose dainose“ jis rodomas ir dažniau, ir atviriau. Vos 70 minučių filmas – tai pasakojimas apie kelis meilės mėnesius tarp dviejų jaunuolių, kurie susipažino koncerte. Pasakojimą sudaro viena kitą keičiančios roko grupių koncertų ir jaunuolių gyvenimo scenos. Blankų ir neryškų filmo kadra papildo taip pat fragmentiškai pasakojamas siužetas. Režisierius parodo keliolika sekso scenų ir, atrodo, nesiekia konstruoti jokio rišlaus pasakojimo. Bet filmas išėjo gyvas ir jausmingas. Nesirūpindamas „papuošimais“, Winterbottomas galėjo susitelkti prie svarbiausių dalykų. Tokia koncentracija filme juntama ir žiūrovo turėtų būti lengvai suprantama jau nuo pirmųjų kadru. Įdomiausias filmo (o galbūt tik filmui) keliamas klausimas –

mas – ką gi reiškia šios gausios sekso scenos? Ar tai bandymas sukurti tikrumo iliuziją kine? Ar, kita vertus, parodyti, kaip seksas paradoksiškai tampa gyvenimo pakaitalu?

### Pietų Amerikos kino kūrėjai

Nufilmuota videojuostoje ir rodoma į dvi dalis padalytame ekrane „Seksualinė priklausomybė“ (*Dependencia Sexual*) – tai keletas novelių apie Bolivijos ir JAV jaunuolius, sukurtų Bolivijos režisieriaus Rodrigo Bellotto. Bellotto kūrinio objektas – ir tai bendra visoms filmo novelėms – tai didžiulis seksualinis pažeminimas, kurį patiria pagrindinis kiekvienos novelės herojus. Vienoje novelėje tai „vyru“ tampantis penkiolikmetis, kitoje – automobilių stovėjimo aikštelėje išprievartauta moteris, dar kitoje – futbolininkas, pozuojantis vyriško apatinio trikotažo reklamai. Režisierius labai stengiasi sukurti realistinio pasakojimo nuotaiką, filme vaidina tik neprofesionalūs aktoriai. Sumažinamas pavyksta net su kaupu, filmas sugeba atskleisti, kiek skaudžiai paliečiamas asmuo, išgyvenantis tokią siaubingą patirtį. Bet nustatyta diagnozė gali pasirodyti negalutinė, o gal net ir paviršutiniška. Atrodo, kad kurdamas realistinį filmą apie intymumo praradimą, režisierius atsitveria nuo paties intymumo aptarimo, galbūt mano, kad jis savaime suprantamas. Tai mažina realistinį filmo pobūdį ir paverčia jį gan deklaratyviu.

Dar vienas festivalio filmas iš Pietų Amerikos – tai Urugvajaus režisieriaus Juano Pablo Rebella tragikomedija „Viskis“ (*Whiskey*). Pavadinimas čia reiškia ne alkoholinį gėrimą, o tiesiog fonetinį junginį, kurį įprasta ištartti Urugvajuje fotografuojantis – išeina plati ir graži šypsena. Čia ir visa filmo prasmė – balansavimas tarp šypsenos ir paslėpto liūdesio. Bene artimiausia filmo stilistikai galėtų būti Suomijos kino genijų brolių Kaurismaki kūryba – toks pat komiškas ir liūdnas santūrumas. Du broliai susitinka po ilgo išsiskyrimo per motinos

laidotuvių metines. Vienas jų stengiasi paslėpti savo gyvenimo nesėkmes ir paprasčiausią bendradarbių apsimetį jo žmona trumpo brolio viešnagės metu. Toliau – trumpi pokalbiai, kelionė į bendros vaikystės žaidimų kurortą prie jūros ir bandymas sugriauti bendravimo sienas, sukurtas per 20 išsiskyrimo metų. Netikėtai, labai šiltas ir nieko nereikalinga neturintis filmas iš Pietų Amerikos, kuriam, matyt, geriausiai iš visų festivalio filmų pavyko suderinti nesudėtingą siužetą ir nepaviršutinišką mintį.

### Sintezė?

Festivalio rengėjų perspėjimas apie „žiūrovišką“ rodomų filmų pobūdį paskatino susimąstyti, koks turėtų būti kinas, kuris siektų žiūrovų palankumo ir kartu išvengtų nereikalingo pataikavimo. Keli iš čia aptartų festivalio filmų pateikė savo receptus. Štai Tolimųjų Rytų šalių filmams būdingas noras kino ekrane atkurti paprasto gyvenimo kasdienybę ir taip kreiptis į visus kino žiūrovus. Filmai pabrėžtinai vengia elitarumo, režisieriai kviečia kiekvieną žiūrovą „matuoti sau“ filmo herojų aistras ir rūpesčius. O ir atsakymai į keliamus klausimus pateikiami lyg tarp kitko, trumpai ir pačioje pabaigoje. Tada atidesnis žiūrovas jau pats turi ar veikia nujauti šiuos atsakymus, o filmas čia gali tik padėti, suteikdamas nuojautai apčiuopiamesnę formą. Ryšys su žiūrovu šiems filmams – tarsi kuras automobilui, jie kviečia žiūrovą gal ir ne bendram išgyvenimui, tai tikrai gan intymiam pokalbiui. Taip filmai „nusiiginkluoja“ prieš žiūrovą – kalbėdami apie kiekvieną žmogų, jie kreipiasi į kiekvieną.

Amenábaro filmas „Jūros gelmėse“ siūlo tikro gyvenimo istoriją, bet iškart pasirenka aiškia pozicija, gindamas pagrindinio herojaus teisę į mirtį. Pagal sumanymą „Jūros gelmėse“ – tai, matyt, gyvenimiškas argumentas ginče dėl eutanazijos, bet gan keista, – jis nenuskamba tikroviškai. Tokioje perspektyvoje atrodo, kad filmas kreipiasi

tik į tam tikrus žiūrovus, o nepritariančius eutanazijai palieka nuošalyje arba bent jau aiškiai stengiasi juos „perauklėti“. Hirschbiegelio „Nuopuolis“ vykusiai demonstruoja, kaip, suteikus pirmenybę psichologiniam ir gyvenimiškam istorijos atkūrimui, kartu pavyksta ir savaip įvertinti vieną skaudžiausių žmonijos istorijos atkarpų. Pavargusio ir nevilties apimto Hitlerio portretas liudija begalinį šio žmogaus paklydimą, o Gebelsų šeimos savižudybės scena atrodo ne mažiau kraupiai nei konclagerių kalinių nuotraukos. Pagaliau brito Winterbottomo filmas „Devynios dainos“ daugiausia rodo sekso scenas, bet paradoksiškai beveik be jokio papildomo siužeto konstravimo ar moralizavimo kalba apie mylinčių vienas kitą jaunuolių tarpusavio ryšį, kuris dažnai mūsų kultūroje įgauna keistas formas.

„Seksualinės priklausomybės“ novelės atrodo didaktiškos, nes, nors kuriamos gan realistiškai, nepateikia vi-

saverčio herojų asmenybės paveikslą. Tuo tarpu „Viskis“ atrodo tik paprasta komedija, kuri vis dėlto dviejų brolių susitikimą paverčia pasakojimu apie orumą, draugystę, ištikimybę... trumpiau tariant, apie gyvenimą.

Tad ar stengdamasis būti palankus žiūrovui „Kino pavasaris“ nuo kino populiarinimo neperėjo prie populiarinio kino? Festivalio filmai vertė pergaltoti tokio klausimo pagrįstumą. Atrodo, kad ne vienas šiuolaikinio kino kūrėjas kuria populiarų kiną ir labai noriai siekia kuo intymesnio kontakto su savo žiūrovu. Šis ryšys konstruojamas kuo universalesnio ir labiau prieinamo siužeto pagrindu, iš žiūrovo reikalaujant tik atidumo ir nuoširdaus atsivėrimo filmui. Tokie filmai aukštyn kojomis apverčia tradicinę kino populiarinimo misiją, pirmiausia versdami klausiti, ar pats kinas yra pasiruošęs kontaktui su žiūrovu. Šių metų „Kino pavasaris“ viltingai liudija, kad toks kinas egzistuoja. ❧

## Pasaulinio karo aidas

SIGITAS JEGELEVIČIUS

Pusmetį Lietuvą „drebino“ diskusijos, pareiškimai, išpėjimai, pagraudenimai ir netgi atviri pagrūmojimai su tyčia ar netyčia blogai užslėptais prakeiksmiais. Vyko tikras žodžių karas, kurio prasmė kur kas gilesnė nei buvo viešai išreiškiama. Tai vis dėlto Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje 60-mečio. Minėti ar neminėti? Važiuoti ar nevažiuoti? Pripažinti ar neigti? Grūmoti ar užglaistyti? Šie ir panašūs „hamletiški“ politiniai traukuliai pasibaigė. Lieka tik apmąstyti tai, kas vyko/įvyko. Buvo keletas rimtų mokslinių konferencijų/forumų Vilniuje ir Kaune, kur buvo nagrinėjami istorikų many-

mu tam kartui svarbesni to karo istorijos įvykiai, taip pat padariniai ir pasekmės. Tokioje neretai kiek nervingoje atmosferoje kovo 8 d. Radvilų rūmuose Vilniuje buvo atidaryta visai nekariška savo tematika, išijautus netgi nostalgiska ar sentimentali fotografijų paroda „Praeities reginiai iš senojo Rytų Prūsijos konservatoriaus archyvo“ (vis galvoju: kodėl senojo, kai naujam būti nelemta?). Už tam tikro fotografijų visumos sentimentalumo slypi dviguba tragedija – ir paties archyvo, ir jame užfiksuotos natūros, – tai ryškus karo padarinys. Šitai dar labiau sustiprina nostalgiskas nuotaikas.

Kaip ir iš kur atsirado šita fotografijų kolekcija? Banalu sakyti – unikal, nes apskritai kiekviena fotografija yra unikal. Nesugražinama ne tik fotografijoje fiksuota akimirka, bet neretai vėliau neatkuriamas ir patsai vaizdas, – kinta aplinka, vietovaizdis (kartais pakinta netgi kraštovaizdis), nyksta buvę objektai, atsiranda nauji.

Lyg numatydami būsiant tragišką Rytų Prūsijos likimą, vokiečiai dar XIX a. pabaigoje pradėjo fiksuoti architektūros paminklus. Plačių užmojų ir išvalgus archeologas, menotyriminkas, paminklosaugininkas, Karaliaučiaus universiteto profesorius Adolfas Böttcheris, talkinamas architekto Fritzio Heitmanno, 1890 m. pradėjo rengti ekspedicijas registruoti architektūros paminklus. Jie ne tik detalai aprašinėjo nužiūrėtus objektus, darė jų eskizus, bet ir fotografavo. Böttcheris 1893 m. tapo pirmuoju Centrinio paminklų konservatoriaus biuro Karaliaučiuje tarnautoju. XX a. pradžioje konservatoriumi tapo architektūros istorikas Richardas Jepsenas Dethlefsenas, toliau inventorizavęs, kaupęs fotografijas (jis, kaip ir pirm-takas Böttcheris, pats fotografavo).

Dethlefsenas ir suformavo konservatoriaus paminklotyros archyvą. Ketvirtame dešimtmetyje biuras buvo išplėstas, paminklus fiksavo net penki ar šeši fotografai. Paminklų apsaugai ir fiksavimui nebuvo gailima pinigų. Tada konservatoriumi buvo Bertholdas Conradesas. Konservatoriaus biuras intensyviai dirbo ir karo metais.

Fotografavo jau minėti Böttcheris, Dethlefsenas, Paulis Hornas, Carlas Wünschas, Antonis Ulbrichas, Alfredas Stallmannas ir kiti. Daugumos fotografijų autoriai nežinomi. Kai kurių – tik spėjami.

Rytų frontui 1944 m. vasaros pabaigoje priartėjus prie Rytų Prūsijos, konservatoriaus archyvas pradėtas rengti evakuacijai. Ir jau pradėtas evakuoti. Tik evakuacija buvusi pavėluota. Neabejotina, kad labai trūko transporto. Keli Raudonosios armijos proveržiai 1945 m. pavasariop suardė fronto liniją. Konservatoriaus archyvas toje sumaištyje priverstinai buvo paliktas Lenkijai tekusioje Rytprūsių teritorijoje. Galima tik spėlioti, kas atsitiko su archyvą lydėjusiais asmenimis. Archyvui tiesiog pasisekė, kad jis atsidūrė būsimoje Lenkijos terito-

rijoje, kurioje sparčiai tvėrėsi lenku valdžios civilinės institucijos, kurios mėgino palaikyti šiokią tokią tvarką nebaudžiamo Raudonosios armijos karių šeiminkavimo/savivaliavimo sąlygomis. Tai ir pamestam, kareivių nuomone Beverčiam turtui čia išlikti ilgiau buvo santykinai palankesnės sąlygos nei sovietams tekusioje Rytprūsių dalyje.

Prof. Juozas Jurginis, 1945 m. vasarą kartu su Povilu Pakarkliu Rytprūsiuose (sovietų pusėje) ieškojęs liuanistikos, pasakojo apie tai, kad tada į Vakarų einančių plentų pakelėse mėtėsi sudaužyti ar net ir sveiki nuo kelio nuversti sunkvežimiai, pakrauti archyvinių dokumentų, knygų. Apleistuose ir gynybai nenaudotuose fortuose, kituose tolimo užmiesčio negyvenamuose pastatuose buvo sukrautos stirtos senų dokumentų ir bylų, išvežtų iš Karaliaučiaus archyvų bei rankraštytų, muziejinių dalykų. Tai buvo likučiai vertybių, kurias vokiečiai evakavo paskutiniu momentu, kai jau buvo maža vilčių jas saugiai nuvežti į Vakarų.

Tarp dokumentų stirtų voliojosi jau suirę vokiečių kareivių lavonai. Kai kur buvo gausiai pridergta (nugalėtojai savo reikalus atlikinėjo patalpose, nes lietingu pavasariniu pamario oru vengė lauke apnuoginti savo užpakalius). Profesorius stebėjosi ne nugalėtojų arogancija ar nepalaidotais priešininko lavonais, bet tuo, kad niekam nerūpėjo bent surinkti po stogu visur išmėtytas knygas, bylas, dokumentus, brėžinius bei planus (septinto dešimtmečio viduryje Kaliningrado srities valstybiniame archyve buvo tik keliolika tiesinių metrų lentynų su senuoju Karaliaučiaus dokumentiniu palikimu...). Tiedu 1945 m. vasaros ekspedicijos į Rytprūsius dalyviai, karinės valdžios netrukdomi ir kareivių padėdami, pririnko tris vagonus dokumentų, šiek tiek knygų (jiems pavyko toje maišalynėje surasti Kristijono Doneičio „Metų“ rankraštį!). Grįžtant su liuanistinio laimikio trupiniais namo ir ekspedicijos dalyviams ramiai miegant mažiausiai prikrautame vagonė,



Senoji turgaus aikštė ir evangelikų liuteronų bažnyčia. Įsruotis (dabar Černiachovsk). 1939. Lenkijos Mokslų akademijos Meno institutas



Virbalyje ar Kybartuose jie buvo apvogti. Kažkas atkabino nuo sąstato du į Vilnių adresuotus vagonus (tikriausiai manyta ten esant buitiniu supratimu vertingų trofėjų). Tiedu į Vilnių adresuoti vagonai atsidūrė Maskvoje. Dar 1946 m. jie stovėjo ant atsarginių bėgių Oktiabrjskaja geležinkelio mazge. Valstybinių archyvų vyresnybė Maskvoje teiravosi Vilniaus archyvininkų, ar ne jiems priklauso tiedu vagonai su trofėjiniais archyvais. Vilniškiai pareiškė nieko nežiną apie vagonus su dokumentais. Ten buvusi sunkiai surinkta lituanistinė medžiaga atsidūrė kurioje nors Maskvos valstybinėje saugykloje.

Karo keliuose likimo valiai atsidūrusį Karaliaučiaus paminklų konservatoriaus archyvą 1945 m. pabaigoje aptiko lenkų mokslininkai. Tik ką atidaryto Mikalojaus Koperniko universiteto Torunėje mokslininkai surengė archyvinių vertybių paieškų ekspediciją į Rytų Prūsiją. Naujo Torunės universiteto personalo daugumą sudarė 1945 m. vasarą į Lenkiją pasitraukę buvusioji Stepono Batoro universiteto Vilniuje profesūra, turinti aukštas kvalifikacijas bei patirtį. Šitie žmonės nepraėjo pro šalį, pamatę dėžėse tūkstančius nemažo formato stiklo negatyvų, kitos architektūros paminklų registravimo dokumentacijos likučius. Visas šis turtas tikriausiai iki 1952 m. buvo Torunėje, nes tais metais į Olštyno (Allenstein) valstybinį archyvą buvo perduota architektūros paminklų registravimo techninė dokumentacija ir kažkiek ikonografinės medžiagos. Apie 6600 vienetų stiklo negatyvų kažin kodėl iš Torunės pateko į Lenkijos Mokslų akademijos Meno institutą Varšuvoje. Spėtina, kad negatyvų galėjo likti ir Torunėje (dabar jie turėtų būti universiteto bibliotekos rinkiniuose).

Iš Rytprūsių konservatoriaus archyvo Meno institute saugomos kolekcijos parinkta 170 fotografijų. Jos ir sudaro Lietuvos dailės muziejaus bei Meno instituto surengtą kilnojamąją parodą. Parodos rengėjai pabrėžė, kad pagrindinis fotografijų atrankos par-

odai kriterijus buvo lietuvių kalbos ir kultūros paplitimas Rytų Prūsijos teritorijoje fotografijų sukūrimo laikotarpiu. Užtat eksponuojamos fotografijos tik iš Gumbinės, Įsručio, Klaipešos, Labguvos, Pilkalnio, Ragainės, Šilutės ir Tilžės apskričių. Tai 1890–1942 m. fotografijos. Daugiausia yra XX a. pradžios fotografijų (iki Pirmojo pasaulinio karo). Paroda buvo išskleista aštuoniose įvairaus dydžio patalpose.

Vestibiulyje esančioje parodos atsklandoje – trys fotografijos: Mielaukių (Mehlauken, Zalesje) geležinkelio stotis – dviaukštis modernus tamsiai raudonų plytų pastatas, prieš jį ant bėgių stovi traukinukas – ir keleiviniai, ir prekiniai vagonai (1910); Nemanynas, Nemunynas (Nemonion, Golovkino) – burinės dorės Nemuno žiotyse (1906); Įsė (Inse, Pričaly) – lietuviška pirka: senas pastatas su žirgeliais vėjalenčių galuose, sienos iš lauko truputį tinkuotos, baltintos kalkėmis, tinkas apibiręs (1890–1895).

Įspūdingos konservatoriaus archyvo fotografijos vertinamos kaip profesionaliai parinktos kompozicijos kūriniai, kuriuose pastebėta fotografuojamo objekto esmė. Galima išivaizduoti, jog neskubantis fotografas ilgai perstatinėdavo savo trikojį su fotoaparatu, ieškodamas vaizdui tinkamo taško. Vienaip norimas įamžinti objektas atrodo plačiaformačiame/panoraminiame akiploto vaizde, kitaip – žvelgiant/žiūrint pro fotoaparato objektyvą. Užtat jie puikiai parinkdavo kompoziciją. Fotografai žmonių kadre nevengė, bet šiaip stengėsi fiksuoti objektą be žmonių. Didesniame mieste beveik neįmanoma išvengti atsitiktinių praeivių ar šiaip stoviniuojančių žmonių (ne visi jie pastebi ir atkreipia dėmesį į fotografą). Tokios fotografijos su atsitiktiniais praeiviais tikrai yra gyvos, netarpiškos, turi architektūrą papildančios informacijos – demonstruoja savo laiko kostiumą/aprangą. Gal tik keliolikoje fotografijų jų autoriui pozavo jo sustatyti vaikai: Labguva (Labiau, Polesk), turgaus aikštė – erdvi, grįsta skaldytais lauko akmenimis, pakraščiais dar

stoviniuoja vežimai, niekuo nesiskiriantys nuo lietuviškų, viduryje aikštės išrikiuota į eilę pozuoja įvairaus amžiaus vaikų grupė, antrame plane – Kryžiuočių ordino pilies priešpilio aštuoniakampis parako bokštas, evangelikų liuteronų bažnyčia (1910); Įsėje prie ūkininko pirkios lango sustatyti pozuoja keli berniukai ir mergaitės su katinėliu ant rankų (1910). Žmonės, net ir pozuojantys, niekada neužgožia objekto, bet jį pagyvina, daro šiuolaikiškesnį fotografavimo metui. Tik vienoje fotografijoje dominuoja žmonės: vaikai prie Emanuelio bažnyčios klebonijos (1910) – klebonija fotografijos kampe, šiuo atveju ne fotografui svarbiausia, o šalia po didžiulėmis liepomis patvoryje išsirikiavę 12 įvairaus amžiaus vaikų ir moteris (gal auklėtoja/priziūrėtoja).

Fotografijose dažniausiai šviesūs vaizdai. Netgi pilių griuvėsiai neatrodo niūrūs, nors tokiose vietose fotografams nepasitaikydavę (?) žmonių.

Miestų ir miestelių pastatų fasaduose gausu prekybininkų, kitų verslininkų vardų ir pavardžių, verslo įmonėlių, dirbtuvių pavadinimų. Vaistinės, kavinės, restoranėliai. Tai vaizdinis paminklas bent daliai čia gyvenusių žmonių. Tuos žmones ar jų palikuo- nis besiantantis frontas pakėlė iš užgyventų vietų, nužudė išiveržę sveltimi kareiviai, numarino badu ar apiplėšę negrįžtamai išvarė iš tėviškės į svetimus kraštus. Pastatų fasadų iškabose, reklamose, vitrinose – buvęs gyvenimas.

Daugiausia fotografijų iš Įsručio (Instenburg, Černiachovsk) – 26 (15,3% visų parodos fotografijų). Dauguma fotografuota 1890–1913 m. Tikriausiai Europoje retas reiškinys, kai miestas vadinamas jo griovėjo ir niokotojo vardu. Ir taip jau beveik 60 metų. Šešios įspūdingos Kryžiuočių ordino pilies fotografijos, darytos 1938 m. Trys – pagrindinio pastato vaizdai iš vidinio kiemo ir kitos trys – pagrindinio pastato vaizdai iš išorės: šiaurės vakarų dalis su vartais pastato pirmame aukšte, o vartų link – akmenimis grįstas kelias; vartai tarp priešpilio ir

pagrindinio pastato; pietrytinė pasta-  
to dalis. Sienos jau šiek tiek apšiuru-  
sios, plytos aptrupėjusios, bet pasta-  
tas dar su langais. Pirmoji Įsručio pilis  
pastatyta XIV a., apie 1380 m. pasta-  
tyta mūrinė. 1945 m. pilis sudeginta,  
vėliau kiek paremontavus joje buvo  
įkurdinta pieninė, mašinų remonto  
įmonė. Dabar pilis visiškai nunioko-  
ta. Įsručio panorama – vaizdas iš šiau-  
rės pusės nuo Unguros upės dešiniojo  
kranto – bažnyčių bokštai, pirmame  
plane didžiulis 3 aukštų svirnas. Pily-  
po Melanchtono bažnyčia nuo miesto  
parko pusės. Sandėlių gatvė – XVII–  
XIX a. pastatai, kurių pirmas aukštas  
masyvaus mūro, o kiti 2–3 aukštai –  
lengvas fachvercho antstatas. Seno-  
jo turgaus aikštės keturios fotografij-  
jos: vienas prie kito prisispaudę trijų  
ar keturių aukštų gotikiniai pastatai  
siaurais fasadais (XIX a. fasadai kiek  
sumoderninti) ir aukštais frontonais,  
vienoje dar yra ir XVII a. pradžios ro-  
tušė; Senojo turgaus aikštės šiaurinis  
kampas su „Raudonąja vaistine“; aikš-  
tės fragmento vaizdas, kurio gilumoje  
šalia senosios rotušės viena gražiausių  
Rytprūsiuose evangelikų liuteronų baž-  
nyčia (statyta 1610–1612 m., 1978 m.  
sovietų nugriauta). Ir dar trys fotogra-  
fijos su šios bažnyčios interjero frag-  
mentais ir detalėmis. Išsiskiria viena  
fotografija, kurioje užfiksuota nema-  
ža interjero dalis: vargonai, galerija su  
panelinės tapybos siennele, lubų pane-  
linė tapyba, klauptai, šviestuvai. Ma-  
syvaus gotikinio penkių aukštų (trys  
aukštai pastogėje) pastato, šalia kurio  
žemesnis keturių aukštų (du aukštai  
pastogėje) pastatas Goldapės g., foto-  
grafija. Markgrafų aikštės fontano fo-  
tografija: darbo diena, tad praeivių ar  
žioplinėjančių nėra, tik pulkelis aikštė-  
je „besiganančių“ vaikų, kelios auklės  
su mažais vaikais. Kitose fotografijose  
miesto parkas, geležinkelio stotis, van-  
dientiečio bokštas, pėstininkų pulko  
kareivinės, akmenimis grįstame kie-  
me išpūdinga vandientiečio kolonėlė –  
tikras pramoninio meno kūrinys. Įsru-  
tis buvo labai sudaužytas mūšių metu.  
Ypač nuniokotas senamiestis, kuris so-  
vietmečiu buvo visiškai nugriautas.

Po 12 fotografijų parodoje yra su  
Tilžės (Tilsit, Sovietsk) ir Ragainės  
(Ragnit, Nieman) vaizdais. Daugumo-  
je Tilžės fotografijų tiesiog didmiesčio  
vaizdai. Iš kitų parodoje pristatomų  
Rytprūsių miestų bei miestelių Tilžės  
architektūra turi savitų bruožų: dau-  
gelyje fotografijų vietoje Rytprūsiuose  
įprastų gotikinių yra barokinių pasta-  
tų frontonai ar bent turintys baroko  
bruožų, pasitaiko klasicistinių fron-  
tonų, nors patys pastatai stovi galu į  
gatvę, t. y. jie iš esmės yra gotikiniai.

Tilžės fotografijos labai įvairių siuže-  
tų: Blaurecko namas ir rotušė Seno-  
jo turgaus aikštėje – tipiškas gotiki-  
nis šešių aukštų (trys – pastogėje)  
pastatas, bet jo frontonas barokinis,  
rotušė su bokštu ir laikrodžiu jame,  
aikštės pakraštyje priešais rotušę poe-  
to Maxo von Schenkendorfo pamink-  
las, kitame aikštės pakraštyje prie  
rotušės – kelios moterys, ant grindinio  
išsidėsiusios pintinės, pardavi-  
nėja gal daržoves, gal uogas, pėdina  
atsitiktinis praeivis, o pirmame pla-  
ne spokso keturi berniūkščiai (1890–  
1896); Vandens gatvė – tikro didmies-  
čio vaizdas – puošnūs trijų aukštų  
namai, gausu praeivių – gal smulkūs  
verslininkai, tarnautojai, panelės, dar-  
bininkai, berniūkščiai, gatvėje stovi  
vežimai, nes fotografas įsitaisęs vidu-  
ryje gatvės, batų krautuvės tarpdury-  
je keli pirkėjai laukia, kol fotografas  
baigs darbą (1910); Liepų gatvė – irgi  
tvarkingo didmiesčio vaizdas – puoš-  
nūs dideli namai, gražios geros tvoros,  
gatvė gražiai išgrįsta nedideliais lau-  
ko akmenimis, keli berniūkščiai spok-  
so – laukia, kol fotografas baigs darbą  
(1910); sandėlis Auksakalių gatvėje –  
ilgas, gerokai apleistas dviejų aukštų  
fachvercho pastatas, gatvė negrįsta,  
užtat šaligatvis išgrįstas nedideliais  
lauko akmenimis (1916–1917); Fritzo  
Redmano kepykla Auksakalių gatvė-  
je, erdvę geriau suvokti padeda susto-  
jė du paaugliai (1916–1917); baldų  
apmušėjo Fritzo Wahrenbergo namo  
fasadas Mittelstrasse (1916–1917).  
Elektrinės ir gimnazijos pastatų foto-  
grafijos. Sprendžiant pagal parodai  
atrinktas fotografijas, Tilžėje būta ne-

mažai nedideliais lauko akmenimis  
grįstų šaligatvių, kurių viduriu ejo ta-  
šyto granito plokščių takas.

Ragainės objektai fotografijose išpū-  
dingesni už Tilžės vaizdus. Išsiskiria  
išpūdinga miesto panoramos nuo Ne-  
muno pusės fotografija (1901–1915).  
Panoramoje dominuoja bažnyčios bokš-  
to smailė. Keturiuose fotografijose išpū-  
dingi Kryžiuočių ordino pilies mūrai:  
bendras pilies vaizdas su laikrodžio  
bokštu priešpilyje (1939); puikiai iš-  
silaikiusios pilies išorinės sienos frag-  
mentas (1894) – sieną vertikalčiai skai-  
do didžiulės negilios smailos gotikinės  
arkos, kuriose dviem bei trimis aukš-  
tais įrengtos patrankų šaudymo angos,  
ir šiaip sienoje gausu patrankų šaudy-  
mo angų, o viršuje, po pastogės karni-  
zu, šaulių šaudymo angų grandinė; pi-  
lies vaizdas iš rytų pusės (1910) – tai  
pilies kampo fragmento vaizdas pro  
medžių raizgalynę, o pirmame plane  
panemunėje nedidelis daržas, kelios  
jaunos obelys, viduryje daržo nedide-  
lė būdelė sudėti įrankiams ir pasislėp-  
ti nuo lietaus, šalia jos – pagyvenu-  
si daržininkė (ko gero, tai vienintelis  
vaizdas, kurio atitikmenį surastume  
ir dabar tose Ragainės panemunėse);  
pilies vaizdelis nuo panemunių pievų  
pusės – ryškus ir įsimenantis masy-  
vaus tvirtovės pastatų komplekso re-  
ginys, pirmame plane pozuoja panelė,  
kuriuos trapi figūra dar labiau išryški-  
na pilies masyvumą ir didybę. Foto-  
grafavimo metu pilis buvo gyvenama.  
Tikriausiai ten buvusios įrengtos ka-  
reivinės. Karo metu raudonarmiečiai  
apgriovė šią tvirtovę. Sovietmečiu pi-  
lis buvo niokojama. Ji sunyko ir dabar  
tėra tik griuvėsiai. Dviejose fotografi-  
jose – Ragainės Senojo turgaus aikš-  
tės du vaizdai – iš pietvakarių ir piet-  
ryčių: skaldytais lauko ar iš Nemuno  
išvilktais akmenimis grįsta masyvi  
aikštė, tvarkingi ir dailūs 2–3 aukštų  
namai, pakraščiais apkarpytos liepos;  
viena šių fotografijų itin gyva (ar tik  
nebus pati dinamiškiausia fotografija  
visoje eksponuotoje kolekcijoje?) – ma-  
tydami triūšiantį fotografa, sustingsta  
su vežimaičiu žaidę paaugliai, jauna  
mamytė su kūdikiu vežimėlyje, išsi-

dabinusi panelė, besikalbančios dvi kūmutės, šiaip praeiviai. Ragainės rinkinyje yra viena kolekcijoje retų buitinių scenų fotografija, pavadinta „Gyventojai Nemuno pakrantėje“ (1910) – jokių architektūros paminklų, tik du nedideli nameliai Nemuno pašlaitėje, karčių tvoros, neįmantrūs daržai, pozuoja šeima su vaikais, taku aukštyn lipantys žmonės, o kitapus upės (Lietuvoje) – bekrasė padūmavusi lyguma. Dviejų geležinkelio stočių perono vaizdai, Lenkų gatvė (ir čia pastatų frontonuose esama baroko bruožų), Celiuliozės fabrikas (ar tai tik nebus vienintelis objektas Ragainėje, kurį sovietai atstatė, bet jis iki šiol nemodernizuotas ir teršia Nemuną, nes kairiajame krante gyvenantieji vis dar nesijaučia nuolatiniais gyventojais), o to fabriko tiek tematoje – panemunėje rietuvės iš Lietuvos atplukdytų rąstų, ilga estakada, kuria rąstai užtraukiami į aukščiau esantį fabriką, ruoželis fabriko pastatų vaizdo ant šlaito.

Parodos rengėjams krito į akį ir Labguva. Kolekcijoje net 9 šio miesto fotografijos. Tikriausiai ne vien dėl to, kad visos (išskyrus vieną) fotografijos darytos apie 1910 metus. Siužetų prasme nieko nauja. Paminkloaugininkai Labguvoje kaip ir kituose miestuose fiksavo miesto panoramą, bažnyčias, senamiesčio aikštes bei gatves, kai kuriuos XIX a. pabaigos – XX a. pradžios objektus. Labguvos panoraminės fotografijos pirmame plane upė, o už jos miestas – pilies bokštas, XIV a. statyta bažnyčia, kitų pastatų stogai. Keturiuose fotografijose – Turgaus aikštė ir gatvė: kaip paprastai, lauko akmenų grindinys, mūriniai dviejų aukštų namai, bet tai vienintelės šios kolekcijos fotografijos, kuriose Turgaus aikštėje užfiksuota iš akmenų sumūryta rampa. 1891 m. fotografijoje – evangelikų liuteronų bažnyčios altoriaus vaizdas nuo emporos: po nuostabiais gotikos skliautais kuklus altorius, o virš jo presbiterijos gale didelis arkinis langas su vitražu. Labguvos senienu pristatymas baigiasi fotografija, sąlyginai pavadinta „Paminklas kariui“: granito

monumentas, kurio cokolio plokštumoje kario bareljefas iš bronzos ar ketaus bei paminklinės lentos. Tai tikriausiai paminklas labguviečiams, žuvusiems 1870–1871 m. prūsų–prancūzų kare (žuvusiųjų tame kare atminimui obeliskų ar kitokių paminklų buvo pastatyta dažname Prūsijos bei Bavarijos mieste). Rusai karo sudaužytuose Rytprūsijuose pirmiausia nugriovė paminklus. Neliko ir paminklo Labguvoje. Miestas karo metu buvo gerokai apgriautas. Vėliau sovietai visiškai sunaikino senamiestį. Labguvos pilis irgi sunyko (joje sovietai buvo įrengę kažin kokį fabriką). 1960 m. nugriauta Labguvos bažnyčia...

Iš gausiau parodoje pristatytų miestų ir miestelių yra Pilkalnis (Pillkalen, Schlossberg, Dobrovolsk). Jį reprezentuoja 7 fotografijos. Fotografuota 1910–1913 m. Čia, kaip ir kiekviename kitame miestelyje, buvo nu fotografuota turgaus aikštė – erdvi, akmenimis grįsta, bet apstatyta neišvaizdžiais 1–2 aukštų namais. Išpūdingesnis yra tik Franzo Triebelio parduotuvės pastatas Turgaus aikštės ir Širvintos gatvės kampe, o šaligatvyje ant to kampo sustojo paplepėti dvi pa-

auglės, paprastai, bet tvarkingai apsi- rengusios, su prijuostėmis, tikriausiai tarnaitės, vienos rankoje kibiras, o kita nešina pintinėle. Eksponuojamos naujų Pilkalnio pastatų fotografijos – puošnaus fasado Gustavo Tausendfreund viešbutis šalia geležinkelio stoties; „Rankpinigių sąjungos“ pastatas; senos evangelikų liuteronų bažnyčios naujo bokšto statyba (karo metais bažnyčia sugriauta). Šaligatviai visur „kombinuoti“ – viduryje tašyto granito plokštės, o iš šonų nedidelių lauko akmenų grindinys. Keturbriaunio granitinio obelisko fotografija: cokolio plokštėse bareljefai, paminklinės lentos, o virš jų ant kiekvienos obelisko briaunos – erelis (gal iš ketaus?). Kaip ir kiti panašūs paminklai – aptvertas metaline tvorele. Ir čia bus paminklas žuvusiems prūsų–prancūzų kare Pilkalnio apskrities vyrams atminti. Neretas fotografas kiekvienoje vietovėje padarydavo fotografiją (gal ir kelias), kuriose būdavo gausus žmonių būrys. Tokių fotografijų eksponuota iš Labguvos, Tilžės ir kitur. Yra ir Pilkalnio žmonių fotografija „Miesto gyventojai Tilžės gatvėje“: pirmame plane kantriai spokso visur suspėjantys



Anton Ulbrich. Evangelikų liuteronų bažnyčios interjeras. Laigyčiai (dabar Mordovskoje). 1904–1909. Lenkijos Mokslų akademijos Meno institutas

berniūkščiai, už jų stovi darbininkai, šiaip praeiviai, o iš Mejerio Traubės krautuvių išėjusi stoviniuoja solidesnė publika.

Žmonės fotografui buvo svarbesni ir Širvintose (Schirvindt, Kutuzovo). Eksponuota sąlygiškai pavadinta „Pasienio miesto gyventojai“ fotografija (1910–1915). Bet ir čia žmonės savo aplinkos panoramoje, gal net platesnėje nei kitur. Ant liepomis apšodinto plataus plento, grįsto stambokais skaldytais lauko akmenimis (kelkraščiai pažymėti tankiai sustatytomis aukštomis akmenų nuoskilomis) stovi trys nedidelės mergaitės, keli orūs trumpakelniai („gaidžiakelniai“) paaugliai su kišeniniais laikrodžiais liemenių kišenelėse ir trys vyriškiai. Antrame plane tolokai matosi Širvintos miestelio pakraštys, dvibokštė bažnyčia, dešiniau už upelio jau Lietuva – Vladislavovo (Kudirkos Naumiestis), kurio panoramoje dominuoja didelė bebokštė bažnyčia. Šios fotografijos fragmentas yra pirmame kvietimo puslapyje. Yra ir Širvintos negrįstos turgaus aikštės fotografija su 1–2 aukštų mūriniais namais aplink (1910).

Tikras paminklas mažam kaimeliui, kurio jau nebėra, ir jo gyventojams, kurie išnaikinti, o likučiai išsklaidyti po Vokietiją, yra dvi Franzrodės kaimelio 1902 m. fotografijos: nedideli namai stovi atokiau nuo gatvės, skendi žalumoje, tarp tvorų ir gatvės – kelių metrų žalia juosta su beržų eilėmis, o po beržais prie kiekvienų vartų po 2–3 tvarkingas kupetas šieno, parvežto iš lankų. Niekur kitur nematytas išpūdingas, kiek sentimentalokas vaizdelis... Kitoje šio kaimelio fotografijoje – plačiadugnių valčių prielauka prie smuklės: improvizuotoje krantinėje stovi didelės kupetos šieno (tikriausiai skirtos „eksportui“ upeliu į miestus).

Parodoje matėme Želvos (Saalau, Kamenskoje) XIV a. Konrado fon Valenrodo statytos Kapitulės pilies penkias 1930–1940 m. fotografijas. Pilis gerokai apleista, bet dar išpūdinga. Dabar tikriausiai iš jos likę tik krūmokšniais apžėlę griuvėsiai.

Nostalgiškos ir jau tikrai pamink-

linės, tik fotografijose išlikusios mažų miestelių panoramos. Laukiškos (Laukiškiai, Laukischken, Saranskoje) panorama (1900–1914) su bažnyčios bokšto piramide medžių žalumoje; Kaukėnų (Kaukehnen, Jasnoje) 1912 m. vaizdas (1901–1915): už upelio stovi mediniai, mūriniai bei kombinuoti (mūras ir medis) namai, ūkiniai pastatai, panoramos gilumoje XVI–XVII a. statytos bažnyčios bokšto smailė. Rusai bažnyčią pavertė sandėliu. Jos vidų nuniokojo gaisras ir dabar stovi tik apirusios sienos. Sovietmečiu buvo nuniokotas šio miestelio centras, kapinės. Gastos (Heinrichswalde, Slavsk) – pirmame plane miestelio link einantis vieškelis, o antrame plane miestelio panorama: pakraščio tvoros, daržai, vėjo malūnas, gilumoje smailas bažnyčios bokštas su laikrodžiu. Kas iš tos bažnyčios likę dabar?

Daugelyje eksponuotų fotografijų – bažnyčių ir jų interjero vaizdai. Sovietmečiu nugriautos Įsės evangelikų liuteronų bažnyčios – medinės rotondos atvaizdas žiemą (1910). Retas atvejis šioje kolekcijoje – fotografija žiemą. Šakūnų (Schakunen, Levoberežnoje) evangelikų liuteronų bažnyčios krikštykla (1904–1919) – nuostabus šešiakampis įrenginys su bareljefais cokolio paneliuose. Neabejotinai sudegė ar sudaužyta sovietų niokojančio puolimo metu. Kaimės (Caymen, Trostniki, Zarečje) evangelikų liuteronų gotikinės bažnyčios interjero 4 fotografijos (1905–1919): puikaus darbo sakykla, gausiai išpuošta bareljefais paneliuose, skulptūromis (jos konsolę laiko parėmusi galva ir rankomis ant grindų stovinčio angelo skulptūra. Gražus barokinis altorius ir du jo fragmentai (ypač puošni retabulo apatinė dalis – Nukryžiuotasis, apaštalų ir moterų figūros kryžiaus papėdėje). Sovietmečiu Kaimės bažnyčia suniokota, bet dar kol kas stovi jos griuvėsiai. Popelkių (Popelken, Vysokoje) evangelikų liuteronų bažnyčios interjero dalies fotografija: skrendantis (pakabinamas) krikšto angelas virš krikštyklos vietos, paminklinės lentos sienose, altoriaus fragmentas su sakykla virš

menos (man nematytas ir negirdėtas atvejis). Trempų (Trempen, Novostrojevo) evangelikų liuteronų bažnyčios sakyklos fotografija (1904–1909): sakykla gausiai dekoruota nedidelėmis skulptūromis, sudarančiomis lengvumo, kilimo aukštyn išpūdį. Darkiemio (Darkehmen, Oziersk) XIX a. viduryje statytos evangelikų liuteronų bažnyčios vakarinio bokšto ir aplinkos su akmenimis grįstomis ir medžiais apšodintomis gatvelėmis fotografija (1892–1915). Bažnyčia sovietmečiu suniokota. Per karą sugriauta trečdalis miestelio. Rusai nugriovė ir perstatė senamiestį (ekspozicijoje buvo dar viena Darkiemio fotografija – kažin kurios gatvės vaizdas). Matėme penkias Laigyčių (Legitten, Turgenevo, Mordovskoje) evangelikų liuteronų bažnyčios fotografijas (1904–1909, 1931). Bažnytkaimis kadaise garsėjo šia XV a. statyta bažnyčia, kurios interjere buvo ryškus baroko palikimas. Fotografijose užfiksuotas bendras bažnyčios vaizdas (bokštas su užmūrytomis langų angomis, šventorius su keliais senais vienišais kapais), baroko altorius po gražiais gotikiniais presbiterijos skliautais, dalis interjero (sakykla, vargonai, chorai, klauptai, šviestuvai), sakyklos fragmentas su medžio bareljefais paneliuose. Rusai bažnyčią buvo pavertę sandėliu, nuniokojo interjerą. XX a. aštuntame dešimtmetyje ši bažnyčia buvo apleista, įgriuvo stogas. XX a. pabaigoje bažnyčia buvo iš dalies restauruota (retas atvejis rusų Rytprūsioje!), atkurtas fasado, išorės vaizdas.

Parodoje buvo fotografijų iš Ramintos (Reminten, Krasnoje), sovietų laikais sugriautos Gumbinės (Gumbinen, Gusevo), Skaisgirių (Skaisgirren), Karklės (Karkeln, Mysovka), Gilijos (Gilge, Matrosovka).

Klaipėdos ir Šilutės apskritims parodoje buvo skirtos dvi salės (tik 32 fotografijos). Tose fotografijose žvejų ūkininkų namai bei sodybos. Vyrauja medinė kaimo architektūra. Kapinės su krikštais ir kitokiais mediniais antkapiniais paminklais. Pagal fotografijas čia vaizdas žymiai skurdesnis nei

kitapus Nemuno. Lieka tik spēlioti: kadaise fotografai Klaipėdos ir Šilutės apskrityse pasirinko tik tokius objektus ar parodos organizatoriai taip parinko fotografijas, norėdami lietuvių akį džiuginti tik tokiais superetnografiniais vaizdeliais. Beje, daugelis kaimų čia taip pat sunyko. Mūrai fotografijose tik iš Šilutės (7 fotografijos). Ypač išimtinė Šilutės turgaus bendro vaizdo (1899) fotografija: didelė akmenimis grįsta aikštė, tirštai užstatyta vežimais. Daugelyje jų narvuose atvežtos parduoti kiaulės.

Vienoje iš paskutinių salių buvo pastatyti trys displėjai<sup>1</sup>, kurių ekranuose nuolat sukosi trys juostos: 1) Mažoji Lietuva prieškarinio laikais: operatoriaus Jono Kazimiero Miliaus-Miliausko 1929 m. filmuotos kronikos fragmentai (Kuršių nerija, Lietuvos–Vokietijos pasienis) bei 1930 m. vokiečių kino kronikos „Didžioji kelionė po Rytų Prūsiją“ fragmentai (Tilžė ir jos apylinkių, Kuršių nerijos vaizdai); 2) Kraštas Antrojo pasaulinio karo metais: 1943 m. vokiečių ir 1944 ar 1945 m. sovietų kino kronikos fragmentai. Sovietinėje kino kronikoje su pasimėgavimu užfiksuoti šiurpūs Rytų Prūsijos griovimo ir niokojimo vaizdai; 3) Mažoji Lietuva posovietiniu laikotarpiu: režisieriaus Rimanto Gruodžio dokumentinio filmo „Dykra (Mažoji Lietuva)“ fragmentai. Juose dabartinės Kaliningrado srities vaizdai: bažnyčių, pilių, šiaip pastatų, ištisu miestelių likučiai/griuvėsiai, kapinių likučiai, subjauroti keliai, vargana paprastų nugalėtojų–kolonistų butis. Ypač niūrūs didelių gotikinių bažnyčių griuvėsiai. Neretai griuvėsiai jau apaugę žole ir krūmokšniais. Griuvėsiais pamažu virstantys dar kol kas žmonių gyvenami pastatai...

Vaizdai displėjuose paryškina ir užakcentuoja šiurpius karo padarinius ir dar šiurpesnius kolonizatorių šeiminkavimo padarinius. Jie atsikėlė į svetimą kraštą, svetimą kultū-

<sup>1</sup> Valstybinė lietuvių kalbos komisija žodį „displėjus“ siūlo keisti į „vaizduoklis“; žr. [www.vlkt.lt](http://www.vlkt.lt) (red. past.).

rinę erdvę, kuri jiems buvo nepažįstama, neįprasta ir dėl to bauginanti ir nekenčiama. Čia jiems nebuvo nieko šventa. Jokių sentimentų. Tvarkingos kapinės jiems atrodė baugiai, jos buvo priešiškos klajokliškos prigimties atėjūnams. Tik karo veteranų, šturmuosiu Rytų Prūsiją ir čia paskui apsigyvenusiu, sentimentai griovimo procesui, kurio dalyviais jie buvo, dar išliko. Tik tiek. „Išvaduotojų“ kapinės prisimenamos kartą per metus.

Panašu, kad nugalėtojai sąžiningai iki galo atliko savo istorinę misiją – iki pamatų sugriovė šį, anot jų leksikos, „vokiškojo imperializmo bastioną“ – Rytų Prūsiją. Taigi: buvo, karo metu sugriauta, pokariu sovietų sunaikinta, sunyko. Nebėra... Nei vietovardžių, nei pastatų.

Ir kaip šia proga neprisiminsi vieno prieš penkerius metus rusų solidžiam leidinyje „Vojenno-istoričeskij žurnal“ paskelbto straipsnio „Didvy-

riška praeitis kaip nacionalinės idėjos šaltinis ir pagrindas“ apibendrinimo: „Karo istorijoje – geriausių rusų [rosijanų] tradicijų šaltinis“. Minėto straipsnio paantraštė taip skamba: „Apie karo istorijos mokslo vaidmenį atgaivinant rosijanų patriotinę savimone, užtikrinant perimamumą tarp Tėvynės gynėjų kartu, formuojant krašto gynybos sistemą“. Taigi...

Pabaigai klausimas: kam priklausoturėtų priklausyti šita vokiečių sukurta Rytų Prūsijos konservatoriaus archyvo fotografijų kolekcija: vokiečiams, lenkams, lietuviams? O gal rusams? O gal tai bendras turtas vokiečių, lenkų ir lietuvių tautų, kurių labai panašus ir labai skirtingas Antrojo pasaulinio karo suniokotas likimas? Tik Karaliaučiaus krašto rusai neturi moralinės teisės pretenduoti į tokių dokumentų kolekciją. Sunaikino kraštą, tad ar nesunaikintų ir jo vizualinės atminties likučių, jeigu juos gautų? ☒

## Pasipriešinimas ir pasipriešinimo retorika

MARTIN H. BRUNSGAARD

Nei Baltijos, nei Skandinavijos šalyse netrūksta pasipriešinimo patirties – protesto prieš okupaciją ir priespaudą, prieš socialinę, politinę ar lyčių nelygybę. Ir tas priešinimasis tebesitęsia. Jis – pagrindinė varomoji niekad nesi-

MARTIN H. BRUNSGAARD (g. 1971) – Kopenhagos universiteto danų filologijos ir kinotyros magistras, VU Filologijos fakulteto Skandinavistikos katedros kvietinias lektorius. Tekstas parašytas specialiai „Naujajam Židiniui-Aidams“. Iš danų k. vertė Loreta Vaicekauskienė.

baigiančios kovos už gyvenimą, laisvę ir orumą jėga. Tačiau ką iš tiesų reiškia sąvoka „priešintis“? Šis klausimas kaip tik ir buvo balandžio mėn. 14–15 d. viešbutyje „Conti“ vykusios bendros skandinavų ir baltų konferencijos „Pasipriešinimas ir pasipriešinimo retorika“ išeities taškas. Konferencijos rengėja Vilniaus universiteto Skandinavistikos katedra pakvietė Danijos, Švedijos, Suomijos ir Lietuvos mokslininkus panagrinti pasipriešinimo kalbą iš skirtingų mokslo šakų pozicijų. Kaip galima ir kaip reikėtų reikšti pasipriešinimą? Kaip praeities pa-

sipriešinimo kovų pateikimas veikia mūsų šiandienį požiūrį į pasaulį?

Konferencijos dalyvė iš Švedijos, Örebro universiteto retorikos profesorė Brigitte Mral yra nemažai studijavusi tiek valdžios ar valdančiųjų, tiek pasipriešinimo judėjimo retoriką. Būtent dėl to kaip tik ji pradėjo konferenciją ir pažymėjo jos kryptį keletu teorinių pasvarstymų, jau pranešimo

kėja, kad visas jas – gal tik išskyrus antismurto strategiją – gali taikyti ir valdžios retoriką; taigi pasipriešinimo ir valdžios retoriką skiria ne tiek retorinės priemonės, kiek intencijos, nuostatos ar visa apimančio retorinio veiksmo tikslai. Mral būtent ir norėjo pabrėžti, kad šis skirtumas išryškėja iš pačios retorinės tradicijos, pagal kurią retorikos funkcija ir vaidmuo vi-

tinti studentus priešintis, jos žodžiais, „amoraliai politinei retorikai“. Pasak Koženiauskiene, būtent studentai labiausiai tinka vadinamosios „kritinės masės“ vaidmeniui atlikti: jie – kitaip nei, pvz., politikai ir žurnalistai – atstovauja tik patys sau, todėl ir jų motyvais nereikia abejoti. Pranešimas sukėlė ir publikos pritarimą, ir pasipriešinimą, ir buvo pratęstas nemažos diskusijos apie Lietuvos studentų politinį sąmoningumą ar jo trūkumą. Ar tai nebus, vieno dalyvio teigimu, tik pseudosąmoningumo apraiška, paskatinta „iš viršaus“, dėstytojo iniciatyva? Ir ar tokiu atveju tikrai neverta abejoti studentų motyvais? O gal priešingai – kaip pastebėjo Koženiauskiene kolegė iš Švedijos – tai galėtų būti sektinos pedagogikos pavyzdys, parodantis, kad retoriką galima dėstyti kaip kritikos mokslą?

Prisiminus skandinaviską kontekstą, kur švietimo sistema jau nuo pat pirmųjų mokyklos klasių vienu iš prakilniausių uždavinių laiko išmokyti vaiką kritinio vertinimo, Koženiauskiene projektui galima tik pritarti. Ir jei kritiško požiūrio, demokratinės savimonės nebūtų mokoma tokioje mokslo institucijoje kaip universitetas – kur tada to turėtų būti mokoma?

Kiti konferencijos dalyviai nagrinėjo kalbamąją temą iš istorinės perspektyvos. Helsinkio universiteto istorijos profesorius Henrikas Steniusas aptarė gana specifinę suomių pasipriešinimo patirtį, suformuotą aplinkybės, kad suomiai visada buvo valdomi per tolimą atstumą – pirmiausia Švedijos karaliaus Stokholme, vėliau – Rusijos caro Sankt Peterburge. Visa tai, pasak Steniuso, lėmė pragmatišką ir beprotišką suomių tautinio charakterio dvilypumą: toli esančios valdžios atžvilgiu suomiai elgiasi pragmatiškai ir žaidžia pagal nustatytas taisykles, tačiau giliai savyje tokį atsidavimą jie kompensuoja iš proto vedančiu tylėjimu, kalba, kurios, be jų pačių, niekas nesupranta.

Veltui ieškotume „šūksninio dainavimo“ ir „žmonų mėtymo“ Mral pasipriešinimo retorikos priemonių



Mindaugo Lukošaičio, Gintauto Lukošaičio parodos plakatas. Fragmentas. San Paulo bialalė. 2004

pavadinimu klausdama „Pasipriešinimo retorika – tautologija?“ Šis klausimas buvo – galiu iškart atskleisti – retorinis. Mral pirmiausia pateikė pasipriešinimo retorikos apibrėžimą: pasipriešinimo retorika – tai „siekiamas pakeisti prievartinę visuomenės raidą retorinėmis priemonėmis, t. y. visa apimančiais kalbiniais bei kitais simboliniais veiksmais“. Kokios tai būtų retorinės priemonės ir kokie simboliniai veiksmai? Brigitte Mral pateikė keletą, kaip paaiškėjo, istorijoje ne kartą pasikartojusių strategijų pavyzdžių: pasitelkiamą humorą, muziką, aprangą (pvz., *flower power*), spalvą (pvz., oranžinė Ukrainos revoliucija), tylą, antismurtą, agresiją, demonstracijas. Tačiau panagrinėjus šias pasipriešinimo strategijas atidžiau, paaiš-

suomenėje gali būti suvokiama dvejopai. Pasak šios mokslininkės, retorikos, kaip valdžios įrankio, samprata žinoma nuo seno, tačiau greta jos – atėjusi iš Aristotelio per Kvintilianą iki Habermaso – egzistuoja idealistinė, etika grindžiama retorikos samprata, pabrėžianti lygiavertį pokalbį tarp lygiaverčių požiūrių. Laikantis demokratinės retorikos sampratos, akivaizdžiai priešingos manipuliuojančiam ir monologiškam valdžios kalbėjimui, pasipriešinimo sąvoka iš tiesų atrodo tautologija.

Itin aktualiai retorikos vaidmens ir funkcijų visuomenėje klausimas nuskambėjo VU retorikos profesorės Reginos Koženiauskiene pranešime. Profesorė papasakojo apie savo darbą su studentais, apie pastangas paska-

sąrašė, tačiau suomiai šiomis „disciplinomis“ tikrai parodo pasipriešinimą valdžiai. Pasak Steniuso, suomių schizofrenija matyti ir jų santykiuose su Europos Sąjunga. Kitaip nei Švedija ir Danija, kurių niekada neapleido dvejonės dėl europinio bendradarbiavimo, Suomija nuo pat įstojimo į ES 1997 m. persiėmė šia idėja visa širdimi. Tačiau, kaip teigia suomių profesorius, vargu ar suomiai taip reiškia susižavėjimą ES – jų sąmonėje Briuselis veikiausiai bus užėmęs naujos tolimosios valdžios vietą.

Bertoltas Brechtas apibūdina suomių schizofreniją sakydamas, kad suomiai – tai tauta, „tylinti dviem kalbomis“. Turbūt panašiai galima būtų apibūdinti ir Lietuvos pasipriešinimo patirtį – panaši frazė nuskamba filme „Niekas nenorėjo mirti“, kai jo veikėjas klausia grupelės kitų: „Apie ką tylit, broliai?“ Sprendžiant iš Lino Venclausko ir Arvydo Anušausko pranešimų apie draudžiamą pasipriešinimo judėjimo spaudą Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais, broliai visada tylėjo apie tą patį – savo gimtosios žemės likimą. Pasak Venclausko, nuolatinė lietuvių tautos būseną gyventi iš visų pusių spaudžiamai pasaulio galingųjų replių paskatino susiformuoti ir šiandien Lietuvos politikoje gyvam idealistiniam nacionalizmui. Sąvoką „idealistinis nacionalizmas“ suprasčiau kaip galimybę į klausimą „Kas Lietuvai gerai?“ duoti tik vieną teisingą atsakymą. Galbūt kaip tik jis atsispindi šiandieniam politiniame diskurse, kai visi politikai pasivadiną „liberalais demokratais“ ir choru traukia *Go west!*, o visa politika tėra varžybos, kurios partijos „komanda“ geriausia. Kita vertus, iš salės nuskambėjusi pastaba, kad šiandienę geopolitinę Lietuvos padėtį galima vertinti ir kitaip, pvz., kaip tiltą tarp Rytų ir Vakarų, primena, kad iš tiesų esama bent poros interpretacijų. Pirmoji aktualiai vertinant Lietuvos poziciją gegužės 9 d. iškilnių Maskvoje atžvilgiu, antroji – žvelgiant į puikų Lietuvos pasirodymą organizuojant

NATO susitikimą, be kita ko, priartinusį Ukrainą prie Vakarų.

Kad nauja tautinės savimonės interpretacija neatsiranda per kelias dienas – juo labiau prieš tai nepasimosavus kartais – patvirtino ir Uffe Østergaardas, konferencijoje pristatęs pranešimą tema „Kova dėl pasipriešinimo judėjimo Danijoje“. Istorinis šios „kovos“ pagrindas – aktyvi Danijos vyriausybės bendradarbiavimo politika su okupantais vokiečiais 1940–1943 m. (beje, demokratiniai šios vyriausybės rinkimai parodė ir danų tautos pritarimą). Jau pirmaisiais karo metais Danijoje radosi aktyvus pagrindinis pasipriešinimo judėjimas ir tik 1943 m. rugpjūtį (Hitleriui pralaimėjus prie Stalingo!) danų nepasitenkinimas išaugo tiek, kad vyriausybei teko pasitraukti. Østergaardas atskleidė, kaip po karo vieningai buvo sukurta kalbamojo laikotarpio istorijos interpretacija: esą bendradarbiavimo politika buvęs apsauginis skydas, kurio tikslas – ne tik apginti nuo nacistinės infekcijos žmonių gyvybes ir turta, bet ir pačią Danijos demokratiją, o štai pasipriešinimo judėjimas lyg koks kalavijas užtikrinęs Danijai vietą nugalėtojų pusėje. Ši sutartinė interpretacija tapo diskusijų objektu, kai Danijos ministras pirmininkas Andersas Foghas Rasmusenas, 2003 m. minint šešiasdešimt metų nuo bendradarbiavimo politikos pabaigos, sukritikavo anų laikų politikus, nes šie nekovojo drauge su pasipriešinimo judėjimo dalyviais. Pasak Østergaardo, toks ministro pirmininko pareiškimas suprastinas kaip noras pakeisti danų požiūrį į save kaip maža, taikią tautą ir performuoti visą mažos valstybės mentalitetą, vyravusį XX a. Danijos užsienio politikoje. Kitais žodžiais tariant, kova už pasipriešinimo judėjimą yra bandymas pakreipti Danijos užsienio politiką aktyvesne linkme. Vienas iš paskutinių naujosios politikos pavyzdžių būtų Rasmusseno oficialaus vizito Lietuvoje 2005 m. gegužės 2 d.

metu Putinui išsakytas kvietimas „pripažinti ir atsiprašyti“ už tai, kad Sovietų Sąjunga 50 metų buvo okupavusi Baltijos valstybes.

Nors pasipriešinimas, kaip pripažino ne vienas konferencijos dalyvis, nėra labai aiškiai apibrėžta sąvoka, bendrąją konferencijos idėją pavyko sėkmingai išlaikyti. Pasirinktoji tema ypač gerai išryškino, kaip skirtinga pasipriešinimo patirtis – dar labiau jos perteikimas – leidžia rasti mentaliteto ir politinės kultūros skirtumams. Žvilgsnis iš kelių valstybių perspektyvos turėjo ir dar vieną netikėtą privalumą – jis atskleidė akademinės tradicijos Skandinavijoje ir Baltijos šalyse skirtumą, ypač atsiskleidusį istorikų pranešimuose: skandinavų mentaliteto istorijos tradicija aiškiai kontrastavo su labiau empiriniais lietuvių istorikų metodais. Turint minty tokį metodikos skirtumą ir ypač istorijos mokslo vaidmenį sovietų laikais, būtų įdomu pasvarstyti istorijos mokslo pasipriešinimo potencialą. Itin įdomiai šis klausimas iškyla prisiminus, kad Danijos ministras pirmininkas prisimena pasipriešinimo judėjimą, norėdamas pateisinti Danijos dalyvavimą George'o Busho Irako kare.

Sakoma, „teisybė akis bado“, tai reiškia, kad teisybė būna išgirsta, taigi galiausiai vėl tenka grįžti prie kalbinės raiškos ir retorikos. Mral, nurodydama į Aristotelį, tai suformulavo taip: kiekvienoje situacijoje būna ieškoma paveikiausių, įtikinamiausių retorinių priemonių. Galbūt ir istorikas galėtų pasisemti įkvėpimo iš klasikinės retorikos idealo, kad bet kuriam klausimui esama bent dviejų vienojai tinkamų požiūrių. Reikalauti laikytis tokio požiūrio vertinant kadaise praeityje priimtus istorinius sprendimus, ko gero, ir būtų pats efektyviausias pasipriešinimas politikų moralei ir jų naudojimuisi istorija bet kuria kaina siekiant pateikti situaciją kaip arba–arba pasirinkimą: arba priklausai „teisiųjų koalicijai“, arba esi „blogio sąjungos“ kolaborantas. ❧

# Čadra

EGIDIJUS VAREIKIS

Per savo netrumpą gyvenimą ir globalias klajones lankiausi šimtuose bažnyčių, dešimtyse kirkių bei cerkvių, tačiau tik keletą kartų likimas lėmė pabūti mečetėje. Net ir arti priėti ne visada pavyksta. Paskutinis „pabandydas“ vyko Nigerijos sostinėje Abudžoje. Dydžiu „motinines“ Mekos ar Stambulo mečetes pranokstantis statinys rodo, kad islamas šioje pasaulyje dalyje ne tik gerbiamas, bet ir tvirtas.

Aišku, kad niekas netrukdo gėrėtis statiniu ar garsiai svarstyti, kaip daugiausia pasaulyje lūšnų turinti šalis randa resursų didžiausioms pasaulio mečetėms. Problemos prasideda prisartinus. Vos peržengus vartelius, prisistato apsaugos darbuotojas ir mandagiai paklausia, iš kokios šalies atvykau. Europa. Lietuva... tai tikriausiai krikščionis. Jei taip, tai ponui čia nelabai yra ką veikti. Na, nebent vieną kartą nufotografuoti architektūrinę kompoziciją su keturiais minaretais.

Mintyse galima tiesiog nusijuokti – na, ko gi čia slėptis lyg po čadra. Juk niekas to islamo jums neatims, o būdami atviresni, demokratiškesni, ne vieną žioplą turistą patrauksite į savo pusę. Klasikinės vadybos elementoriai paaiškintų, kad vadybininkai tikrai būtų suinteresuoti savo biznio (šiuo atveju – tikėjimo) reklama.

Kodėl islamo šventyklų saugotojams būti uždariems ir rodyti tikrąjį islamo veidą vien saviems yra svarbiau negu gausinti išpažinėjų gretas? Viena vertus, tų išpažinėjų ir taip nestinga, demografinė situacija jų skaičių didina ir be ideologijos ar edukacijos, kita vertus, gal čia yra racionali politika, politika, kurią, vadybos magijos sužavėti, paniekinome mes – krikščionys?

Iki šiol nesuprantame, kodėl slėpti savo veidą islamo išpažinėjoms neatrodo nei žmogaus teisybę pažeidimas, nei pažeminimas. Draudimas įžengti į mečetę, islamo bendrijų uždarumas, vidinio gyvenimo slėpimas, išoriška visų musulmonų drausmė kai kam atrodo islamo stiprumo ženklai, neretai girdžiu, jog štai religija, kuriai priklauso ateitis. Taisyklių griežtumas mobilizuoja, musulmonai tiki, o krikščionims, ypač katalikams, pasak priešininkų, šiandien svarbi iš šalies priimta diskusija neva dėl pagrindinių katalikų problemų – celibato ir prezervatyvo... Ir neva jokio tikėjimo.

Ar tikrai islamas stiprus? Gal tikrojo veido slėpimas, uždarumas ir ksenofobija yra kaip tik jo silpnumo ženklas? Kokie gi yra, jei yra, galimi islamo silpnumo požymiai, skrupulingai slepiami po čadra – ar iš tikro krikščionybės atvirumas, diskusija ir savikritika yra besibaigiančios civilizacijos menkystė? Gal atvirkščiai – uždarumas – tai tik bailus slapstymasis? Gal mes, matydami demografinės tendencijas ir terorizmą, tiesiog išsigandome?

Islamą, kad ir kiek mes jo baimintumėmės, politiškai nėra stipri religija. Islamo bendruomenė yra ne tiek stipriai konsoliduota, kiek veikiau stipriai kontroliuojama, veikiama stiprios cenzūros ir autocenzūros. Manydami, kad islamo bendrijos konsolidacija yra stipri, darome tą pačią klaidą, kurią darė Vakarai, manydami, kad Sovietų Sąjungos ir jos kontroliuojamų šalių bendruomenės yra lojalios komunistų partijai ir yra

pasiruošusios ginti savo sistemą. Kontrolė ir cenzūra – vienintelis būdas išsaugoti bendriją, tai tas pats būdas, kurį naudojo Sovietų Sąjunga, „saugodama“ savo sovietinius piliečius nuo svetimų įtakų. Baltarusijoje procesas tebesitęsia ir dabar.

Islamą turi keletą iš principo neišsprendžiamų problemų.

Viena jų – politinės valdžios problema. Pranašas Mahometas savo mokymuose nepaliko aiškių nuorodų apie galimas politinės valdžios formas islamo sistemoje. Koranas apie jas nekalba. Mahometas nepaliko net tiesioginio paveldėtojo. Tai iš karto sukėlė islamo schizmą (šiandienai sunitai pranašo paveldėtoju laiko jo uošvį, o šiitai – žentą). „Laimingi“ katalikai turi neklystamumą apdovanotą Dievo vietininką, o musulmonai – ne. Kalbant konceptualiai, Mahometas nepaliko to, kas būtų atsakingas už doktriną. O jei taip – vienintelė doktrina yra tiesioginis ir nekintamas sekimas pranašu. Bet koks kitas elgesys netoleruojamas. Tad tokioje uždaroje sistemoje islamistas fanatikas visada teisingesnis, aukštesnis negu šiaip žmogus, ieškantis naujų idėjų ir formų.

Kadangi nevyksta diskusija apie doktriną, fanatiškas patiklumas yra geras, tironija yra geriausias valdymo

būdas, žudymas – nereikalingų ar trukdančių šalinimas – geriausias reformų kelias. Fanatikas – „teisingiausias“ tikintysis. Musulmonų laimei ar nelaimei, jis – tik fanatikas.

Antroji neišsprendžiama problema – intelektualinė. Krikščionys iš-





siugdė savybė diskutuoti tikėjimo klausimais. Tai ne silpnumas, o stiprybė, kol tikėjimo tiesos nenustatinėjamos balsavimu... Žinia, musulmona „žėisti“ labai lengva, ir mes susiduriame su problema, kaip čia nepadarius ko nors netaktiško islamo išpažinėjų atžvilgiu. Islame nėra diskusijos ir nuomonių įvairovės... Tiesiog taip reikia... O tai jau silpna islamo vieta. Kiekvienas pasikeitimas, kiekviena naujiena yra grėsmė doktrinai. Neginčijamo paklusnumo kelias yra saugesnis nei diskusijų... Galiausiai diskusijoms nėra erdvės, nėra, kaip krikščionybėje, doktrinos dinamikos. Neturėtų stebinti tai, kad musulmonai labai noriai diskutuoja apie krikščionybės keistenybes ir jos silpnumą, tačiau bent jau formaliai yra nepakančius kritikai savo atžvilgiu, netoleruoja jokių tikrų ar tariamų Korano ar šventų vietų niekinimo. Žinia, iš to kyla nepaprastai daug nesusipratimų.

Koranas ir Mahometo pavyzdys yra dogma – Alachas taip sako arba taip nori, ir viskas. Alachas nepaaiškina, dėl ko vieni siunčiami į rojų, kiti į pragarą. Tiesiog jo valia. Jei krikščioniui Dievas yra tėvas ar teisėjas, tai musulmonui jis tėra atsitiktinės valios teikėjas. Šariatą veikia tiesiogiai, ir jokios humaniškos „pataisos“ negalioja, negalioja ir jokia intelektualinė modernesnė šariato interpretacija. Bandyti ką nors tokio kaip Vatikano II Susirinkimas būtų pernelyg didelė rizika, ir niekas to nebando. Nenuostabu, kad bausmė už doktrinos išdavystę yra aukščiausia – mirtis, doktrinos išdavystė blogiau nei visiškas netikėjimas. Islamas neturi nuodėmės ir atgailos kategorijų, leidžiančių nemažą lankstumą. Islame reikia arba tikėti, arba kentėti dėl tikėjimo išdavystės. Taigi griežta bausmė rašytojui Salmanui Rushdie ir nesibaigiantys šventieji karai – ne staigmena.

Korano neginčijamumas ir nekritikuojamumas tampa problema modernizacijos procese. Islamo civilizacija nebegali prilygti Vakarų civilizacijai intelektu ar technologiniais laimėji-

mais jau vien dėl to, kad dėl intelektualinės stagnacijos neatsiranda jokių naujų idėjų. Nenuostabu, kad komunizmo doktriną kažkada žlugdė absoliutus draudimas abejoti Lenino teiginiais.

Didžiausias paradoksas yra tas, kad į XXI a. ateinama su VII a. intelektualinėmis idėjomis, tegu tais laikais ir progresyviomis. Dilema neguodžianti – arba reikia tobulinti doktriną, arba rizikuoti likti ksenofobiška bendruomene, besizavinčia savo artumu Dievui, bet nesugebančia generuoti nieko nauja technologškai ar intelektualiai. Abu keliai – be didesnių perspektyvų... O pasaulis vis tiek globalizuojasi ir islamui lieka tik griozdiškos uždaros mečetės atsilikusiose šalyse, neapykanta ekonomiškai klestintiems Vakarams ir savizudžių desperacija. Pykčio protrūkiai Dievo vardu – silpnumas. Neretai girdime pasiteisinimą – islamas nėra terorizmas. Nekaltinkite islamo. Islamas čia niekuo dėtas. Bet ar dažnai musulmonų tikėjimo autoritetai atsiriboja nuo teroristų, žudančių islamo vardu? Ar ne per dažnai būtent žudymai teisinami tuo, kad čia neva nėra tikras islamas...

Islamiškas karas nėra jėgų išmėginimas, kaip daug kam atrodo. Arabai gėdingai pralaimėjo technologinę ir intelektualinę konfrontaciją prieš Izraelį, Sadamo Huseino režimas pralaimėjo amerikiečiams ir jų sąjungininkams. Tačiau islamistai laimi mažiau intensyvius konfliktus, kuriuose karo metodai yra pasala ir klasta. Taip galima pasiekti rezultatai ir neturint technologinio pranašumo.

Ar gali egzistuoti demokratiškas islamas, ar gali egzistuoti demokratinė valstybė, kurioje musulmonų tikėjimas neprieštarauja demokratijai – teisei rinktis, diskutuoti, abejoti, keisti? Atsakymas nėra labai optimistiškas. Reikia sukurti tokią tvarką, kurioje tikėjimas būtų absoliučiai atskirtas nuo politikos, kurioje jis liktų savotišku folkloru, bet ne kasdienio gyvenimo būdu. Islamo ir dabarti-

nės pasaulio politinės tvarkos sintezės pavyzdžių, deja, nedaug. Vienas jų – Turkija. Tai demokratinė, pagal Vakarų politinius principus tvarkoma valstybė, pasiryžusi islamą „pastatyti“ į savo vietą, atokiau nuo politikos. Tai pavyksta tik iš dalies, tai pavyksta tik armijos, šeiminkaujančios Turkijos politikoje, dėka. Tad kyla klausimas, ar tai pavyks Irake ar dar kurioje nors islamiškoje valstybėje.

Tiesa, yra faktų, rodančių, kad meilė Alachui nėra begalinė. Iranas buvo nemenkai sekuliarizuotas šacho laikais ir kas žino, ar tikrai islamo revoliucija buvo tokia neišvengiama. Globalizacija, visuomenės atvirumas, žmogaus teisės yra islamui nepageidautini reiškiniai. Jie skatina abejoti VII a. teiginių neklaidingumu. Islamas yra sunkiai suderinamas su žmogaus teisėmis, nes jos pagal savo prigimtį yra kintamos. Bosnijos musulmonai, gyvenantys visai europietišškai, paisantys europietišką žmogaus teisių normų, islamo pasaulyje seniai laikomi „sugadintais“. Savotiškai „tiksi“ ir Saudo Arabijos bomba – šioje šalyje bandoma kurti šiuolaikišką visuomenę, paremtą islamo fundamentalizmu. Globalizacijos epochoje tai gali baigtis maištu, galiausiai tuo, kas labiau atitinka žmogišką prigimtį.

Mums patiems reikia nepamiršti, kad bažnyčia – ne muziejus, ir tūkstantčiai turistų be jokios pagarbos tikėjimui žioplinėjantys po bažnyčių skliautais vargu ar didina pagarbą krikščionybei.

Grubus čadros nutraukimas taip pat vargu ar yra geras sprendimas. Jis šiaip ar taip susijęs su prievarta, o pastaroji gimdo pasipriešinimą. Europiečiams (krikščionims, jei taip norime) savas islamofobijas nugalėti padėtų ne kova su čadromis ir jų sumanytojais, o veikiau abejingumas joms. Veidas po čadra visai negražus. Globaliai politikai jis turėtų būti menkavertis. Bent jau iki to laiko, kol norės gyventi savos pergalės, o ne pasaulinės taikos sąskaita. ❧

**DU ŠIMTAI BROLIŲ**  
*Prisimenat Kauno kunigų seminarijos aukso amžių*

Kai 1989–1992 m. Kauno kunigų tarpdiecezinėje seminarijoje mokėsi apie du šimtus klierikų, o tuometinė seminarija dar tik atgavinėjo sovietmečiu prarastus pastatus, daug kas skundėsi, jog per ankšta, net neįtardami, jog ateis ta diena, kuomet bus per erdvi, kuomet klierikų sutanų šlamėjimas aidės tarp tuščių pastatų. Niekas net negalvojo, jog vienintelė seminarija taps viena iš daugelio Lietuvoje. Niekas nemanė, kad vertėtų branginti kiekvieną taip gyvo seminarijos dviejų šimtų žmonių bendruomenės gyvenimo akimirka, nes netrukus ateis ta diena, kuomet kunigo pašaukimai taps grupuojami pagal troškimą atkurti tai, kas prarasta – po seminariją savose vyskupijose, net ir atsižvelgiant į realų pašaukimų skaičių bei į tai, kad dėl tokių sprendimų tai, kas gyva Kauno seminarijoje, taps mirę. Didžioji dilema – atkurti sovietmečiu prarastas seminarijas ar išsaugoti kūrybingumo dvasią vienoje – buvo išspręsta, o Kauno seminarijoje atsirado daugiau vietos voratinklams nei angelams sargams.

Taigi 1989–1992 m., mūrinės sienos, juosiančios klierikų gyvenimus, sienos, atriojančios pasauliečių pasaulį nuo dvasininkų, atrodė esą per arti. Jos buvo per arti ir per aukštos. Tiesa, ne visiems. Visuomet buvo tokių, kurie niekuo nesiskundė, kuriems viskas buvo gerai, išskyrus tai, kad ten egzistavo tokie, kuriems viskas nors netikdavo.

Skundžiamasi buvo ne tik tuo, kad gyventi ir mokytis seminarijoje per ankšta. Nusiskundimų sąrašas kur kas ilgesnis. Žinoma, nelygu kas skųsdavosi. Kritiškai nusiteikusieji seminarijos regulos atžvilgiu, nors jausdami tvirtą pašaukimą savo pa-

sirinktam keliui, dažniausiai paminėdavo, jog nesąmonė, kad į miestą galima išeiti tik kartą per savaitę ir tik kelioms valandoms, kad draudžiama rūkyti, kad nuolatinės maldos nuvalkioja žegnojimąsi (kažkas nepatingėjęs suskaičiavo žegnojimosi vidurkį – 82 kartai per dieną), o poterių žodžių prasmė nebefiksuoja, frazės tiesiog atpilamos. Kai kam tai greičiau priminė mechaniška krišnaistų *Harė Harė, Rama Rama, Krišna Krišna*. Kai kam tai atrodė labai toli nuo to, ko Katalikų katekizme mokoma – įžvelgti turinio prasmę, suvokti, kad tariant „Tėve mūsų“ visų pirma kreipiamasi į Dievą kaip į Tėvą. Kiti šios problemos neįžvelgdavo. Visuomet buvo tokių pašaukimų, kuriems maldų krūvis jokia prasme nedevalvuodavo maldos turinio. Malda, užuot buvusi transcendentine būseną, tapdavo privalomybe. Vieniems ši privalomybė buvo lažas, kitiems savaime suprantama ir nekvestionuojama seminarijos regulos dalis ir anaipol nedevalvuojanti, o sutvirtinanti tikėjimo pagrindus; o dar kitiems puiki proga sukurti savo maldas, mokytis į Viešpatį kreiptis savais žodžiais.

Rūkymas, beje, ne visuomet buvo uždraustas. Buvo sukurta vietelė lauke klierikams-rūkaliams. Reikalavimas išeiti į miestą būtina po du taip pat būdavo tai atšaukiamas, tai vėl patvirtinamas. O storos ir aukštos seminarijos sienos niekuomet nebuvo kalėjimo sienos: kaip kiekvienas sutaną užsivilkdavo savo noru, taip kiekvienas savo noru galėjo ją nusivilkti – kasdien kelioms valandoms būdavo atviri vartai į Santaką, pasivaikščiavimui, laisvalaikio pokalbiams, o kartais ir vidinei meditacijai vėlyvą rudenį, lyjant, krentant lapams, anapus Nemuno stebint Aleksoto vangogiškai gelsvą kalvą. Kita vertus, tai būdavo pati giliausia meditacija – klierikas, regintis besibučiuojančią porą, gegu-

žės vėjo šuorui atnešant atbudusios gamtos kvapus, neišvengiamai susidurdavo su egzistenciniu klausimu – meilės ir celibato. Šiandien, kai regula daug liberalesnė, šie klausimai iškyla jau nebe tik romantizuotoje Santakoje. Klierikystės metais jie iškyla tiek bendrame VDU teologijos fakultete dalijantis teologijos kurso draugėmis, tiek dažniau nei esant griežtai regulai einant Laisvės alėja.

Meilės ir celibato klausimas nėra sprendžiamas vien tik žodžiu. Kur kas giliau į šį klausimą atsakoma klierikams būnant kartu. Bendras krikščioniškas solidarumas gyvenant po vienu stogu daugiau pasako apie celibato pasirinkimą, nei konceptualūs teologiniai išvedžiojimai prieštaraujantys žmogiškajai prigimčiai. Net klierikams tarpusavyje neišvengiamai pasidalijus bei suskilinėjus į frakcijas tiek pagal intelekto koeficientą, tiek pagal ordinus (Pranciškonų, Dominikonų, Jėzuitų ir t. t.), tiek pagal kursą, tiek pagal vyskupiją, vis dėlto dviejų šimtų jaunų sutanas vilkinčių vyrų gyvenimas pagal tą pačią regulą ir, visų svarbiausia, esant tam pačiam tikslui – sekti Kristumi, individualaus celibato našta padarydavo suvokiamą. Dviejų šimtų klierikų ko-egzistencija garsiai, aiškiai ir tvirtai tariant „Tikiu Dievą Tėvą Visagalį, dangaus ir žemės sutverėją“ įprasmindavo celibatą.

*Broliai*, kaip kreipiasi klierikai vienas į kitą, tapdavo tos pačios gyvenamosios broliais. Jei S. Kierkegaard'o tikėjimo tėvas Abraomas jo „Baimės ir drebėjimo“ kūrinyje Izaoką atgauna dėl to, kad Abraomas tikėjo negalimybe, t. y. kad Dievui viskas įmanoma absurdo principu, tai seminarijoje niekas neturėjo iliuzijų, jog tapdamas kunigu absurdo principu taps vedęs. Veikiau suvokiamas buvo pavojus išimylėti ir nebeįvertinti celibato sąlygomis. Seminarijoje buvo mokoma aiškiai suvokti savo tikėjimo kriterijus,

juos racionaliai suformuluoti. Taip celibatinis būdas sekti Kristumi buvo pagrindžiamas ne kjerkegorišku absurdo principu, o sau ir kitiems įrodinėjant, jog kunigų bendrija, besilaikanti celibato, gali geriau ir efektyviau skelbti Viešpaties žodį. Buvo argumentuojama, jog kunigo rūpinimasis sava šeima atitrauktų jį nuo maksimalaus pasišventimo parapijiečiams.

Tačiau tai dar nereiškia, jog giliau mąstantis klierikas ar kunigas neperformuluodavo sau asmeniškai celibato argumentacijų (būtent celibato, o ne skaisybės – tai, kas yra dvi skirtingos sąvokos, tačiau kurios gali būti tapačios kunigo vienuolio skaisybės įžaduose). Kunigas Julius Sasnauskas „Kultūros barų“ pokalbyje su Jūrate Stauskaite lyriškai išsakė kjerkegoriškos dvasios mintį: „Kažkada, kai seminarijoje pradėjau gilintis į savo pašaukimą, celibatas buvo tiesiog vidinė taisyklė, kurią priėmiau su tam tikru nuolankumu [...] Tačiau palaipsniui, ieškodamas celibato prasmės, atradau atsakymą sau: ši taisyklė man nėra nei draudimas, nei atsisakymas, tiesiog tai yra mano tikėjimo dalis, kurią aš, nors ir skausmingai, bet sąmoningai priimu, kaip dar vieną galimybę su Dievo malone patirti kažką naują, nepažįstama, kaip ir iš tų Bernardinų griuvėsių...“

Toks pasisakymas skamba išties romantiškai. Tai tikrai kitas pagrindimas nei tas racionalusis, kuris būdavo pateikiamas per seminarijos askezės paskaitas ar bendrame seminaristų diskurse, nurodant tokius pavyzdžius kaip kad Kristus taip pat buvo nevedęs arba kad Kristus liepė savo mokiniams palikti šeimas ir sekti Jū. Tačiau kiek šie Sasnausko romantiški bei kjerkegoriški nusiteikimai užima vietos jo asmeniniame gyvenime, tai jau jo asmeninis reikalas. Kur kas įdomiau pastebėti tai, kad pats Sasnauskas pateikia ir jau minėtuosius socialinio pobūdžio celibato pagrindimo argumentus. Tame pačiame „Kultūros barų“ pokalbyje kunigas teigia: „Celibatinė kunigystė, manau, atveria daugiau galimybių būti su žmonėmis,

pamilti juos, neapsiriboti ties savo šeimos ir artimųjų rateliu“.

Gyvenimas seminarijoje penkerius metus kartu su dviem šimtais brolių neišvengiamai sukūrė gyvenimo bendruomenėje jausmą. Jei sutiksimė, kad pirmųjų krikščionių pamatas buvo bendruomeniškumas mylint savo artimą taip kaip save patį, tuomet seminarijoje net ir esant aiškioms frakcijoms bei tarp tų frakcijų stokojant artimo meilės klierikas klierikui, vis dėlto būta esminio dalyko – brolių bendruomenės, norinčių, gavus kunigystės šventimus, iš sakyklos skelbti Gerąją Naujieną.

Maža to, dviejų šimtų klierikų bendrija, aukšta ir stora siena atkirsta nuo pasaulio reikalų, nuo „miesto“, neišvengiamai sukūrė savitą vidinį gyvenimą, vidinę intelektualinę kultūrą. Jau minėtieji susiskaldymai į ordinus ar pagal intelekto pajėgumus (buvo ir tokių, kuriems net Juozo Girniaus *Žmogus be Dievo* buvo pernelyg sunkus tekstas, jau neminint tų, kurie su visa būsimo dvasininko erudicija per metus neišmokdavo nė vienos lotyniškos linksniuotės), nors ir sukurdavo įtampą, šnairavimą, apkalbas, sukurdavo seminarijai tiek išskirtines bendravimo formas, tiek išskirtines opozicijas.

Du šimtai brolių, gyvendami kartu penkerius metus be savo šeimų, neišvengiamai sukūrė savo broliškos, dviejų šimtų klierikų šeimos kultūrą. Grįžus į seminariją po Kalėdų ar vasaros atostogų, klierikai broliškai vienas kitą pabučiuodavo į skruostus. Po atostogų jausdavosi vienas kito išsiūgimas. Tuo metu jau neberūpėdavo, kas kam priklausio. Rūpėdavo viena – jis seka Kristumi, jis toks pat Dievo tarnas kaip ir aš. Ir ne tik – apsikabinus buvo aišku, jog apsikabinusieji – vienos šeimos nariai. Tai ne tik religinė kultūra. Tai seminarinė religinė kultūra.

Didesnioji seminarijos religinės kultūros dalis buvo nulemta regulos: keliamasi 6:30, rytinės pamaldos, pusryčiai, paskaitos, pietūs, švenčiausiojo sakramento vizitacija, laisvalai-

kis, metas studijoms, vakarienė, vakarinės mišios, dvasinis skaitymas. Žinoma, būtina paminėti *silencium'ą*, tą tylos metą, kuomet jau po vakarinės, regulos yra uždrausta kalbėti.

*Silencium'as*: už sienų girdėti tuometine Trakų gatve pravažiuojančių mašinų duslus ūžesys, atsitiktiniai pavieniai merginų šūktelejimai rotušėje, bei Rotušės bokšto laikrodžio dūžiai. Absoliučios tylos nebūna. Nebuvo jos ir seminarijoje, nors broliai tuo metu ir tylėdavo. Klierikams tylint girdėdavosi bent jau sutanų šiugždesys. Jei būtų absoliuti tyla, galbūt joje prabiltų Dievas. Tačiau nors ir stokojant absoliučios tylos, vis dėlto įmanoma žemiška tyla sukurdavo išskirtinę vakaro atmosferą, dvasinio gyvenimo idilę. Du šimtai tylinčių brolių vienu metu – tai religinės kultūros aukštuma.

Kiekviena laida turėjo savo charakterį, tiek savo asmenybes, genijus, tiek savo kaimo parapijų būrus, kurie stėjo į seminariją tik todėl, kad niekur kitur neįstotų. Ką ir kalbėti apie tuos eksbrolius, kuriems seminarija buvo šiltnamis, garantuojantis darbo vietą ir uždarbį iki gyvenimo pabaigos, norisi prisiminti tuos, kuriems Lietuvos bažnyčia, kaip Romos Katalikų Bažnyčios dalis, niekuomet nebuvo vieta, garantuojanti vien tik žemiškos duonos kašni ar geresnį CD grotuvą. 1989–1992 m. Kauno seminarijoje buvo visas pulkas egzistenciškai nusiteikusių klierikų. Jie nebijojo polemizuoti su tuometine seminarijos vadovybe regulos ar bažnytinių dogmų prieštaravimo klausimais. Jie nebijojo kvestionuoti savąjį pašaukimą ar aprioriškai nustatytą ir hierarchų hierarchiškai suformuluotą Kristaus sekimo kelią.

Vieni iš šių klierikų taip ir netapo kunigais, kiti norėjo, bet buvo atleisti, vėliau arba vėl priimti į bažnyčios tarno vietą, arba taip ir pamiršti. Dar kiti, po vidinės dvasinės kančios odisejos, priėmė celibato įžadus, tačiau juos priėmę suprato, jog po galutinio apsisprendimo būti paklusniam Bažnyčiai ir laikytis priimtų įžadų dvasinės kančios odiseją tęsiasi. Tik jau nebe

seminarijoje, o už jos, nebe tarp ko-egzistuojančių brolių, o tarp pasauliečių.

Tokioms odisejoms į ugnį daug žibalo papildė minėtais metais į Kauno kunigų seminariją šviesios atminties kardinolo Vincento Sladkevičiaus pakvietimu iš Vokietijos atvykęs Švento Rašto egzegetas Domininkas Valentis. Jo paskaitų profesionalumas, gyvas žodis dėstant medžiagą, kitaip nei daugelio kitų seminarijos dėstytojų, gebėjusių žaibišku greičiu sudiktuoti medžiagą nenurodant šaltinių, pagyvinio paskaitų turinį. Valentis, savo erudicija pranokstantis ne tik erudiciškus lietuvius, bet ir vakariečius kosmopolitus, išitraukė į betarpišką bendravimą su klierikais išsyk nugriaudamas nematomą sieną tarp dėstytojo ir studento. Jo lankymasis klierikų kambariuose rytinei kavai bei popietinėms laisvalaikio diskusijoms, ėjimas kartu pasivaikščioti po Santaką nediskriminuojant mažiau intelektualiai pajėgių klierikų atskiras klierikų frakcijas vienijo bendru interesu – giliau ir profesionaliau pažinti Šventojo Rašto tekstus. Tačiau kuomet iš jo buvo laukiama aiškių formulių, kaip lengviau pasiekti kunigystę, būtent to ir nesulaukdamo. Iš pradžių svečias ir Vakaru, vėliau – savas tarp savų, Valentis labiau stengėsi padėti jaunam klierikui pažinti tikrąjį savąjį Aš, užuot dar labiau pagilinus tariamai šventojo Aš iliuzijas. Vieniems tai padėjo išsivaduoti iš kompleksų, iškreipto savęs matymo pakabinant sutaną ant vinies, kitiems padėjo išmokti priimti save tokį, koks buvo, ir tapti geru kunigu.

Valentis daugumos klierikų buvo vienareikšmiškai mylimas ir gerbiamas. Mylimas jis buvo ir tuo metu atsikūrusio Vytauto Didžiojo universiteto teologijos fakulteto studentų. Charizminis dėstymo būdas subūrė jaunimą aplink šią asmenybę jau per jo pirmąjį semestrą. Tuo metu jo keturiasdešimt dviejų metų vyro laisvas, vokiečių kultūrai būdingas garsus juokas skambėjo visame seminarijos kieme, kai kuriuose klierikų kambariuose. Ne klierikams, o tuometinei seminarijos vadovybei šis kardinolo Sladkevi-

čiaus pakviestas svečias tapo rūpesčio objektu.

Tačiau jei Valentis galbūt pernelyg drąsiai ir nuosirdžiai drįso pajudinti atsilikusios lietuviškos teologijos pamatus, būdamas apsuptas pernelyg garbėtroškiškos aplinkos, jei galbūt pernelyg negerbė tu, kurie tos pagarbos yra verti bent jau formaliai, jis tikrai pačiu laiku ėmėsi stabdyti tuometinės seminarijos vadovybės aki-broškštus (ne)suteikinėjant kunigystės sakramento. Niekaip negalima pateisinti sprendimo leisti žmogui penkerius metus gyventi seminarijoje su visais broliais pagal seminarijos bendros regulos taisykles, o savaitę prieš šventimus pasakyti, jog jis netaps kunigu. Kitaip tariant, pasakyti, kad ačiū, bet mums Jūs daugiau nereikalingas. Ačiū, Jūs laisvas.

Būtent Valentis ir pakėlė audrą, kuomet buvo nuspręsta nešventinti tokių asmenybių kaip Jonas Vailionis ir jau minėtasis Sasnauskas. Vailionis, dar savo klierikystės metais išdrįsęs parašyti straipsnį apie klaidingą Katalikų Bažnyčios Kristaus kančios su-reikšminimą atperkant žmonijos nuodėmes, kontrargumentuojant tuo, kad kančia yra neigiamas dalykas ir negalys atpirkti neigiamų nuodėmių, taip pat viešai pasiūlęs vienam iš dėstytojų imtis to, ką išmano, tik ne vadovavimo klierikų chorui, visuomet turėjęs jėgų ir entuziazmo uždaroje bendruomenėje ne vienam klierikui padėti surasti tokius autorius kaip Rilke ir Nietzsche, galiausiai gavo trečiąjį išpėjimą ir buvo išprašytas iš seminarijos. Vėliau jis vis dėlto gavo šventimus. Dar vėliau šis genialus seminarijos auklėtinis kunigystę vis dėlto paliko. Tačiau jis paliko savo luomą palikdamas neįkainojamą palikimą – jo paties kurta teologiją bei pastangas pakeisti klierikų santykius su vadovybe. Tai buvo asmenybė, kuri klaupėsi tik prieš Dievą. Vailionis gyvu pavyzdžiu mokė anti-keliaklupsčiavimo meno.

Sasnauskas Lietuvos tikintiesiems geriau žinomas. Tikriausiai geriau ir nepavyks pristatyti šio kunigo kaip tai padarė Jūratė Stauskaitė jau mi-

nėtame „Kultūros barų“ pokalbių cikle „13x13“ (2004, Nr. 8/9). Čia svarbu paminėti, jog šis kunigas taip pat vos tapo šio luomo atstovu. Kažkienu intelektualų kunigų baimė inkvizicijos metodais bandė susidoroti su šiuo klieriku, kuriam „Dievas yra ne *todėl kad, bet nepaisant to*“.

Neatsižvelgiant į vykusį vidinį seminarijos karą, ši šios seminarijos laikotarpį drąsiai galima pavadinti aukso amžiumi. Pamirštant subjektyvius vertinimus bei objektyvias nuoskaudas, šis laikotarpis buvo gyvas. Tuometinė klierikų bendruomenė diskutavo ir polemizavo. Pranciškonai steigėsi Kretingoje kun. Astijaus dėka, o ten gimstančios laisvos dvasios idėjos pasklisdavo ir Kauno seminarijoje. Niekur nebuvo taip dvasinga kaip pranciškonų ordinui priklausančių klierikų kambariuose – ant stalo iš ne iš bažnyčios, o iš cerkvės nupirkta plona žvakė, smilkalai, laisvalaikiu išdrožinėti angelai ir gitara akomponuojamos *Tezė* giesmės. Niekas kitas kaip pranciškonų ordinui priklausančios klierikai nebijojo atostogų metu prie laužo į gamtą pasikviesti ir merginų, kurios šalia brolių tapdavo ne šiaip merginomis, o sesėmis Kristuje.

Nemažiau, tik kitaip įdomūs buvo ir kai kurie tuometiniai jėzuitų ordinui priklausančios klierikai, kuriems mažiau rūpėjo kvestionuoti seminarijos tvarką, o daugiau ją palaikyti. Kai iš seminarijos penktame kurse buvo išprašytas jau minėtas Vailionis, būtent vienas iš Jėzuitų ordino vadų, taip pat minimo klieriko kursinis, pasakė, jog Vailioniui išėjus iš seminarijos, seminarija tapo perpus tylesnė. Neatsižvelgiant į aukščiau pateiktą ekskuzinigo Vailionio savotišką panegiriką, reikia pripažinti, jog šie jėzuito žodžiai turi savo prasmę – seminarijos laikotarpis klierikui skiriamas susitelkimui ir kunigystės sakramento priėmimui, o ne rezistencinei kovai prieš seminarijos nuostatus. Tokioje pačioje šviesoje galima suprasti ir jėzuitų kritiškumą Valencio atžvilgiu. Todėl, jei iš vieno varpinės jėzuitai atrodė it seminarijos saugumiečiai, tai kitiems jie

atrodė tik kaip paprasčiausi mokslo ir Bažnyčios stabilumo siekiantys Kristaus sekėjai. Nemaža jų dalis daktaro laipsnius įgijo Romoje ir Amerikoje tęsdami Jėzuitų intelektualios pakraipos tradicijas.

Tokia įvairovė tuo metu buvo traktuojama kaip problema. Buvo tokių, kurie iš principo atsisakydavo priklaustyti kuriam nors ordinui, nes tai, esą, tik skaldo katalikus. Tokių pažiūrų klierikai sakydavo: aš krikščionis ir tiek. Argi svarbu koks? Ne jau nepakanka būti krikščioniu? Juk kas Romos kolizijoje žuvo už savo tikėjimą, jei ne gryniesi krikščionys?

Vis dėlto 1989–1992 m. ši krikščionių-katalikų įvairovė buvo dviejų šimtų brolių sukurtos kultūros esminė dalis. Tai praeitis. Tai Kauno ir visos Lietuvos „seminaristinės“ kultūros palikimas. Laimingi tie, kas ją patyrė, nes šiandien to jau nebeatirsi. Šiandien seminarijų daug, o jose klierikų kaip tik po tiek, kad būtų vykdoma panoptikumo programa. Tačiau ar derėtų rasti būdą gražinti tai, kas galėjo traukti tapti seminaristu – ne iki gyvos galvos garantuotas duonos kąsnis su garantuota darbo vieta, o alternatyvi bendruomeninio gyvenimo kultūra? Kaip nenorėtumėme tik vieno universiteto Lietuvoje, taip galbūt nesinori ir tik vienos seminarijos. Seminarijų įvairovė skirtingose lokacijose pasitarnauja bažnyčios labui taip pat. Čia tik norima susimąstyti: ar tikrai pačiai Bažnyčiai geriau aukoti vienos seminarijos kultūrinę gyvybę, jos intelektualinę/kūrybinę erdvę vardan seminarijų palaikymo visos Lietuvos

mastu? Ar tokia Kauno seminarija, kokia ji buvo savo aukso amžiuje, negalėtų pritraukti daugiau pašaukimų, nei tai padaro pavienės seminarijos? Gal keturių seminarijų reikia tuomet, kai į vieną jau niekaip visų pašauktųjų nebesutalpinsi? Žinoma, seminarijų tradicijos atgaivinimas Telšiuose ar kitur taip pat svarbus. Bet juk Panevėžys taip pat yra turėjęs seminariją. Gal ir ją reiktų atkurti?

Pavojus glūdi tame, jog šiandieninis daugybės seminarijų tuščių pastačių adoravimas gali tapti tuo, ką Nietzsche dar XIX a. pastebėjo – Dievas palaidotas bažnyčioje. Kitaip tariant, pernelyg tuščia seminarija gali tapti ne tik abstraktaus tikėjimo karstu, bet ir konkrečių pašaukimų karstu.

#### Post Scriptum

Jau tamsu. Šiltas 2004 metų rudens vakaras. Kaunas, Putvinskio g-vė. Į gatvę išeina du seminarijos buvę auklėtiniai. Jie susitiko atsitiktinai Ketvirtoje valdžioje, Santaros–Šviesos mėnesiniame susirinkime. Vienas iš jų paliko seminariją po pirmųjų dviejų semestrų: ne dėl merginos, o dėl to, kad Dievas daugiau nebegalėjo būti personalinis, dėl to, kad krikščioniškas tikėjimas tapo nebereikalingas. Taurė buvo išgerta iki dugno. Net ir po mistinių patirčių, akademis-kūrybinis gyvenimas, nepriklausomybė nuo institucijos, galimybė etinius klausimus pagrįsti empiriškai, o moralumo šaltinį regėti ne išakymuose, o racionalioje nuovokoje bei pilietinėje atsakomybėje, suteikė vidinę laimę,

brangesnę už priklausomybę nuo monarchiškai hierarchizuotos bendruomenės. O kitas auklėtinis, patyręs visą seminarijos aukso amžių, kunigu tapo. Tai kunigas, kurį paradokso būdu ne Šventraštis, o Nietzsche įkvėpė vitališkumui, padėjo išgyventi tomis kaimo klebono likimo akimirkomis. Kunigas intelektualas, išstremtas į užkampį, nepasidavė: ir į Kauną, ir į Santarą-Šviesą. Romano autorius, lyriškas kalboje ir savo knygoje, kun. Saulius Prancūnas vartotojiškumo amžiuje mielai pastatytą koplyčią Akropolyje. Kodėl gi prisipirkus dešrų, sulčių, išsigijus naujus batus, pačiuožinėjus ant ledo, žmonėms neužėti į koplyčią?

Štai klausimas, štai Heideggerio minėta būties prošvaistė – prošvaistė Kauno seminarijos intelektualinio gyvenimo aukso amžiaus kasdienybės. Kasdienybės, kurios metu buvo diskutuojama ne dėl 10% vertės pažymio, o dėl egzistencinio poreikio. To amžiaus klierikai – šiandien kūrybingi kunigai. Neatsižvelgiant į minėtą kritiką tuometinės seminarijos vadovybės atžvilgiu, vis dėlto būtina pasakyti, kad būtent toji vadovybė turėjo garbės melstis ir apaštalauti dviejų šimtų brolių knibždančioje, diskutuojančioje ir egzistenciškai angažuotoje seminarijoje. Būtent toji vadovybė sugebėjo duoti tuos tikėjimo pamatus ir tą erdvę, kurioje galėjo klestėti tokia turtinga seminaristų kultūrinė įvairovė. O už tokius dalykus ne tik dėkojama, bet ir ranką galima pabučiuoti.

*Tomas Kavaliauskas*

**Aistis, Jonas, *Raštai*, t. III: *Šiapus ir anapus. Literatūros temomis*, red. Aldona Grajauskaitė-Aistienė, Viktorija Skrupskelytė, Ateities Literatūros Fondas, 2004, 695 p.**

Tai mažiau žinomas Aistis. Publicistika ir eseistika, pabirusi spaudoje ir dabar sutelkta į daiktą. Gal tomas ir neprilygsta „Dievams ir smūtkeiliams“, bet skaityti gera. Atsiminimų trupiniai bei drąsus asmeniškumas knygai teikia ir istorinės vertės. Dabar, išėjus Aisčio „Raštams“, aiškiai matyti, jog prozos sakinį jis rentė ne prasčiau negu eilėraščio.

*Vytautas Ališauskas*

**Brownlee, Nick, *Kanapė*, iš anglų k. vertė Goda Sodeikaitė, Vilnius: Kitos knygos, 2005, 208 p., iliustr.**

Knygos turinį sudaro padrikoki landynių aprašymai bei pašaipos kovotojų prieš kanapių vartojimą atžvilgiu; išvardyti retesni kanapės pavadinimai ir jos vartojimo būdai. Kažin ar bent vienas ją perskaitęs vartotojas numes ir niekad nebepekels suktinės. Akivaizdžias savo simpatijas narkotikui autorius dangsto faktų dvikovos iliuzija, tačiau jei būtų paklausta tiesiai – „už“ ar „prieš“, – atsakymas būtų aiškus. Iliustracijos, vaizduojančios žmogaus smegenis „prieš“ ir „po“, nublinksta prieš daug plačiau aprašomus malonumus.

*Felipe de Canabis*

**Ivanauskaitė, Jurga, *Švelnūs tardymai*, Vilnius: Tyto alba, 2005, 298 p.**

Populiarios rašytojos pokalbių su kultūros ir viešuomenės veikėjais knyga, kurioje kalbinamieji atskleidžia savo žmogiškąsias silpnybes ir gyvensenos užkulsius. Knygoje susitinka gana keista kompanija, kurios nariai sunkiai susikalbėtų tarpusavyje, tačiau patogiai jaučiasi autorės ka-

mantinėjami, o kai kurie net sugeba trumpam nusiimti savo vertę žinančių teisuolių kaukes. Užvertus paskutinį puslapį, atmintyje lieka polilogo išpūdis – lyg protingos sentencijos, giminės istorijos ar pirmosios meilės prisipažinimai susilietę į vientisą gaudesį. Kiek šie pokalbiai pravers kultūros istorikams – ateities klausimas.

*Manfredas Žvirgždas*

**Jackiewicz, Mieczysław, *Wilno: Spacerkiem po mieście*, Warszawa: Ex libris, 2005, 224 p.**

Tai jau antras atnaujintas lenkiško vadovo po Vilnių leidimas (pirmas – 2003). Autorius, parašęs dar kelis lituanistinius vadovus, bus buvęs Lenkijos generalinis konsulas Vilniuje ir šį miestą pažino ne teoriškai. Norintis Vilnių pamatyti „klastingo lenko“ akimis nusivils – jau ant ketvirtos viršelio konstatuojama, jog šis miestas – nepriklausomos Lietuvos sostinė. Autorius nebijo pasakoti neistoriškų padavimų ir anekdotų, taip suteikdamas miestui poetiškumo aurą. Namas po namo keleivis vedamas senosiomis gatvėmis, kurias grįžus primins neblogos fotografijos. Aiškus šriftas ir patogus formatas taip ir vilioja užgriebti knygą einant pasivaikščioti.

*Vytautas Ališauskas*

**Karpavičienė, Jolanta, *Moteris Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmojoje pusėje. Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*, Vilnius: Versus aureus, 2005, 276 p.**

Ši knyga – tai pavyzdys, kaip galima nagrinėti moterų istorijos problemą, neužsidarant feministinės metodologijos rėmuose. Pagrindinis knygos tikslas yra moters teisinės ir turčinės padėties LDK miestuose įvertinimas, tačiau per šią prizmę atskleidžiama visuomeninio ir teisinio gyvenimo įvai-

rovė Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų mieste. Moters statusą reglamentavusių teisinių papročių tyrime bene pirmą kartą mūsų historiografijoje konkretizuojami saksų-Magdeburgo (arba, bendriau kalbant, europinio miesto savivaldos) teisės plitimo Lietuvoje keliai, kartu išryškintos lietuviško gyvenimo „sumiestinimo“ formos bei teisinės kultūros modernėjimo tendencijos.

*Rimvydas Petrauskas*

**Meier, Klaus ir kt., *Pasaulio religijos*, iš vokiečių k. vertė Jūratė Pavlovičienė, Kaunas: Jotema, 2005, 358 p., iliustr.**

Paprastiems žmonėms suprantamu žinyne „Da Vinčio kodo“ leidėjai tęsia religinės edukacijos programą. Iš aprašymų aiškiai matyti, kokia ta suprantama forma: religijos pristatomos tarsi turgus, politinės partijos (bažnytinių klausimų sprendimui, pasirodo, prireikė „visuotinio ginčo“ (p. 7)) ar autogeninės treniruotės (žr. skyrių apie budizmą). Kokia visuomenė, tokios ir knygos: religijos suprantamos tik tada, kai jose nebelieka religijos. Leidinio konsultantas doc. dr. Gintaras Beresnevičius.

*Pranas Vildžiūnas*

**Pears, Iain, *Likimo pirštas*, iš anglų k. vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Alma littera, 2005, 736 p.**

Ši knyga – klasikinis detektyvas, paremtas principu, kai tie patys įvykiai pateikiami keturių liudytojų (situacijoje nesigaudančio svetimšalio, garbėtroškos, matančio tik tai, ką nori, paranojiško slaptųjų tarnybų informatoriaus bei visažinio antikvaro, turinčio pagrindą neatskleisti tiesos), kurių pasakojimai, žinoma, nesutampa. Pearsas rašo apie tai, kas įvyko Oksforde 1664 m., kai po Kromvelio į sostą jau buvo grįžęs Karolis II, ak-

tyviai veikė ir buvo persekiojami religiniai disidentai, o eksperimentinio mokslo pradininkai įnirtingai kovėsi su scholastais. Puikus siužetas, o paibaigoje, kaip dera, paaiškėja net menkiausias smulkmenas.

*Dalius Dračiula*

**Ślęczka, Kazimierz, *Feminizmas: Šiuolaikinio feminizmo visuomeninės ideologijos ir koncepcijos***, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė ir Leonija Malakauskienė, Vilnius: Mintis / ALK, 2005, 588 p.

Veikalą galima skaityti kaip žinyną – čia aptariami įvairūs feminizmo pavidalai: feminizmas kaip pažiūrų sistema, politinis judėjimas, visuomeninė teorija ir kt., radikalusis, liberalusis, jėgos ir kiti feminizmo veidai. Didžiausias knygos privalumas – kad joje dalykiškumas nugali ašaringąjį ar agresyvųjį toną, ir be to ar tik dėl to sulaužomi žiniasklaidos suformuoti stereotipai apie feministes ir feministinį judėjimą. Knygą rekomenduotina paskaityti ne tik norintiems susipažinti su feminizmu, bet ir feminizmą demonizuojantiems vyrams, į skriaudžiamųjų vaidmenį išgyvenusioms moterims ir pačioms agresyviausioms feministėms – turėtų padėti net nepasikonsultavus su gydytoju ar vaistininku.

*Rima Malickaitė*

**Slater, Don; Tonkiss, Fran, *Rinkos visuomenė***, iš anglų k. vertė Rūta Tumėnaitė, moksl. red. Vytautas Rubavičius, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, 342 p., 1500 egz., (ser. *Atviros Lietuvos knyga*)

Yra dailiai mintis sušukuojančių knygų, yra suveliančių. Ši knyga tikrai ne iš pirmųjų. Iš pavadinimo galima tikėtis, kad arba knygoje bus giliai ir nuosekliai išaiškinta rinkos sąvoka, arba bus pateikta šios sąvokos traktavimo įvairovės analizė. Nėra nei vieno, nei kito. Tiesa, esama visai neblogų rinkos teorijų pristatymų, tačiau iš jų neplaukia jokios išvados. Aukščiausiu ekonominės išminties autoritetu

nuolat pasitelkiamas Marxas. Todėl visai logiška, kad rinkos santykiai suprantami kaip nežmogiški ir nužmoginantys, tarsi ne pačių žmonių būtų sukurti. Autoriai pateikia daugybę detalių, kurios ekonominės prasmės neturi, tačiau padeda sukurti tradicinę emociškai prisodrintą marksistinį paveikslėlį, kaip kažkada seniai moralus ir socialus žmogus, rinkos santykių veikiamas, tampa monstros prekibininku, o pasaulis ritasi žemyn. Mėgstantiems svaigintis tokiais vaizdiniais knyga turėtų patikti – jei dar nenusibodo.

*Alisa iš Šalies*

**Spurga, Saulius, *Gintarinė veltija***: Romanas, Vilnius: Alma littera, 2005, 272 p.

Niekas nesitiki iš lietuvių detektyvo gerai sunerto siužeto, o iš fantastikos – įtikinamos futuristinės vizijos. Tačiau į šiuos du žanrus išoriškai panaši istorija pasakojama siekiant ko kito – demaskuoti politinį elitą bei naivaus tautiškumo klišes. Žongliruodamas jomis Spurga „persūdo“ maždaug tiek pat, kiek ir dešros „Valdovų rūmai“ autoriai, tačiau paskiri epizodai sėkmingai tęsia „Radijo šou“ tradiciją. Ypač rekomenduotina tiems, kurių politinė ambicija – pavyti ir pralenkti estus.

*Paulius Subačius*

**Tournier, Michel, *Idėjų veidrodys***, iš prancūzų k. vertė Nijolė Leonora Kašelionienė, Vilnius: Alma littera, 2005, 156 p.

Žymaus prancūzų rašytojo 58 trumputės esė – bandymas aprašyti Vakarų civilizaciją apibrėžtu skaičiumi pamatinių sąvokų. Jų čia net 116 – buitinės (šakutė ir šaukštas), psichologinės (atmintis ir įprotis), kultūrinės (šneka ir raštas) ir kt. Žavi tai, kaip įprastą sąvokų turinį Tournier įtraukia į platų simbolinį, metafizinį kontekstą. Bėda ta, kad savitą rašytojo balsą pina nepreciziškas vertimas (Platono „olos alegorija“ verčiama „urvo mitu“ (p. 130) ir kt.). Gal dėl to kartkarčiais

miglotos esti įžvalgos, kurių tikslas – apvalyti akis nuo pripratimo ir atverti giliają kasdienybės struktūrą.

*Dalia Zabielaite*

**Usačovaitė, Elvyra, *Augimo samprata senojoje lietuvių kultūroje***, Vilnius: Versus aureus, 2005, 287 p., iliustr.

Paimkime kokteilių maišyklę ir autorės siūlomus ingredientus. Pirmiausia įsipilkime 33% prūsų ir jotvingių aukojimo apeigų aprašymų. Gyvybės medis maišyklėn kažin ar tilps, tad, atrodo, teks pasitenkinti spėjimų jo atvaizdų ant kuparų nuograndomis (taip pat 33%). Nesiryžtu siūlyti nei krikščioniškų, nei pagoniškų velnio savybių. Gal geriau pakeiskime jas pienu (vėlgi 33%). Pagal skonį viską apibarstykime diemedžiu ir papario žiedais. Ginkdie nieko neplakime. Skanaus. Paklauskite, kur čia „senoji lietuvių kultūra“ ir „augimo samprata“? Nėra. Kaip ir knygoje.

*Pranas Vildžiūnas*

**Vaicekauskas, Arūnas, *Lietuvių žiemos šventės: Bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab. – XX a. pr.***, Monografija, Kaunas: VDU leidykla, 2005, 192 p., 34 žemėlapiai, iliustr.

Negausius lietuvių kalendorinių švenčių tyrimus papildyti neparuošta disertacija primenanti knyga. Nors XX a. pradžioje, senajai šventei iš apeigos galutinai virstant pramoga, sugebėta užčiuopti nemažai atidesnio žvilgsnio nesulaukiančių ir senosios dvasinės kultūros tyrimams būtinų ūkio ir socialinės sąrangos momentų, tačiau šalia to krikščionybės ir jos santykio su senąja kultūra supratimas knygoje blankus ir stereotipinis, aiškiai patinęta giliau patyrinėti persirengėlių būrio personažus, nėra rodyklių. Tai jau ne šaukštas deguto. „Iš reikalo“, atrodo, kartais ne tik tuokiamasi, bet ir rašomos knygos.

*Pranas Vildžiūnas*

# Istoriniai dienoraščiai

PALEMONAS DRAČIULA

## APIE BEGALVYSTĘ

Vienas Viešpaties karys su dviem bičiuliais įžengė į stabmeldžių žemę. Ten apsistojo kelioms dienoms, o pasklidęs aplinkui garsas pagonių ausims pranešė, kad jie susilaukė svečių iš kito pasaulio, neįprastai atrodančių ir šnekančių negirdėta kalba. Nelabieji žmonės tuoj atskubėję ir visus surišę, o iškalbingiausiajam atskyrę prakilnią galvą nuo švento kūno. Galva, nusiritusi žemėn, pagonis visaip koneveikė ir burnojo.

Ir buvo tas kankinys pavadintas šv. Burnonu.

## APIE FAUSTO PROTĖVYNĘ

Įvairiose Lietuvos istorijose rašoma, kad 1255 m. Mindaugas dovanojęs Livonijos ordinui Sėlą. Tačiau tiesa yra kitokia: istorikai, gerai nemokėdami lietuviškai, nesuprato Lietuvos valdovo užrašo. Tais metais Mindaugas Livonijos ordinui užrašė savo sielą.

## ŽMOGUS, KURIS NEBUVO PENKTADIENIS

Robinzonas Kruzas, jūros bangų išmestas į „negyvenamą“ salą, aptiko joje gyvenant septynių barbarų gentį. Idant nemirtų iš bado, Kruzas ėmė juos paeiliui valgyti. Pirmą dieną suvalgė vieną barbarą, antrą dieną – kitą, trečią dieną – dar vieną, o ketvir-

ta – dar kitą. Penktadienį kaip pamaldus krikščionis Robinsonas Kruzas pasninkavo, todėl nuo mėsos susilaikė.

Taip nesuvalgytas čiabuvis buvo „pakrikštytas“ Penktadieniu, o po daugelio metų Robinzonui su naujuoju bičiuliu parvykus Anglijon, sala tapo išties nebegyvenama.

## PASAKA APIE GRAŽIAJĄ PIENININKĘ

Eglė ilgai vaikščiojusi jūros pakrante, gražiusi rankas, taršiusi plaukus, graudžiai raudojusi ir šaukusi:

– Žilvine žilvinėli! Jei tu gyvas, atplauk balta pieno puta!  
Čia vanduo suburbuliavęs, ir išnirusi jūrų karvė.

## APIE PASAKĄ, KURI NETURI NEI PRADŽIOS, NEI PABAIGOS, ARBA KAS NUTINKA NEAPSPRENDUSIOMS MERGAITĖMS

Kartą Sigutė žengusi per slenkstį ir įkritusi duobėn žarijų.

Taip Pelene virtusi.

Gal jūs manote, kad čia prasideda kita pasaka? Niekio panašaus.

Išmušus vidurnakčiui, Pelenė vėl Sigute atvirtusi ir pavakare žarijų duobėje vėl atsidūrusi.

Ir taip kiekvienąakt.



... iš tiesų... juokinga...